

Acta Universitatis Sapientiae

Legal Studies

Volume 2, Number 2, 2013

Sapientia Hungarian University of Transylvania
Scientia Publishing House

Tartalomjegyzék

Tanulmányok

Ádám Antal

Egyházak és más vallási szervezetek, valamint az állami egyházjog
Magyarországon (Churches, other religious organisations and
ecclesiastical law of the state in Hungary) 201

Havasi Bálint Attila

A mai magyar közjegyzőségről (On the contemporary notary public
in Hungary) 217

Pataki János István

Adalékok a bírósági végrehajtás jogforrásaihoz a dualizmus korában
(Remarks on the legal sources of judicial execution
in the Age of Dualism) 229

Schadl György

A társaságok és a társasági jog előzményei a római jogban
(Companies and antecedents of company law in Roman law) 243

Schanda Balázs

Az egyházjog és a világi jog viszonya
(The relation of ecclesiastical law and state law) 271

Szádeczky-Kardoss Irma

Gondolatok a levir házasság jogi tartalmáról
(Thoughts on the legal content of levirate marriage) 283

Recenziók

Mészáros Sándor

Nótári Tamás – Sándor Pál László: A jogi latin nyelv alapjai
(Basic Legal Latin) 311

Mészáros Sándor

Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye
(Lex Baiuvariorum – The Bavarian Law) 315

Egyházak és más vallási szervezetek, valamint az állami egyházjog Magyarországon

Ádám Antal

professor emeritus, volt alkotmánybíró

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék

E-mail: adam.antal@ajk.pte.hu

Összefoglalás. A tanulmány az egyházak és más vallási szervezetek magyarországi jogállását, valamint az állami egyházjog kérdéseit tárgyalja. A bevezető gondolatokat követően a lelkiismereti és vallásszabadsággal, a vallási közösséggel, a bevett egyházi és vallási tevékenységet végző szervezet kérdésével foglalkozik. Önálló fejezet szól az egyházként elismerés kérdéséről, az elismerés feltételeiről, az elismerési eljárásról, az egyházi jogi személyek nyilvántartásáról, valamint a bevett egyház és a belső egyházi jogi személy átalakulásáról és megszűnéséről. Végezetül a tanulmány a magyar állami egyházjog jellemzőit tárgyalja, kitérve az „állami egyházjog” elnevezés jelentéseire és az állami egyházjog jogágazati jellegére.

Kulcsszavak: egyházak jogállása, vallási szervezetek, lelkiismereti és vallásszabadság, állami egyházjog

Abstract. Churches, other religious organisations and ecclesiastical law of the state in Hungary

The study discusses questions related to the legal status of churches and other religious organisations in Hungary and issues of ecclesiastical law of the state. Following the introductory thoughts, it deals with freedom of conscience and freedom of religion, religious communities, the issues of established churches and organisations carrying out religious activities. An independent chapter covers various aspects of being recognised as a church, the terms of recognition, the recognition procedure, the register of ecclesiastical legal persons, and the reorganisation and termination of established churches and internal ecclesiastical legal persons. Finally, the study discusses the characteristics of ecclesiastical law of the Hungarian state, dwelling on the meanings of the term “ecclesiastical law of the state” and the branch of law character of ecclesiastical law of the state.

Keywords: legal status of churches; religious organisations; freedom of conscience and freedom of religion; ecclesiastical law of the state

I. Bevezető megjegyzések

1. A 20. század számos kegyetlen folyamata és eseménye jelentősen érintette, illetve módosította a vallások és az egyházak helyzetét és szerepét Magyarországon is.¹ A végbement változások látványos következményének tekinthetjük a szekularizációt és a szakralizációt is. A vallás az ember egyik kiemelkedő egyéni ügye, a vallás azonban mégsem tekinthető kizárólag magánügynek. A valláshoz és vallási közösséghez, egyházhoz kapcsolódás, a vallás követése, az egyház, illetve egyházak működése nem volt pusztán magánügy a történelem korábbi korszakaiban, és jelenleg sem az a modern jogállam keretei között. Közismert, hogy a vallások, illetve az egyházak meghatározó közösség- és történelemformáló szerepet töltek be a földkerekség valamennyi jelentős kultúrkörében, hozzájárultak a tudományok, a művészetek, a kultúra, a szakismeretek, az állami és társadalmi intézmények, az emberi viszonyok fejlődéséhez. A vallások gyakran megalapozták és erősítették a nemzeti azonosságtudatot, fejlesztették a hazafiságot, sőt esetenként annak túlhajtását, a nacionalizmust, a sovinizmust és a xenofóbiát is. A vallás- és egyháztörténet nem nélkülözte *a véres vallásháborúkat, az eretnekek kegyetlen büntetését és az egyházi hatalommal való egyéb visszaéléseket sem*. Ilyen jelenségekkel sajnos napjainkban is találkozunk. A vallás és egyház politikai összefüggéseit látványosan érzékelteti az a körülmény, hogy több országban létrejöttek és működnek vallási irányultságú pártok, illetve a politikai pártok világnézeti felfogásuktól függetlenül szavazatok és politikai támogatás szerzése céljából gyakran nagy gondot fordítanak a vallásos rétegek sajátos arculatának figyelembevételére és igényeik teljesítésére.

Korszakunkban Magyarországon is párhuzamosan érvényesül a vallásosság terjedése, tartalmának és gyakorlásának módosulása, valamint a vallástalanodás folyamata. A politikai erők 1989 második felében végzett egyezkedésén és megállapodásán nyugvó magyarországi békés rendszerváltozás alaptörvényi kereteit az 1949. évi Alkotmány átfogó reformja, majd azt követően mintegy 20 módosítása, illetve kiegészítése határozta meg. A hajdani állami Egyházügyi Hivatal keretében már 1988-ban elkezdődött a vallásszabadság tartalmát és az egyházak helyzetét meghatározó modern törvény előkészítése. Ebben a munkában néhány közjogász-szal és több egyházi képviselővel én is részt vehettem. A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvényt az 1985-ben választott, de időközi választások révén tekintélyes demokratikus politikussal kiegészült Országgyűlés 1990. február 8-án fogadta el. E rendkívül progresszív, néhány tárgykörben azonban pontatlan, illetve hiányos törvény módosítását és kiegészítését, érvényesülésének két évtizede alatt, politikusok, egyházi személyek, kutatók és mások többször kezdeményezték. Azt, hogy a kevés hívőt tömörítő nyilvántartott kisegyházak² száma 2011 végéig 406-ra emelkedett, főleg az

1 Ádám 2007.

2 Sajó 1999; Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek 1999–2000; Kamarás 1999.

egyházalapítás liberális szabályozása tette lehetővé. E törvény alapján új egyházat már 100 természetes személy alapíthatott, és annak állami elismeréséhez, vagyis *megyei bírósági* nyilvántartásba vételéhez az alapítóknak csak az elfogadott alapszabályt kellett benyújtaniuk, a hitelvi koncepciók tekintetében pedig csak nyilatkozniuk kellett arról, hogy azok nem ütköznek az Alkotmányba vagy törvénybe. A nem visszahatályú létszámemelést én sem elleneztem, és indokoltnak tartottam, hogy új egyház alapításához az alapítók képviselője a *hitelvi koncepciókat* is köteles legyen a nyilvántartásra jogosult bírósághoz benyújtani, amely a működő egyházak képviselőiből és vallástudományi szakemberekből álló véleményező testület állásfoglalásait hasznosítva dönthetett volna arról, hogy ezek a hitelvek vallásnak minősülnek-e, és nem sértik-e az alkotmányi értékeket. A decentralizált (megyei bírósági) nyilvántartásba vételi hatáskört *egyetlen* központi bíróság (Legfelsőbb Bíróság, Alkotmánybíróság, Fővárosi Bíróság) jogköre válthatta volna fel. Pontosításra szorult az egyházak működését érintő ügyészi felügyeleti jog tartalma és gyakorlási rendje, valamint az Alkotmánybíróság döntési lehetősége is.

Ezekkel az ajánlásokkal szemben a 2011. április 25-én elfogadott, 2012. január 1-jén hatályba lépett és e tanulmány lezárásáig (2014. szeptember 30-ig) ötször módosított, illetve kiegészített *Alaptörvény*, továbbá „A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény és az e törvényt felváltó, 2011. december 30-án elfogadott és 2012. január 1-jén hatályba lépett 2011. évi CCVI. tv.,³ valamint az ezt módosító és kiegészítő 2013. évi CXXXIII. tv. lényegesen eltérő megoldásokat intézményesítettek. A továbbiakban ezeket törekszem bemutatni.

2. Elsőként azt említem, hogy a 2011. évi C. sarkalatos törvény tervezetét és igényes indokolását 2011. június 14-i keltezéssel ún. egyéni képviselői *törvényjavaslatként* a Kereszténydemokrata Néppárt hat képviselője nyújtotta be az Országgyűlés elnökének. E törvényjavaslat 14. §-a szerint egyház nyilvántartásba vételére irányuló kérelmet a vallási tevékenységet is végző egyesület képviselője a *Fővárosi Bírósághoz* nyújthatja be. A törvényjavaslat mellékletében megjelölt 24 egyházat a bíróság az egyházakkal való kapcsolatért felelős *miniszter* kezdeményezésére 30 napon belül vette volna nyilvántartásba. Ezek az egyházak a bejegyzés időpontjától függetlenül folytonosan működhetek volna.

A törvény záró szavazására 2011. július 11-én késő éjszaka került sor. A záró szavazás előtti vita, illetve módosító javaslatok intézménye az Országgyűlés Házszabálya szerint a törvényjavaslatokban esetleg megmaradt *koherenciazavarok* kiküszöbölését hivatottak szolgálni. Ezúttal azonban az Alkotmányügyi, Igazságügyi és Ügyrendi Bizottság javaslatára a Parlament lényegesen módosította az általános és részletes vitán túljutott törvényjavaslatot. Ennek következtében az

3 Az Alkotmánybíróság 6/2013. (III.1.) határozata terjedelmes indokolással hatályba lépésének napjától, tehát 2012. január 1-jétől, illetve 2012. augusztus 31-től megsemmisítette a 2011. évi CCVI. törvény több rendelkezését.

elfogadott 2011. évi C. törvény szerint *új egyház nyilvántartásba vételéről nem a Fővárosi Bíróság, hanem az Országgyűlés dönt*. Egyházként való elismeréshez az országgyűlési képviselők legalább kétharmadának egyetértő szavazata szükséges. A törvényi feltételek megléte esetén sem jegyezhető be egyházként olyan közösség, amellyel szemben működése során az illetékes állami szerv nemzetbiztonsági kockázatot állapított meg. Ha az Országgyűlés elutasítja a nyilvántartásba vételt, jogorvoslati lehetőség nincs. Egy éven belül ismételt bejegyzési kérelmet nem lehet előterjeszteni. A 2011. évi C. törvény a hátrányos tartalmáért, a jogorvoslati eljárások szabályozásának mellőzéseért, az *egyházzá minősítés parlamenti hatáskörbe* utalásáért, a kis létszámú egyházak e státusának megszüntetéséért és *egyesületté* nyilvánításáért és más fogyatékoságokért a sérelmet szenvedők és mások részéről is súlyos kritikákban részesült.⁴ Az Alkotmánybíróság pedig közjogi érvénytelenséget okozó eljárási hibák miatt megsemmisítette ezt a törvényt, illetve kinyilvánította, hogy annak még nem hatályos rendelkezései nem léphetnek hatályba. [164/2011. (XII. 20.) AB hat.]⁵

3. Az Alaptörvény *Nemzeti hitvallás* című preambuluma többek között megállapítja: „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait”. A VII. cikk eredetileg így hangzott: (1) „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. (2) Az állam és az egyházak különváltan működnek. Az egyházak önállóak. Az állam a közösségi célok érdekében együttműködik az egyházakkal. (3) Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg”.

Az Alaptörvény 2013. április 1-jén hatályba lépett *negyedik módosításának* eredményeként a VII. cikk szövegének első bekezdése változatlan maradt. A következő bekezdések pedig így hangzottak: „(2) Az Országgyűlés vallási tevékenységet végző bizonyos szervezeteket sarkalatos törvényben ismerhet el egyházakként, amelyekkel az állam közös célok elérése érdekében együttműködik. Az egyházakat elismerő sarkalatos törvények rendelkezései ellen alkotmányjogi panasz nyújtható be. (3) Az állam és az egyházak, valamint vallási tevékenységet végző más szervezetek különváltan működnek. Az egyházak és a vallási tevékenységet végző más szervezetek önállóak. (4) Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvények határozzák meg. Vallási tevékenységet végző szervezet egyházkénti elismeréséhez sarkalatos törvény hosszabb működési időszakot, társadalmi támogatást és közös célok elérését szolgáló együttműködési alkalmasságot írhat elő.”

4 Ádám 2011; Schweitzer 2011; Wildmann 2011.

5 Csink 2012; Antalóczy 2012.

Magyarország *Alaptörvényének ötödik módosítása* 2013. október 1-jétől a VII. cikk (1) bekezdését nem érintette, új (2) és (5) bekezdést iktatott be, az eredeti (2) és (3) bekezdést pedig (3) és (4) bekezdésként módosította és kiegészített tartalommal határozta meg. Ezek alapján az Alaptörvény VII. cikkének e tanulmány befejezésekor (2014. szeptember 30.) hatályos szövege a következő: „(1) Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. (2) Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formában működő vallási közösséget hozhatnak létre. (3) Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak. (4) Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyházaknak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít. (5) A vallási közösségekre vonatkozó közös szabályokat, valamint az együttműködés feltételeit, a bevett egyházakat és a rájuk vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”

Az Alaptörvény VII. cikke 2013. október 1-jétől hatályos szövegének az eredetivel való összevetéséből főleg a következő újszerűségek érzékelhetők. a) Az azonos hitelveket követők vallásuk gyakorlása céljából *csak sarkalatos törvényben meghatározott szervezeti formákat* hozhatnak létre. b) Az állam és a vallási közösségek közösségi célok elérését szolgáló együttműködése nem követelményként, hanem *csak lehetőségként* nyert megfogalmazást. c) Az együttműködés nem a partnerek kezdeményezésének, tárgyalásának eredményeként alakulhat ki, hanem a vallási közösség *kérélmére*, amelynek elfogadásáról az Országgyűlés egyoldalúan dönt. Az így kialakult együttműködésnek a vallási közösségek közül *csak a bevett egyházak* lehetnek partnerei. d) A közös célok elérését szolgáló feladatokban való részvételre való tekintettel a bevett egyházaknak sajátos jogosultságai *nem* a kétoldalú megállapodásból, hanem az állam önálló döntéseiből származhatnak. e) Az (5) bekezdés sarkalatos törvényi meghatározását írja elő a bevett egyházakra vonatkozó részletes szabályoknak, az együttműködés feltételeinek, valamint a vallási közösségekre, tehát a bevett egyházakra és a vallási tevékenységet végző szervezetekre vonatkozó közös szabályoknak.

II. A lelkiismereti és vallásszabadságról, a vallási közösségről, a bevett egyházzal és a vallási tevékenységet végző szervezetéről

1. Az *Alkotmánybíróság* 6/2013. (III.1.) AB határozata terjedelmes indokolásban megjelölt több olyan előnyös jogosultságot, amelyek a bevett egyházat megillették – pl. iskolai vallásoktatás, egyházi tevékenység végzése bizonyos állami intézményekben, vallási tárgyú kiadványok előállítására és adómentes árusítása, sajátos pénzügyi támogatás –, a vallási tevékenységet végző szervezetet azonban nem. Ezért 2012. január 1-jei hatállyal, illetve 2012. augusztus 31-től megsemmisítette a 2011. évi CCVI. törvény több rendelkezését. Megjegyzést érdemel az is, hogy az *Emberi Jogok Európai Bírósága* a „Magyar Keresztény Mennonita Egyház és mások által kezdeményezett ügyekben 2014. április 8-án kelt ítéletében 11 pontban foglalt állást, és jelölte meg az »Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről« szóló európai egyezménynek azokat a rendelkezéseit, amelyeket bizonyos magyar jogszabályi előírások sértenek. A Bíróság felhívta a magyar Kormányt és a pert kezdeményezőket, hogy egy közvetve megjelölt időponttól számított 6 hónapon belül tájékoztassák a Bíróságot azokról a megállapodásokról, amelyeket a vitatott ügyekben elérnek.”

A 2013. augusztus 1-jén hatályba lépett 2013. évi CXXXIII. törvénnyel jelentősen módosított és kiegészített 2011. évi CCVI. törvény (a továbbiakban: Lvetv.) egybekapcsolva, tehát együtt határozza meg a lelkiismereti és a vallásszabadság összetevőit.⁶ Ezek szerint mindenkinek joga van a lelkiismeret és a vallás szabadságához. A lelkiismereti és vallásszabadság joga magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. A lelkiismereti vagy vallási meggyőződés megválasztása, elfogadása, kinyilvánítása és megvallása, továbbá annak megváltoztatása, illetve gyakorlása miatt senkit előny vagy hátrány nem érhet. A szülőknek, gyámnak joga van ahhoz, hogy a kiskorú gyermek erkölcsi, vallási neveléséről, vallásos oktatásáról döntsön és arról megfelelően gondoskodjék. A lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlását az oktatási, egészségügyi, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményben ellátottak, valamint a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartottak számára egyéni és közösségi szinten is lehetővé kell tenni. A lelkiismereti és vallásszabadság joga a rendvédelmi szerveknél, a Magyar Honvédségnél és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatnál szolgálati jogviszonyban állók számára szolgálatteljesítésük során – a szervezet működési rendjével és a honvédelmi kötelezettség teljesítésével összhangban – szabadon gyakorolható.

6 Drinóczi 2014.

A lelkiismereti és vallásszabadság joga kommunikációs eszköz útján is kifejezésre juttatható. A lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggésben állami hatóság által különleges adat nem gyűjthető. Állami hatóság által a lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben korábban nyilvántartott különleges adat kizárólag az érintett hozzájárulásával – halála esetén leszármazója hozzájárulásával – továbbítható és hozható nyilvánosságra. A lelkiismereti és vallásszabadság jogával összefüggésben a *népszámlálás* során azonban nem kötelező jelleggel, azonosításra alkalmatlan módon gyűjthető adat.

Megjegyzést érdemel, hogy az *Alaptörvény korlátozhatatlan alapjogot nem ismer*. Sőt, az Lvetv. 1. § (4) bekezdésében azt is kinyilvánítja, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság joga az Alaptörvény *Szabadság és felelősség* című II. fejezete 1. cikkében meghatározott okból korlátozható. Eszerint: „Az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése, vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható. A törvény alapján létrehozott jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva csak emberre vonatkozhatnak.” Az idézett rendelkezésekben a „*valamely alkotmányos érték*” kifejezés tartalma bizonytalan. Alkotmányi értékekről Magyarországon is születtek elméleti felfogások,⁷ de normatív erejű kimerítő felsorolásuk nem történt meg, sőt – szerintem – valószínűsíthetjük, hogy ez nem is lehetséges.

2. Amint már említettem, a 2013. évi CXXXIII. tv. jelentős mértékben *módosította, kiegészítette és mondhatjuk fejlesztette* az Lvetv.-t. Megszüntette a vallási tevékenységet végző „*egyeselet*” elnevezést, és kinyilvánította, hogy „*vallási közösség az Országgyűlés által elismert egyház és a vallási tevékenységet végző szervezet*”. (Kiemelés tőlem: Á. A.) Ehhez hozzáfűzte, hogy „*az Országgyűlés által elismert egyház bevett egyház*” [6. § (1) bek.]. Az Lvetv. II. fejezete a *vallási közösségekre* vonatkozó közös szabályokat határozza meg. Ezeknek a következő elemeit idézem fel. A vallási közösség elsődlegesen vallási tevékenység céljából jön létre és működik. A vallási tevékenység olyan világnézethez kapcsolódó tevékenység, amely természetfelettire irányul, rendszerbe foglalt hitelvekkel rendelkezik, tanai a valóság egészére irányulnak, valamint sajátos magatartás-követelményekkel az emberi személyiség egészét átfogja. Önmagában nem tekinthető vallási tevékenységnek a) a politikai és érdekérvényesítő, b) a pszichikai vagy parapszichikai, c) a gyógyászati, d) a gazdasági-vállalkozási, e) a nevelési, f) az oktatási, g) a felsőoktatási, h) az egészségügyi, i) a karitatív, j) a család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, k) a kulturális, l) a sport, m) az állat-, környezet- és természetvédelmi, n) a hitéleti tevékenységhez szükségesen túlmenő adatkezelési, valamint o) a szociális tevékenység. [6. § (4) bek.]

7 Ádám 2010b.

A vallási közösség az *egyház* megjelölést elnevezésében és tevékenységére való utalás során önmeghatározása céljából – a saját hitelvei szerinti tartalommal – *használhatja*. A *vallási tevékenységet végző szervezet* elnevezése az egyesületi különös formára való utalást *nem* tartalmazza. Az állam a vallási közösségek irányítására, felügyeletére szervet *nem* működtethet és *nem* hozhat létre. A vallási közösség hitelvei, belső törvénye, alapszabálya, szervezeti és működési szabályzata vagy azoknak megfelelő más szabályzata alapján hozott határozat érvényre juttatására *állami kényszer nem* alkalmazható, azt állami hatóság *nem* vizsgálhatja. A vallási közösség belső szabályon alapuló döntését állami szerv *nem* módosíthatja vagy bírálhatja felül, a jogszabályban *nem* szabályozott belső jogviszonyokból eredő jogviták elbírálására *állami szervnek nincs hatásköre*. A jelentős társadalmi támogatottsággal rendelkező, történelmi és kulturális értékeket megőrző, nevelési-oktatási, felsőoktatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, kulturális vagy sporttevékenységet önmaga vagy intézménye útján ellátó vallási közösséggel – működése biztosítása érdekében – a *Kormány* megállapodást köthet. A vallási közösségek tényleges társadalmi szerepét, az általuk ellátott tevékenységet az állam a vallási közösségek társadalmi szerepéhez kapcsolódó további jogszabályok megalkotásánál és a velük való kapcsolattartás során figyelembe veheti. Az állam – jogszabályban meghatározott eljárás keretében – lehetőséget biztosít a vallási közösségeknek, hogy részt vegyenek a jogalkotási koncepciók és jogszabályi tervezetek véleményezésében.

Az Lvetv. *A vallási közösségek működése* című fejezetében nyilvánítja ki, hogy a vallási közösség olyan tevékenységet elláthat, amelyet a törvény *nem* tart fenn kizárólagosan az állam vagy annak intézménye számára, de a vallási közösség kizárólag olyan vallási tevékenységet gyakorolhat, amely az *Alaptörvénnyel nem ellentétes*. A jelzett tevékenységeket a vallási közösség közvetlenül vagy intézményei útján identitásának megfelelően végzi, amelyre tekintettel a felvételhez és a *foglalkoztatásra irányuló jogviszony* létesítéséhez, fenntartásához és megszüntetéséhez, ha ez a világnézeti elkötelezettség természete vagy tartalma miatt indokolt, annak megőrzéséhez és gyakorlásához szükséges és *arányos feltételek* határozhatók meg. A vallási közösség a polgári jogviszonyokban korlátozás nélkül részt vehet, ennek keretében jogosult gazdasági társaságot és civilszervezetet létrehozni, azokban részt venni. A vallási közösség jogszabályban meghatározottak szerint az államháztartás alrendszeréből, európai uniós forrásokból vagy nemzetközi megállapodás alapján finanszírozott programokból pályázati úton, vagy azon kívül egyedi döntés alapján támogatásban részesülhet. *Adományokat* – az egyházi jogi személyen kívül – *vallási tevékenységet végző szervezet* is gyűjthet. A vallási közösség – különösen a szertartások és a belső szabályok szerinti működés zavartalansága érdekében –, a templom és vallásgyakorlásra rendelt más hely, valamint a temető fokozott szabálysértési és büntetőjogi védelemben részesül.

Lényeges további tilalomként rögzíti az Lvetv., hogy a vallási közösség kizárólag olyan vallási tevékenységet gyakorolhat, amely az Alaptörvénnyel nem ellentétes, *jogszabályba* nem ütközik, és nem sérti más közösségek jogait és szabadságát. [6. § (5) bek.] Ezt a rendelkezést – szerintem – azért is tekinthetjük *túl szigorúnak*, mert az Alaptörvény *Alapvetés* című I. fejezetének T) cikke szerint a törvényen, kormányrendeleten, miniszterelnöki rendeleten, miniszteri rendeleten, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeletén és az ún. önálló szabályozó szerv vezetőjének rendeletén kívül az *önkormányzati rendelet* is jogszabálynak minősül. Magyarországon több mint 3100 önkormányzat működik.

III. A vallási tevékenységet végző szervezet

Az Lvetv. II. fejezetének 2. alfejezete részletezőbb rendelkezéseket tartalmaz „a vallási tevékenységet végző szervezetről”. Mindenekelőtt kinyilvánítja, hogy a *vallási tevékenységet végző szervezet olyan egyesület*, amelynek tagjai azonos hitelveket valló természetes személyek, és amelynek alapszabályában meghatározott *célja vallási tevékenység végzése*. A vallási tevékenységet végző szervezetre az egyesületre vonatkozó szabályokat az Lvetv.-ben meghatározott *eltérésekkel* kell alkalmazni. A vallási tevékenységet végző szervezet nyilvántartásba vétele a *Fővárosi Törvényszék* kizárólagos illetékességébe tartozik. A nyilvántartásba vétel iránti kérelem alapján a bíróság kizárólag azt vizsgálja, hogy a) a szervezet képviselői nyilatkoztak arról, hogy az alapítás vallási tevékenység végzése céljából történik, b) a szervezet által gyakorolni kívánt tevékenység az Lvetv. már bemutatott 6. § (4) és (5) bekezdésével nem ellentétes, c) legalább *tíz tag* a szervezet megalakulását kimondta és elfogadta annak alapszabályát, d) a szervezet tagja kizárólag természetes személy, és az alapszabály *nem* teszi lehetővé, hogy a szervezet tagja *nem természetes személy* is legyen. A bíróság a nyilvántartásba vétel iránti kérelmet kizárólag abban az esetben utasíthatja el, ha a szervezet nem felel meg a felsorolt feltételeknek.

A vallási tevékenységet végző szervezet alapszabálya az *egyesületre vonatkozó szabályoktól eltérően* határozhatja meg a) a tagsági jogviszony keletkezésének és a tagsági jogok gyakorlásának módját, valamint b) azoknak a vallási tevékenységet végző szervezettel jogviszonyban álló személyeknek a körét, feladatát és hatáskörét, akik a vallási tevékenységet végző szervezet működésére vonatkozó belső döntés meghozatalára és ellenőrzésére, illetve ügyintézésére és képviselétére jogosultak. A vallási tevékenységet végző szervezet *csak* vallási tevékenységet végző szervezettel egyesülhet és *csak* vallási tevékenységet végző szervezetekre válhat szét. Az ügyésznek a vallási tevékenységet végző szervezet működése felett gyakorolt törvényességi ellenőrzése kizárólag a vallási tevékenységet végző szervezet működésének alaptörvényi és a már jelzett jogszabályi szempontú el-

lenőrzésére terjed ki. Ha az e feltételek és követelmények szerinti működés az ügyész önkéntes teljesítésre történő felhívása alapján sem biztosítható, az ügyész pert indít a vallási tevékenységet végző szervezettel szemben. A bíróság a vallási tevékenységet végző szervezetet az ügyész keresete alapján a) a működés törvényességének helyreállítására kötelezi, ennek elmaradása esetén megszünteti, vagy b) feloszlatja, ha a vallási tevékenységet végző szervezet működése az *Alkotmánybíróság elvi véleménye alapján az Alaptörvénybe ütközik*.

IV. Az egyházként elismerés

1. Az elismerés feltételei

A vallási tevékenységet végző szervezetet az *Országgyűlés egyházként* ismeri el, ha a) elsődlegesen vallási tevékenységet végez, b) tanításának lényegét tartalmazó hitvallása és rítusa van, c) legalább ca) százéves nemzetközi működéssel rendelkezik vagy cb) húsz éve szervezett formában, vallási közösségként működik Magyarországon, és Magyarország lakosságának 0,1 százalékát elérő taglétszámmal rendelkezik, d) elfogadott belső szabálya van, e) ügyintéző és képviseleti szerveit megválasztotta vagy kijelölte, f) képviselői nyilatkoznak arról, hogy az általuk gyakorolni kívánt tevékenység nem ellentétes az Lvetv. rendelkezéseivel, g) tanai és tevékenységei nem sértik az ember testi-lelki egészséghez való jogát, az élet védelmét, az emberi méltóságot, h) a vallási tevékenységet végző szervezettel szemben – működése során – nemzetbiztonsági kockázat nem merült fel és i) a közösségi célok érdekében történő együttműködés iránti szándékát és annak hosszú távú fenntartására való képességét különösen alapszabálya, tagjainak száma, a kezdeményezést megelőzően végzett tevékenysége és az ilyen tevékenységnek a lakosság nagyobb csoportja számára való hozzáférhetősége bizonyítja. A *nemzetbiztonsági kockázat hiányát* a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény szerinti, a nemzetbiztonsági kockázati tényezők vizsgálatát követően az *Országgyűlés nemzetbiztonsági ügyekkel foglalkozó bizottsága* állapítja meg.

2. Az elismerési eljárás

A vallási tevékenységet végző szervezet *egyházkénti* elismerését a vallási tevékenységet végző szervezet képviseletére jogosult személy kezdeményezheti. A kezdeményezést az illetékes miniszternél kell előterjeszteni. A miniszter 60 napon belül közigazgatási hatósági eljárás keretében dönt a felsorolt feltételek fennállásáról. A vallási tevékenységet végző szervezet a miniszter döntésének bírósági felülvizsgálatát a közigazgatási döntések felülvizsgálatára vonatkozó szabályok alapján kérheti. A miniszter eljárásában jogász, vallástörténész, vallástudós vagy

szociológus szakképzettségű és tudományos fokozattal rendelkező szakértő igénybevétele kötelező. Nem kérhető fel szakértőként egyházi személy. Az előírt feltételek fennállására vonatkozó *miniszteri döntést* közölni kell az Országgyűlés vallásügyekkel foglalkozó bizottságával. A bizottság a miniszter közlése alapján a vallási tevékenységet végző szervezet *egyházkénti elismerésére* vonatkozó törvényjavaslatot 60 napon belül terjeszti az Országgyűlés elé. A bizottság az *elutasító országgyűlési határozati javaslatot* a miniszter közlésétől számított ugyancsak 60 napon belül nyújtja be. A bizottság eljárásában a vallási tevékenységet végző szervezet nyilvános bizottsági ülésen történő meghallgatása kötelező. *Az Országgyűlés a törvényjavaslat 60 napon belüli elfogadásával dönt a vallási tevékenységet végző szervezet egyházként történő elismeréséről.* Ebben az esetben a vallási tevékenységet végző szervezet *2013. augusztus 1-jétől* minősül bevett egyháznak. Ha az Országgyűlés a vallási tevékenységet végző szervezet egyházkénti elismerését nem támogatja és a törvényjavaslatot nem fogadja el, országgyűlési határozatban állapítja meg ennek indokait. Az országgyűlési határozat tartalmazza azt, hogy az Lvetv.-ben meghatározott melyik feltétel hiányát és milyen okból állapította meg az Országgyűlés. Az országgyűlési határozat közzétételétől számított *egy éven belül* a vallási tevékenységet végző szervezet egyházként történő elismerésére irányuló ismételt kezdeményezés *nem* tehető. A vallási tevékenységet végző szervezet az országgyűlési határozat felülvizsgálatát az *Alkotmánybíróságtól* az Alkotmánybíróságról szóló törvényben meghatározott eljárás keretében kérheti.

3. Az egyházi jogi személyek nyilvántartásáról

Egyházi jogi személy státusa *csak* bevett egyháznak és a bevett egyház belső jogi személyének lehet. A vallási ügyekben *illetés miniszter a bevett egyházzal, és annak kérelmére a belső egyházi jogi személyről* az Lvetv. előírásának megfelelően nyilvántartást vezet. Az egyházi jogi személy nyilvántartásba bejegyzett adatai nyilvánosak, azonban ez a nyilvántartás nem minősül közhiteles hatósági nyilvántartásnak. A miniszter nyilvántartás-vezetéssel összefüggő döntéseinek *bírósági* felülvizsgálatát a bevett egyház képviselője a közigazgatási döntések felülvizsgálatára vonatkozó szabályok szerint kérheti. A nyilvántartásba bejegyzett adatok változását a bevett egyház illetékes képviselője a miniszternek bejelenti.

4. A bevett egyház és a belső egyházi jogi személy átalakulása és megszűnése

A bevett egyház jogutód nélkül szűnik meg, ha a bevett egyház a) legfőbb szerve a bevett egyház feloszlásáról határoz vagy b) tevékenységével felhagy és vagyonáról nem rendelkezik. A bevett egyház jogutóddal – a bevett egyház képviselőjének kérelmére – szűnik meg a) más bevett egyházba való beolvadása vagy összeolva-

dása (a továbbiakban együtt: egyesülés) vagy b) két vagy több bevett egyházra való különválás esetén. A bevett egyházból való kiválás esetén a kiválással létrejövő vallási közösség vallási tevékenységet végző szervezet, amelyet azonban vagyoni részesedés *nem* illet meg. Az *Alkotmánybíróság elvi véleménye* alapján az *Alaptörvénybe* ütköző tevékenységet végző bevett egyház ilyen jogállása az *Országgyűlés* erre vonatkozó döntése alapján szűnik meg.

A bevett egyház jogutód nélküli megszűnése és a vallási tevékenységet végző szervezet feloszlataása esetén a megszűnt bevett egyház, illetve a feloszlattott vallási tevékenységet végző szervezet vagyona – a hitelezők követeléseinek kielégítése után – az *állam tulajdonába* kerül, és azt *közcéli* tevékenységre kell fordítani. A bevett egyház vagyona a bevett egyház más bevett egyházzal való egyesülése, illetve két vagy több bevett egyházra való különválása esetén a jogutód bevett egyház tulajdonába kerül. A bevett egyházból való kiválás esetén, valamint akkor, ha a bevett egyházat személyek vagy személyek csoportjai elhagyják, de a bevett egyház fennmarad, a létrejövő vallási tevékenységet végző szervezetet a bevett egyház vagyonából részesedés *nem* illeti meg. A bevett egyház jogutód nélküli megszűnése esetén a bevett egyház *belső egyházi jogi személye is* jogutód nélkül megszűnik.

Az Lvetv. „*Melléklet a 2011. évi CCVI. törvényhez, A bevett egyházak*” cím alatt a következő egyházakat sorolja fel. 1) Magyar Katolikus Egyház, 2) Magyarországi Református Egyház, 3) Magyarországi Evangélikus Egyház, 4) Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, 5) Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (Statusquo Ante), 6) Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség, 7) Budai Szerb Ortodox Egyházmegye, 8) Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus – Magyarországi Ortodox Exarchátus, 9) Magyarországi Bolgár Ortodox Egyház, 10) Magyarországi Román Ortodox Egyházmegye, 11) Orosz Ortodox Egyház Magyarországi Egyházkerülete (Magyarországi Unitárius Egyház), 12) Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerülete (Magyarországi Unitárius Egyház), 13) Magyarországi Baptista Egyház, 14) HIT Gyülekezete, 15) Magyarországi Metodista Egyház, 16) Magyar Pünkösdi Egyház, 17) Szent Margit Anglikán/Episzkopális Egyház, 18) Erdélyi Gyülekezet, 19) Hetednap Adventista Egyház, 20) Magyarországi Kopt Ortodox Egyház, 21) Magyarországi Iszlám Tanács, 22) Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetek, 23) Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége, 24) Az Üdvhadsereg Szabadegyház Magyarország, 25) Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza, 26) Magyarországi Jehova Tanúi Egyház, 27) Buddhista vallási közösségek. A Mellékletben felsorolt 27 (ténylegesen 32) egyház közül az első 14 már szerepelt az Alkotmánybíróság által semmisnek nyilvánított 2011. évi C. törvény Mellékletében. A 15–27. sorszám alatt megjelölt egyházak pedig 2012. március 1-jétől a 2012. évi VII. törvény Mellékletével kerültek a bevett egyházak közé.

A *Kormány* az illetékes miniszter előterjesztésére a jelzett esetekben kezdeményezi az Országgyűlésnél az érintett bevett egyház Mellékletből való törlését, illet-

ve egyesülés vagy különválás esetén a Melléklet módosítását. Bevett egyház megszűnése, illetve egyesülés vagy különválás esetén a Kormány kezdeményezésére az Országgyűlés dönt a Mellékletből való törlésről, illetve a Melléklet módosításáról.

V. A magyar állami egyházjog jellemzői

1. Az „állami egyházjog” elnevezés jelentéseiről

Magyar állami egyházjogról négyféle értelemben beszélhetünk.⁸

1) *Tárgyi jogi* értelemben az állami egyházjogot azoknak a jogi normáknak az egymással összefüggő és rendszerezett csoportja alkotja, amelyek meghatározzák a vallásszabadság összetevőit és azok megvalósulási módozatait, valamint az állami nyilvántartásba vett vallási közösségek, törvényi megjelölés szerint a bevett egyházak és a vallási tevékenységet végző szervezetek, valamint a nem regisztrált vallásfelekezetek jogi helyzetét. Ez a meghatározás természetesen rendkívül átfogó és általános. A továbbiakban arra törekszem, hogy ennek a megállapításnak a tartalmát közelebbről körvonalazzam.

2) *Alanyi jogi* értelemben az állami egyházjog a tárgyi jogi értelemben vett állami egyházjogi normák által biztosított *jogosultságokat, kötelességeket és felelősséget* tartalmazza.

3) Esetenként, természetesen nem egzakt módon, de ezzel a névvel illetjük az állami egyházjog *tudományát* is, amely nemcsak a hatályos jogi normákat és az általuk biztosított jogosultságokat gyűjti, rendszerezi és értékeli, hanem történelmi, összehasonlító, axiológiai, vallásszociológiai és politikatudományi szempontú kutatásokat és értékeléseket is végez, majd ezek alapján következtetéseket, ajánlásokat fogalmaz meg a hatályos szabályozás és a tényleges gyakorlat fogyatékosságainak megszüntetésére, illetve az ésszerű fejlesztésekre.

Állami egyházjoggal több neves tudós, számos fiatal tehetséges kutató foglalkozik Magyarországon is. Ezekről a kérdésekről több nemzetközi és hazai tudományos konferencia szerveződött, amelyeken az elhangzott előadások többnyire publikálásra is kerültek. A magyar állami egyházjog tudományának alapozásában kiemelkedő szerepet töltöttek be Erdő Péter, Boleratzky Lóránd, Schanda Balázs, Sajó András, Schweitzer Gábor, Szathmáry Béla, Gergely Jenő, Balogh Margit, Köbel Szilvia, Tomka Miklós, Máté Tóth András, Wildmann János, Szuromi Szabolcs, Paczolay Péter, Rácz Lajos, Plattyh Iván, Sólyom László, Kamarás István, Antalóczy Péter, Csink Lóránt, Buda Péter és mások.

4) Több magyar felsőoktatási intézményben Állami egyházjog címmel kötelező vagy fakultatív, tehát választható *tantárgyként* oktatnak fontos ismeretanyagot. Magam a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2000-től ok-

8 Ádám 2010 a.

tatom ezt a tananyagot, amelynek összetevőit a Dialóg Campus Kiadó gondozásában 2007-ben megjelent *Bölcselet, vallás, állami egyházjog* című tankönyvben foglaltam össze, hasznosítva azt a mintegy harminc korábbi publikációt, amelyekben ennek az ismeretanyagnak az összetevőit vizsgáltam.

2. Az állami egyházjog jogágazati jellegéről

E rövid vizsgálat második témájaként arra a kérdésre keresem a választ, hogy tekinthető-e a jelzett állami egyházjog a magyar jogrendszer *önálló jogágazatának*. Amint ez ismert, a római jogtudomány művelői több mint kétezer éve a *ius publicum* elnevezésű csoportba sorolták a közhatalomra vonatkozó és ezáltal a közérdeket érintő jogszabályokat, a *ius privatum* ágazata pedig a magánérdeket szabályozó, illetve érintő jogi normákat foglalta magába. Az azóta eltelt időszak sokrétű fejlődésének eredményeként a fejlett államok jogrendszerei számos jogágazatra tagozódnak. A *ius publicum*ból kialakult az államjog, az alkotmányjog, a közigazgatási jog, a pénzügyi jog, a büntetőjog, a szabálysértési jog stb. Több országban a magánjogból önállósult a családjog, az öröklési jog, a kereskedelmi jog, a társasági jog, a szövetkezeti jog, a földjog, a munkajog stb. Ismerünk olyan elméleti felfogást – amelyet Magyarországon *Jakab András* is képvisel –, amely szerint a jogrendszer jogágazatokra tagozódása az ambiciózus jogtudósok önálló tanszék-alapítási törekvéseivel magyarázható.⁹ Bár nem kizárt, hogy a jogágazatok szaporodásában, jellemzőik feltárásában ilyen törekvések is szerepet játszottak, úgy vélem, bármely valóságos jogágazat akkor tarthat igényt elméleti megalapozottságra és széles körű elfogadottságra, ha legalább négy alapkövetelménynek megfelel. Ezek a következők:

- a) a jogágazat normáit markáns *közös jogelvek* hassák át,
- b) a jogágazat normái sajátos *tárgykörre* vonatkozzanak, ennek következtében
- c) sajátos *tartalommal* rendelkezzenek, és végül
- d) a szabályozás módszerében a kogencia vagy a diszpozitivitás felismerhető módon érvényesüljön.

Ha a fenti kritériumok figyelembevételével keressük a választ az állami egyházjog önálló jogágazati voltának megalapozására, szerintem a következőket állapíthatjuk meg.

a) Az állami egyházjog normáit áthatják a vallásszabadság tartalmi összetevői, valamint az egyházak és a magyar állam elválasztottságából fakadóan az egyházak autonómiája, továbbá az a körülmény, hogy Magyarországon a vallások, valamint a nyilvántartásba vett egyházak és vallási tevékenységet végző szervezetek *alkotmányi alapértéknek* minősülnek, és ezért a magyar államra ezeknek nemcsak tiszteletben tartása és büntetőjogi védelme, hanem *intézményes* támogatásának kötelessége is hárul.

9 *Jakab* 2005.

b) Mindemellett az állami egyházjogi normák *tárgykörüket* tekintve rendkívül heterogének, és ennek folytán elsődlegesen különböző *egyéb jogágazatok* – pl. az alkotmányjog, a közigazgatási jog, a pénzügyi jog, a polgári jog, a büntetőjog stb. – összetevőiként szerepelnek.

c) Az állami egyházjog szabályai *tartalmuk* szempontjából is nagyon változatosak, nem hiányzik azonban belőlük a *vallásszabadsághoz, illetve az egyházak és a vallási tevékenységet végző szervezetek szerepéhez és működéséhez kapcsolódás*.

d) Az állami egyházjogi normák jelzett heterogenitása a szabályozási módszer kógens és diszpozitív változataiban is megnyilvánul.

A fentiek figyelembevételével a feltett kérdésre vonatkozóan az a válasz tűnik megalapozottnak, amely szerint az állami egyházjog Magyarországon *nem minősíthető önálló jogágazatnak*, de a felsorolt jellemzők figyelembevételével azt is állíthatjuk, hogy olyan *sui generis jogágazatnak* tekinthető, amelynek normái sajátos összefüggő szerepre hivatottak. A környezetvédelmi joghoz, a médiajoghoz, a beteg- és orvosi joghoz, a sportjoghoz hasonlóan az állami egyházjog kiemelkedő tárgykörökhöz, jelentős rendeltetéshez kapcsolódó és alkotmányi értékeket szolgáló jogszabályok *közös alapelvek* által áthatott rendszerezhető összessége.

3. Az állami egyházjog forrásai

A magyar állami egyházjog alapvető forrása a Magyar Köztársaság Alaptörvénye, különösen annak preambuluma és VII. cikke, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint a vallási közösségek helyzetéről szóló törvények, amelyek a vallásszabadság gyakorlásának rendjére, így pl. a vallásoktatásra, a tábori lelkészi szolgálatra, a börtönlelkészi szolgálatra, a nevelő-, a szociális és az egészségvédelmi intézetekben gyakorolható egyéni és közösségi vallásos megnyilvánulásokra, a vallási közösségek kiterjedt oktatási, nevelési, szociális, egészségvédelmi stb. *intézetfenntartó* szerepére, ehhez kapcsolódó *közjogi jogositványaira*, a volt egyházi ingatlanok visszajuttatására, a vallási közösségek szükséges gazdasági és pénzügyi önállóságára, valamint *hitéleti és közérdekű aktivitásának állami támogatására* stb. vonatkoznak. Hangsúlyozandónak tartom, hogy az állami egyházjog normaanyagában jelentős nemzetközi jogi és szupranacionális, főleg EU-normák is helyet kapnak. Fontos a szerepe a jogi normák között a *közjogi szerződéseknek*, amelyeket különböző tárgykörökben és hosszabb időre szólóan kölcsönös egyeztetéssel alakítanak ki, kötnek meg a vallási közösségek és az állam illetékes szervei. Mellőzhetetlen, hogy ezekben a kontraktusokban a szerződő partnerek ne csak céljaikat, közös feladataikat és együttműködésük módozatait határozzák meg, hanem rögzítsék azokat az eljárási eszközöket is, amelyeket igénybe vehetnek e normatív szerződések végrehajtásában felmerülő problémák megoldásához. Különösen a rendszerváltozás után több lényeges normatív *alapelvet* határozott meg

az Alkotmánybíróság az egyházak és a magyar állam kapcsolatrendszerére. Ezek között kerültek rögzítésre például a következő tilalmak. 1) A magyar állam szervei nem foglalhatnak állást világnézeti, illetve vallási vitákban. 2) Állami szerv nem dönthet az egyház belső ügyeiről. 3) Az állam nem vállalhatja egyházi döntés kikényszerítését. 4) Az állam nem hozhat létre szervet az egyházak irányítására. 5) Az állam és az egyházak szervezetenként nem fonódhatnak össze stb. Természetesen e szigorú tilalmak alól bizonyos feltételek esetén ésszerű kivételek tehetők.

Irodalom

- ÁDÁM A. 2007 *Bölcselet, vallás, állami egyházjog*. Budapest–Pécs.
- 2010a A magyar állami egyházjog jellemzői. In: Köbel Sz. (szerk.): *A vallási diszkrimináció ellen – az esélyegyenlőség megteremtéséért*. Budapest, 35–39.
- 2010b Az alkotmányi értékek értelmezéséről. *Jura* 16/2. 115–127.
- 2011 Vallás, vallásszabadság és egyház Magyarország Alaptörvényének, továbbá „A lelkiismereti- és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról” szóló 2011. évi C. törvény figyelembevételével. *Jura* 17/2. 7–23.
- ANTALÓCZY P. 2012 Az Alaptörvény és az egyházakra vonatkozó legújabb szabályozás dimenziói. *Jog, Állam, Politika* 4/3. 23–38.
- CSINK L. 2012 Az Alkotmánybíróság határozata az egyházügyi törvényről: a törvényhozási eljárás alkotmányossági kérdései: 164/2011 (XII.20.) AB határozat, ABK 2011. december, 1263. *JEMA* 3/1. 3–10.
- DRINÓCZI T. 2014 A vallásszabadság és egyházalapítás az alkotmányos párbeszéd tükrében. *Jura* 20/2. 39–62.
- JAKAB A. 2005 A jogrendszer horizontális tagozódása. *Jura* 11/2. 91–100.
- KAMARÁS I. 1999 Új vallási mozgalmak világszerte és Magyarországon. *Magyar Tudomány* 44/5. 560–569.
- Magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek 1999–2000* (1999). Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest.
- SAJÓ A. 1999 A „kisegyház” mint alkotmányjogi képtelenség. *Fundamentum* 3/2. 87–98.
- SCHWEITZER G. 2011 Észrevételek az új egyházi törvényről. *Egyházforum* 26/2. 2–4.
- WILDMANN J. 2011 Vita az új egyházi törvényről. *Egyházforum* 26/2. 2–4.

A mai magyar közjegyzőségről

Havasi Bálint Attila

közjegyzőhelyettes, Bicske
E-mail: havasibalint@mokk.hu

Összefoglalás. A tanulmány a közjegyzői intézmény egyes kérdéseit vizsgálja a hatályos magyar jogban. Először a közjegyzői tevékenység jogforrásaira, majd ezt követően a közjegyzői tevékenység fő területeire tér ki: az okirat-szerkesztési tevékenységre, az őrzési tevékenységre, a korlátozott képviselőre, a klasszikus közjegyzői nemperes eljárások lefolytatására. Ezt követően a közjegyzői tevékenység jellemzőit mutatja be, valamint elhatárolja azt más jogászhi hivatásoktól.

Kulcsszavak: közjegyző, nemperes eljárások

Abstract. On the contemporary notary public in Hungary

The study analyses specific issues of the institution of notary public in effective Hungarian law. First, it discusses the legal sources of the activities of notaries public, and then the main areas of notarial activity: editing documents, safekeeping, limited representation, conducting classical out-of-court notarial proceedings. After that, it presents the characteristics of notarial activity and distinguishes it from other jurist professions.

Keywords: notary public; out-of-court proceedings

I. A közjegyzői tevékenység jogforrásai

A közjegyzői működés keretét a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény (a továbbiakban: Kjt.), valamint a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény végrehajtásáról szóló 13/1991. (XI. 26.) IM rendelet (a továbbiakban: Vhr.) adja. A közjegyző egyes tevékenységi területeire nemcsak a Kjt., hanem az egyes nemperes eljárásokat szabályozó más jogszabályok is vonatkoznak,¹ mely eljárásoknak háttérjoga a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.). A közjegyzői

¹ A közjegyzői díjszabásról szóló 14/1991. (XI. 26.) IM rendelet; a közjegyzői állások számáról és a közjegyzők székhelyéről szóló 15/1991. (XI. 26.) IM rendelet; a közjegyzői ügyvitel szabályairól szóló 37/2003. (X. 29.) IM rendelet (KÜSZ); az elektronikus dokumentumok közjegyzői archiválásának szabályairól és az elektronikus levéltárról szóló 34/2004. (XI. 19.) IM rendelet.

működésre vonatkozóan a Magyar Országos Közjegyzői Kamara kötelező érvényű iránymutatásokat bocsáthat ki, melyek fölött az igazságügyért felelős miniszter gyakorol kontrollt² oly módon, hogy amennyiben az iránymutatás (vagy a szervezeti és működési szabályzat, illetve az önkormányzati szerv határozata) jogszabályba ütközik, a miniszter – határidő kitérésével – felhívja az önkormányzati szervet (kamarát) a jogszabálysértés megszüntetésére. Ha az önkormányzati szerv a megadott határidőn belül nem intézkedett a jogszabálysértés megszüntetésére, a miniszter kérheti a vitatott iránymutatás, a szervezeti és működési szabályzat, illetőleg a határozat bírósági felülvizsgálatát.

II. A közjegyzői tevékenység fő területei:

1. Okirat-szerkesztési tevékenység³

Az okirat-szerkesztési tevékenységnek két területe van: az ügyleti okiratok (szerződések, nyilatkozatok stb.) szerkesztése és a jogi jelentőségű tényekről készült ún. ténytanúsító okiratok (melyeknek formái: jegyzőkönyv vagy záradék) készítése.

2. Az őrzési tevékenység⁴

Ennek fajtái a letéti típusú őrzés (okiratok, információhordozók megőrzése), a bizalmi őrzés, az országos letéti tár, és a közjegyzői letéti eljárás⁵ keretében megvalósuló letéti őrzés.

Pénz, értéktárgy és közforgalomban levő értékpapír bizalmi őrzés céljából történő átvételére a közjegyző akkor jogosult, ha a fél közjegyzői okirat készítése során és azzal összefüggésben megbízta a közjegyzőt ezen értékeknek a másik fél vagy a feleken kívül álló (harmadik) személy részére történő átadásával, illetőleg bíróságnál vagy más hatóságnál való letétbe helyezésével. A bizalmi őrzés specialitása tehát a többi letéti tevékenységhez képest abban áll, hogy bizalmi őrzési tevékenységet a közjegyző csak közjegyzői okirattal, azaz egy másik tevékenységének gyakorlásával összefüggésben végezhet.

2 Kjtv. 65. § (2) bek..

3 Kjtv. 111–157. §§

4 Kjtv. 158–165. §§. A közjegyzői okiratok közjegyzői őrzésére: Kjtv. 119. §, levéltári őrzésére pedig Kjtv. 166–171/A. §§.

5 A Kjönp. 36/L – 36/O §§-i szerinti teljesítési letét.

3. Korlátozott képviselet⁶

Ha a közjegyzői okirat elkészítéséhez vagy a közjegyző által közokiratba foglalt jognyilatkozat joghatásának kiváltásához bíróság vagy más hatóság eljárása szükséges, a közjegyző azt az eljárás lefolytatása végett hivatalból megkeresi. A közjegyző tehát nem a fél megbízása alapján eljáró jogi képviselő, hanem törvény alapján a képviselő jogállása illeti meg. A képviseleti tevékenység mindig csak járulékos, azaz más közjegyzői tevékenységhez kapcsolódik. Ezen túlmenően a közjegyző jogi képviseletet nem láthat el.⁷ Arra a kérdésre tehát, hogy képviselő-e a közjegyző, az a helyes válasz, hogy nem az, nem képviselő, hanem csak a képviselő jogállása illeti meg, nem képviselő, csak annak kell tekinteni, azaz olyan, mintha az lenne.

4. A klasszikus közjegyzői nemperes eljárások lefolytatása

Tágabb értelemben minden közjegyzői eljárás nemperes eljárás. Klasszikusnak azonban csak azokat a polgári nemperes eljárásokat nevezzük, ahol az első fok a közjegyző, a másodfok pedig a bíróság. A „klasszikus” szót tehát nem csak köznap értelemben használom, azaz nem szinonimájaként a „bevett”, „rég” szavaknak. Értelmezésemben klasszikusaknak tekintendők az egészen új, alig egy éve keletkezett tevékenységi körök, illetőleg eljárások is, amennyiben ezeknél az első fok a közjegyző, a másodfok pedig a bíróság. Klasszikus tehát minden ilyen típusú „rég” eljárás (pl. hagyatéki eljárás), de nem minden klasszikus eljárás régi.

A közjegyzői nemperes eljárások háttérjoga a Pp.

Ezek az eljárások a magyar jogban az alábbiak:

1. hagyatéki eljárás,
2. értékpapír, illetve más okirat jogi megsemmisítésére (semmissé nyilvánítására) irányuló eljárás,
3. a zálogjogi nyilvántartásba történő bejegyzésre irányuló eljárás,
4. bejegyzett élettársi kapcsolat megszüntetésére irányuló nemperes eljárás,
5. előzetes bizonyítás,
6. igazságügyi szakértő kirendelése közjegyzői eljárásban,
7. a fizetési meghagyásos eljárás és a hozzá kapcsolódó külön eljárások,
8. a végrehajtás elrendelése jogerős fizetési meghagyás alapján,
9. a végrehajtás elrendelése közjegyzői záradékolással,
10. Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartásának vezetése,
11. a közgyűjteményben elhelyezett dologra vonatkozó valószínű öröklési jogcím igazolására irányuló eljárás,

6 Kjtv. 175. §

7 Kjtv. 175. § (2) bek.

12. a házassági és az élettársi vagyoni jogi szerződések elektronikus nyilvántartásának vezetése,
13. a közjegyző letéti eljárása,
14. a hitelbiztosítéki nyilvántartásba bejegyzett jogosult vagy kötelezett jogutódjának megállapítása.

5. A felek kioktatása más közjegyzői tevékenységhez kapcsolódóan

Nem önálló közjegyzői tevékenység ugyan, de jelentősége miatt feltétlenül külön is említendő a kioktatási tevékenység. A törvény értelmében a közjegyző a feleket a hatáskörébe utalt eljárásokkal kapcsolatban – a felek esélyegyenlőségének biztosításával – kioktatással segíti jogaik gyakorlásában és kötelességeik teljesítésében.⁸ A kioktatás mindig más tevékenységhez kapcsolódik, tehát járulékos jellegű és nem jelenthet tanácsadást, azaz a fél érdekében valamely másik féllel szemben kifejtett tevékenységet. A gyakorlatban sok problémát vet fel a kioktatás elhatárolása a klasszikus értelemben vett, valamelyik fél érdekében kifejtett tanácsadási tevékenységtől. Ez a közjegyzői működés egyik legvitatottabb, legképlékenyebb és ennél fogva egyik legérzékenyebb területe. Értelmezésben példának okáért egy ingatlanátruházási szerződés közjegyzői okiratba történő foglalásának előkészítésekor a kioktatás vonatkozhat arra, hogy az ingatlan átruházásának milyen lehetséges módozatai vannak, annak érdekében, hogy ezen kioktatás alapján az ügyfelek el tudják dönteni, mely módozat a legkedvezőbb mindkét fél számára (adózási és/vagy illetékfizetési szempontból például), de e kioktatás semmiképp sem lehet egyirányú, sem pedig arra irányuló, hogy valamelyik fél a saját érdekét milyen módon tudhatná a másik fél érdekeivel szemben, azzal ellentétesen minél hatékonyabban érvényesíteni. Álláspontom szerint, ha a közjegyző a feleket a választásban bármilyen módon befolyásolná, avagy őket valamelyik fél javára egyoldalúan tájékoztatná, illetve őket valamely olyan jogosultság érvényesítésére vagy kötelezettség vállalására sarkallná, amely kizárólagosan csak az egyik fél érdekeit szolgálja, akkor túllépné hatáskörét és tanácsadási tevékenységet gyakorolna. Ilyen nevesített tevékenységi köre pedig a közjegyzőnek nincs. Elmentéses is lenne tevékenységének alapvető jellemzőivel, leginkább a pártatlanság szubjektív követelményével és a közjegyzői etosszal.

8 Kjt.v. 1. § (2) bek.

III. A közjegyzői tevékenység jellemzői⁹

A jogszabály a közjegyzőket közhitelességgel ruházta fel.¹⁰ Ez azt jelenti, hogy törvény vélelmezi, hogy a közjegyző hivatása gyakorlása során végzett cselekménye, illetve annak tartalma valódi és jogszerű. E vélelem megdönthető. A közhitelesség eredményezi a közbizalmat, amelynek minden egyes közjegyzői hivatásbeli cselekményéhez tapadnia kell.

A közhitelességből következik, hogy a közjegyzői okirat közokirat. Közokirat tehát minden közjegyzői okirat, amelyet a közjegyző ügykörén belül, megszabott alakban állít ki. A közjegyző a fél részére csak közokiratot készíthet, magánokiratot nem, kivéve az aláírási címpéldány tervezetet.¹¹ A közhitelességet erősíti az is, hogy a közjegyzőnek tevékenysége gyakorlása során szigorú szabályok szerint kell eljárnia.

A közjegyző független és pártatlan. A függetlenség objektív, míg a pártatlanság szubjektív jellegű.

A pártatlanság a közjegyzővel szemben azt a követelményt támasztja, hogy ő az általa intézett ügyekben részrehajlásmentesen köteles eljárni,¹² azaz tevékenységét nem a felek érdekének alárendelten gyakorolja, és a felek képviselétét sem látja el (a korlátozott képviselét esetét kivéve). A pártatlanság egyben zsinórmérték a kioktatási és a tanácsadási tevékenység elhatárolásánál is. A pártatlanság a gyakorlatban azt jelenti, hogy a közjegyző a felek között „középen áll”, nem képviseli egyoldalúan egyik fél érdekét sem, hanem mindegyik fél érdekét figyelembe veszi.

A függetlenség a szubjektív pártatlanság objektív biztosítéka, ami azt jelenti, hogy a közjegyző az eljárása során csak a törvénynek van alávetve, és nem utasítható.¹³ A függetlenség a közjegyzői tevékenység ellátásának függetlensége.

Ezt biztosítják intézményi oldalról a közjegyző jogállását, működését meghatározó törvények, a közjegyzők önigazgatását végző kamarák és az is, hogy a közjegyzői tevékenység finanszírozásában az állam nem vesz részt. De ezt szolgálják a bizonyos szintű politikamentesség, vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettség, a kizárási szabályok, az egzisztenciális függetlenséget biztosító szabadfoglalkozású jelleg, vagyis az, hogy a közjegyző nem állami alkalmazott.

Ha a pártatlanságot és a függetlenséget egy ábra segítségével szeretnénk a fentiek alapján illusztrálni, akkor egy olyan rajzot kellene elképzelnünk, ahol a közjegyző horizontális pozíciója a két fél közötti, mindkét féltől egyenlő távolságra lévő középső pozíció, míg kettőnél több ügyfél esetén a közjegyző az ügyfelek

9 Kjtv. 1. § (1) bek., 2. § (2) bek., 7. § (4) bek.

10 Kjtv. 1. § (1) bek.

11 Kjtv. 7. § (4) bek.

12 Kjtv. 1. § (1) bek., 2. § (2) bek.

13 Kjtv. 2. § (1) bek.

által alkotott kör sugarának kiindulópontjában, a kör középpontjában áll (pártatlanság), vertikális helyzetét tekintve pedig az ügyfelek és érdekeik fölött (függetlenség) helyezkedik el.

A közjegyzői tevékenység célja a jogviták megelőzése.¹⁴ Ha az adott jogviszonyból mégis jogvita alakul ki, akkor pedig a közjegyző a jogvita gyors befejezéséhez ad eszközöket, melyekkel elkerülhető a hosszú és költséges pereskedés. A jogügylet közjegyzői okiratba foglalása során a közjegyzőnek ügyelnie kell arra, hogy az ügylet ne tartalmazzon olyan rendelkezést, amely jogszabálysértő vagy jogvita kialakulásához vezethet. A közjegyzői ténytanúsítványok elősegítik a jogviszony jogvita nélküli működését. Az okirat közvetlen végrehajthatósága biztosítja a követelés peres eljárás nélküli behajthatóságát. A jogviták megelőzésével tehermentesíthetőek a bíróságok és erősödik a jogbiztonság. A közjegyzői tevékenységnek ez a megelőző jellege a jogvita kialakulása előtt, míg enyhítő hatása a bírósági szakban domborodik ki, a jogvita eldöntésében azonban a közjegyző nem vesz részt, azokat a bíróság dönti el.

A közjegyzői szolgálat kinevezéssel keletkezik.

A közjegyzői székhelyeket és a közjegyzők számát jogszabály határozza meg. Egy adott székhelyhez illetékességi terület kapcsolódik. A nagyvárosok egy közjegyzői székhelynek számítanak. A budapesti közjegyzők illetékességi területe pedig az egész főváros területe, a budapesti kerületek pusztán a hagyatéki ügyekben irányadó működési körzetek.

A hagyatéki ügyek illetékességi elosztása kettős a fővárosban. Hagyatéki ügyekben az a közjegyző illetékes, akinek székhelyén az örökhagyó utolsó belföldi lakóhelye, ennek hiányában tartózkodási helye volt, lakó- és tartózkodási hely hiányában azonban halálesetének helye, ha ez sem ismert, akkor a hagyatéki vagyon fekvésének helye szerinti, mindezek hiányában pedig a Magyar Országos Közjegyzői Kamara (a továbbiakban: MOKK) kérelemre történő kijelölése szerinti közjegyző lesz az illetékes. A fővárosban jellemzően kerületenként több közjegyzői székhely található, azaz kerületenként több közjegyző működik.

A hagyatéki ügyek első körben az örökhagyó lakóhelyétől függően oszlanak meg az egyes fővárosi kerületek mint működési körzetek között. Azaz például egy olyan örökhagyó hagyatéki ügyére, aki Budapest XI. kerületében rendelkezett lakóhellyel, a XI. kerületi közjegyzők valamelyike lesz az illetékes.

A hagyatéki ügyek második körben a XI. kerületi közjegyzők között az örökhagyó elhalálozásának hónapja szerinti bontásban fognak eloszlan. Tegyük fel, hogy a kerületben kettő közjegyző működik (a valóságban a XI. kerületben ennél több van). Ilyen esetben a kerületre jutó hagyatéki ügyek közül valószínűleg az egyik székhely kapja az adott év páros számjelű hónapjaiban (februárban, áprilisban, júniusban stb.), míg a másik közjegyző a páratlan számjelű hónapokban (január, március, május stb.) elhunyt működési körzetbe tartozó (kerületi) lakosok

14 Kjt.v. 1 § (1) bek.

hagyatéki ügyeit. Kettőnél több kerületi közjegyző között az ügyek az év hónapjai szerinti felosztásban maradva, de a közjegyzők számának megfelelő arányban oszlanak meg (három közjegyző esetén harmadolódnak, így egy közjegyzőre négy „hónapnyi”, négy közjegyző esetén negyedelődnak, így egy közjegyzőre három „hónapnyi” stb. hagyatéki ügy jut).

Ez a hagyatéki ügyelosztás speciálisan fővárosi. Budapesten kívül is előfordul, hogy egy illetékességi területen több közjegyző osztozik, ilyenkor az adott illetékességi területen működő közjegyzők közötti elosztás egyetlen alapelve az elhalálozási hónapok szerinti, közjegyzők számának megfelelő arányos elosztás, azaz ugyanaz az elosztás, mint amely a fenti példában a kerületen belüli ügyelosztásként érvényesült, csak itt az elosztás egykörös, mert nincsenek kerületek, így nagyobb egységre kiterjedő speciális illetékesség sincs.

A közjegyzői állás betöltése pályázati úton történik. A pályázatot az a területi közjegyzői kamarai elnökség írja ki, amelynek a területéhez az üres székhely tartozik.¹⁵ A területi kamara elnöksége a pályázati határidő leteltétől számított 30 napon belül a pályázókat meghallgatja és a pályázatokat elbírálja.¹⁶

A pályázók rangsorát egyéni összpontszámuk határozza meg. Az összpontszámot az ún. hozott pontok és a – szakmai tudást feltérképezni hivatott – meghallgatáson szerzett pontok összege adja (ez utóbbi keretében maximum 120 pont adható a szakmai felkészültségre és további 20 pont a személyes jellemzőkre, úgymint pl. a megjelenés, szóbeli és írásbeli kifejezőképesség stb.). A hozott pontok körében pontozzák többek között a gyakorlati időt (a joggyakorlattal töltött évek száma alapján növekvő pontszámot adva, maximum 10 év gyakorlatot figyelembe véve, ahol minden közjegyző-helyettesként eltöltött év 12 pontot ér, más meghatározott jogász hivatásrendekben – ügyvédként, bíróként stb. – eltöltött gyakorlati idő pedig ennél alacsonyabb pontszámmal számítatik be), a nyelvtudást igazoló nyelvvizsgákat, az oktatói tevékenységet, a letett közjegyzői vizsgát, a szakirányú szakjogász képzettséget, a PhD-fokozatot, a kamarai munkát, a tartós helyettesként kifejtett tevékenységet és a publikációs tevékenységet (szakmai cikkek és tanulmányok, monográfiák).¹⁷ Az elnökség kinevezési javaslatában három pályázót rangsorolva javasol kinevezésre, és a kinevezési javaslatot felterjeszti az igazságügyért felelős miniszterhez. A közjegyzőt e három javasolt személy közül az igazságügyért felelős miniszter nevezi ki, határozatlan időre.¹⁸ A minisztert a kamara által megszabott sorrend nem köti.

Azt, hogy közjegyzővé ki nevezhető ki, a Kjtv. taxatív felsorolása tartalmazza.¹⁹

15 Kjtv. 18. §

16 Vhr. 4. § (1) bek.

17 Részletesen ld.: a MOKK 11. sz. iránymutatása „a közjegyzői állások pályázatainak elbírálásánál irányadó szempontokról”, hozzáférés: www.mokk.hu, közérdekű adatok rovat.

18 Kjtv. 16. § (1) bek., Vhr. 5. § (1) bek., 6. §.

19 Kjtv. 17. § (1) és (2) bek.

A kinevezés előtt, majd ötévente a közjegyző vagyonyilatkozatot köteles tenni.²⁰

Azt, hogy ki nem nevezhető ki közjegyzővé, szintén a Kjtv. taxatív felsorolása tartalmazza.²¹

A közjegyző a kinevezését követő 3 hónapon belül a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elnöke előtt esküt tesz. Az eskütétel előtt bemutatja bélyegzőjét, aláírásmintáját, illetve a hivatali helyiségének a hivatás gyakorlására való alkalmasságát megállapító kamarai igazolást, igazolja a felelősségbiztosítás megkötését és esetleg azt is, hogy megszüntette a fennálló összeférhetlenséget.

A közjegyző tisztsége ellátásán kívül nem végezhet más kereső tevékenységet. Ez alól a törvény enged kivételeket: a tudományos, művészi, irodalmi, oktató és műszaki alkotómunkát, valamint a sporttevékenységet. A közjegyző e kereső tevékenységét köteles bejelenteni a területi kamara elnökségének.²²

A törvény az ingatlanközvetítői tevékenységet és a kölcsönügyletek közvetítését tiltja.²³ Tilos a közjegyző számára a közjegyzői tevékenységgel összefüggésben kezesség vagy szerződést biztosító más kötelezettség vállalása is.²⁴

A törvény rögzíti, hogy a közjegyző nem végezhet olyan vállalkozási tevékenységet, mely akár személyes felelősséggel, akár korlátlan anyagi felelősséggel jár. Folytatható viszont az olyan vállalkozási tevékenység, ahol a közjegyzőnek nincs személyes közreműködési kötelezettsége és nem visel korlátlan anyagi felelősséget (pl. betéti társaság kültagja vagy korlátolt felelősségű társaság tagja lehet). A közjegyző a területi kamara elnökségének előzetes engedélyével kuratóriumi tagságot szerezhet, illetve tisztséget viselhet.²⁵

A közjegyző a választottbírói, a közvetítői, valamint a jogi segítői tevékenységen kívül más jogász foglalkozást (hivatást) sem gyakorolhat. E tevékenységeket a közjegyzői hivatástól szigorúan elkülönítve kell végezni. Ha a közjegyző mediátorként járt el, a közvetítői eljárás során létrejött megállapodás alapján közjegyzői okiratot nem készíthet.

A közjegyző lehet párttag, részt vehet rendezvényeken, ott fel is szólalhat, viszont meg kell felelnie a függetlenség és pártatlanság követelményének, és általában a közjegyzői hivatáshoz méltó magatartást kell tanúsítania.

A közjegyző köteles hivatali eljárása során, a közéletben és magánéletében is úgy viselkedni, hogy a feddhetetlenségébe, függetlenségébe és elfogulatlanságába vetett bizalmat erősítse. Hivatali és közéleti tevékenységében tartózkodnia kell a szélsőséges, hangulatkeltő megnyilvánulásoktól, illetve hivatali munkája során tartózkodnia kell a politikai megnyilvánulásoktól is.

20 Az egyes vagyonyilatkozat-tételi kötelezettségekről szóló 2007. évi CLII. törvény 3. § (2) bek. f) pont, 5. § (1) bek. a) pont, 5. § (1) bek. cc) alpont, 6. § (2) bek.

21 Kjtv. 17. § (3) bek.

22 Kjtv. 7. § (1) bek.

23 Kjtv. 7. § (2) bek.

24 Kjtv. 7. § (2) bek.

25 Kjtv. 7. § (3) bek. b) pont.

Nem kívánatos, hogy a közjegyző közszerepléssel járó tisztséget viseljen bármely politikai pártban.

Kizárt a közjegyző részvétele minden olyan egyesületben vagy szervezetben, amely nemzetiségi, faji vagy világnézeti szempontból az embereket egymástól hátrányosan megkülönbözteti vagy ellentétes a közerkölccsel. Kerülendő minden olyan tisztség vagy megbízás, amely a közjegyzőt kiszolgáltatót vagy befolyásolható helyzetbe hozhatja, vagy ennek látszatára adhat okot.²⁶

Amennyiben a közjegyzőt országgyűlési, helyi önkormányzati képviselőjelöltként, illetőleg polgármesterjelöltként nyilvántartásba veszik, ettől az időponttól a választás befejezéséig, illetőleg megválasztása esetén mandátuma megszűnéséig közjegyzői szolgálata szünetel. A közjegyző a szünetelés időtartama alatt közjegyzői tevékenységet nem végezhet, részére tartós helyettest kell kirendelni.²⁷ A közjegyző működésének teljes időtartama alatt meg kell hogy feleljen az összeférhetlenségi szabályoknak.

A közjegyző a tevékenységi körébe tartozó állami feladatok ellátása ellenére nem állami szerv, működése során szervezetileg is független, szabadfoglalkozású: nem áll közszolgálati, közalkalmazotti vagy más, munkaviszony jellegű jogviszonyban. Adózási és társadalombiztosítási jogi szempontból egyéni vállalkozónak minősül.

Az igazgatási feladatok és a közjegyzői tevékenység felügyeletének ellátása érdekében a törvény kamarai szerveződést és kötelező kamarai tagságot ír elő a közjegyzők számára. A közjegyzői kamarák területi és országos szinten is megszerveződtek,²⁸ és a közjegyzők felett igazgatási feladatokat és működési, valamint fegyelmi felügyeleti feladatokat látnak el, védik a közjegyzői kar érdekét és tekintélyét, valamint közreműködnek a közjegyzőkre vonatkozó jogszabályok előkészítésében.

A közjegyző eljárásának törvényességét a közjegyző székhelye szerint illetékes fővárosi, megyei bíróság elnöke felügyeli, ennek keretében elrendelheti a közjegyző tevékenységének kamarai vizsgálatát, fegyelmi eljárást kezdeményezhet.²⁹ A közjegyzők ügyvitelének, hivatali működésének és magatartásának rendszeres ellenőrzése viszont a területi kamara elnökségének feladata. Ennek keretében a területi elnökség a közjegyző hivatalba lépését követő egy év elteltével, majd legalább négyévenként megvizsgálja a közjegyző működését (rendes irodavizsgálat). A megyei bíróság elnöke vagy a területi elnökség a közjegyző működésének vizsgálatát indokolt esetben bármikor elrendelheti (rendkívüli irodavizsgálat).³⁰

A közjegyzőt a tevékenységéért jogszabályban meghatározott díj illeti meg.³¹ A közjegyzői díj két részből áll: munkadíjból és költségtérítésből.

26 A magyar közjegyzőség etikai szabálykönyvéről szóló 13. számú MOKK iránylev.

27 Kjt. 24/A. § (1) bek.

28 Területi kamarák: a Budapesti, a Győri, a Miskolci, a Pécsi és a Szegedi Közjegyzői Kamara. Ezen felül: Magyar Országos Közjegyzői Kamara.

29 Kjt. 69. § (2) bek.

30 Kjt. 69. § (3)-(5) bek.

31 Kjt. 6. §, a közjegyzői díjszabásról szóló 14/1991. (XI. 26.) IM rendelet.

A munkadíj meghatározásának alapja főszabály szerint az eljárás tárgyának értéke, az ügyérték. Ha ez nem állapítható meg, a közjegyző a tevékenységre fordított idő alapján számol munkadíjat, illetve egyes esetekben a jogszabály fix összegű munkadíjat határoz meg. A költségtérítés két fő elemből áll: a költségátalányból, valamint a készkiadásokból (pl. postaköltség, a hiteles kiadmányok díja, leírási díj, az okirat digitális archiválásának díja, a Jogügyletek Biztonságát szolgáló rendszer lekérdezésének esetleges díja, mely az ügyfél személyazonosságának ellenőrzése során merülhet fel).

A díj összegét, számításának módját jogszabály határozza meg. A közjegyzői díjra nincs költségkedvezmény, kivéve a fizetési meghagyásos eljárást.

A közjegyzőt és összes munkatársát – ha a törvény kivételt nem tesz – az eljárása során tudomására jutott adat és tény tekintetében titoktartási kötelezettség terheli, mely működésének megszűnése után is fennmarad, kivéve, ha a fél, annak jogutódja és törvényes képviselőjük ez alól felmentést adnak. Kivételt képeznek a törvényben előírt adatszolgáltatási vagy tájékoztatási kötelezettségek is (pl. a pénzmosás elleni törvényi kötelezettségek körében történő bejelentés, vagy a személyazonosság online ellenőrzése körében történő kötelező rendőrségi bejelentés (elveszettként, ellopottként vagy megsemmisültként nyilvántartott igazolvány felhasználása esetén).

A közjegyző a közjegyzői működése körében okozott kár megtérítéséért a Polgári Törvénykönyv szabályai szerint felel,³² éppen ezért a közjegyző javára a Magyar Országos Közjegyzői Kamara legalább ötvenmillió forint értékű felelősségbiztosítást köt, és azt a közjegyző köteles működésének tartama alatt fenntartani. A közjegyző jogosult kiegészítő felelősségbiztosítás megkötésére is.³³

A közjegyzői szolgálat megszűnésének eseteit a Kjt.v. taxatív felsorolásban szabályozza.³⁴

Ha például a közjegyző a külön törvényben előírt rendszeres vagyonynyilatkozat-tételi kötelezettségének nem tesz eleget, kinevezését meg kell szüntetni, és a megszüntetés időpontjától számított három évig közjegyzői állást nem tölthet be.

IV. A közjegyzői tevékenység elhatárolása más jogász hivatásrendektől

A közhitelesség és a függetlenség, illetve pártatlanság követelménye elhatárolja a közjegyzőt más jogászoktól. Az ügyvéd megbízója utasításai és érdekei szerint jár el, de a jogtanácsos sem független és pártatlan, tekintettel arra, hogy munkáltatójának alárendelt. A végrehajtó hatalom részeként működő jogászok sem függetle-

32 Kjt.v. 10. § (1) bek.

33 Kjt.v. 10. § (2)-(3) bek.

34 Kjt.v. 22. §.

nek. Ugyanez értendő a független ügyészekre is, akik a rájuk vonatkozó szigorú szervezeti rend miatt (erős alá-fölérendeltség) szervezetileg nem függetlenek. A jogviták megelőzésére irányuló preventív szerepe a közjegyzőt elhatárolja a bírótól is: a közjegyző nem dönthet jogvitában.

Hasonlóságok is vannak más jogász hivatásrendekkel: a közjegyző és az ügyvéd is szabadfoglalkozású. Az ügyvéd is szerkeszt magánokiratot és ellát megőrzési tevékenységet is. A bírák polgári nemperes eljárásokat is lefolytatnak. A közjegyző is lefolytat polgári nemperes eljárásokat, melyekben háttérszabály a Pp. A közhitelesség, a függetlenség és pártatlanság, illetve a jogállási szabályok hasonlóan a bírókra irányadó szabályokhoz, a közjegyzői jogállás is hasonló a bírói jogálláshoz.

A közjegyző igazságszolgáltatáshoz fűződő viszonyát alapvetően meghatározza az, hogy a közjegyző a jogszabály által meghatározott hatáskörében az állam igazságszolgáltató tevékenysége részeként jogszolgáltató hatósági tevékenységet végez.³⁵

A közjegyzői tevékenység bírói típusú hatósági jellege a szűkebb értelemben vett klasszikus közjegyzői nemperes eljárások során domborodik ki igazán, tekintettel arra, hogy a közjegyző első fokon „bírósként” jár el, háttérszabályként a Pp-t alkalmazva.

A közjegyző tevékenységének közhatalmi jellegét általában az ügyleti okirat-szerkesztési és az őrzési tevékenység tekintetében kérdőjelezzük meg, tekintettel arra, hogy mind az ügyvéd, mind a közjegyző ellát jogügyleti okirat-készítési és -őrzési tevékenységet, és mindketten szabadfoglalkozási keretben jogi szolgáltatást nyújtanak az ügyfeleknek.

Az Alkotmánybíróság a közjegyzőnek ezeket a tevékenységeit is következetesen közhatalmi (hatósági) tevékenységekként kezelte, és alkotmányosnak találta az ezekkel összefüggő, a hatósági jelleg alapját adó szabályokat. A Legfelsőbb Bíróság – a közjegyző által az okiratszerkesztés és -őrzés körében okozott károk kapcsán – 3/2004. számú polgári jogegységi határozatában kimondta, hogy a közjegyzőnek ezen tevékenységei is egységesen közhatalminak minősülnek.

A közjegyzők tevékenységét tehát az Alkotmánybíróság és a bírói gyakorlat is egységesen hatósági tevékenységként kezeli.

A Kjt. szerint a közjegyző a jogszabály által meghatározott hatáskörében az állam igazságszolgáltató tevékenysége részeként jogszolgáltató hatósági tevékenységet végez.

Az igazságszolgáltatás mint tevékenység a jogviták eldöntését a tevékenység lényegi elemének tekinti. A bíróságok által lefolytatott nemperes eljárások sem valódi igazságszolgáltatást valósítanak meg. A közjegyzők nem jogosultak jogviták eldöntésére, ennek megfelelően a közjegyzők sem valódi igazságszolgáltatási tevékenységet végeznek. Azonban az állam igazságszolgáltató tevékenysége tágabb

35 Kjt. 1. § (4) bek.

a bíróságok igazságszolgáltatásánál, és tartalmazza azokat az állami tevékenységeket, melyek összefüggenek az igazságszolgáltatással. A közjegyzői tevékenység ennek a tágabb értelemben vett igazságszolgáltatási tevékenységnek a része. Az Alkotmánybíróság is kimondta, hogy a közjegyzőség az állami igazságszolgáltatás rendszerében foglal helyet, abba ágyazódik be.

Az alkotmánybírósági és legfelsőbb bírósági (újabbán kúriai) gyakorlat egységesen minden közjegyzői hatáskört ebben a keretben határoz meg.

Adalékok a bírósági végrehajtás jogforrásaihoz a dualizmus korában

Pataki János István
ügyvéd, végrehajtási szakjogász
E-mail: patakijdr@gmail.com

Összefoglalás. A tanulmány a bírósági végrehajtás dualizmus kori jogforrásait vizsgálja. Először a polgári eljárásjogról szóló 1868. évi LIV. törvénycikket, majd a szervezetrendszert szabályozó 1871. évi LI. törvénycikket, végzetül pedig a végrehajtás szabályzásának tárgyában született 1881. évi LX. törvénycikket és annak módosításait veszi sorra.

Kulcsszavak: bírósági végrehajtás, dualizmus, magyar jogtörténet

Abstract. Remarks on the legal sources of judicial execution in the Age of Dualism

The study analyses the legal sources of judicial execution in the Age of Dualism (1867-1918). First, it discusses Act LIV of 1868 on the Law of Civil Procedure; then, Act LI of 1871 on the Regulation of the Organisation System; finally, Act LX of 1881 on Regulations of Execution and the amendments thereof.

Keywords: judicial execution; Dualism; history of Hungarian law

I. Az 1868. évi LIV. törvénycikk

A magyarországi bírósági végrehajtási jog fejlődése tekintetében nagy jelentőséggel bír az 1868. évi LIV. törvénycikk „a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában”, amely tartalmazta a végrehajtási rendtartást¹ is, de jelentős állomás volt abban a tekintetben is, hogy a bírósági szervezetrendszer, a hatáskör és illetékesség vonatkozásában is részletes szabályozást jelentett meg. A törvénycikk külön rendelkezett továbbá a bírósági határozatok kézbesítésének rendszerét illetően is. Az 1868. évi LIV. törvénycikk hetedik cím I. fejezete szabályozza a zárlat, II. fejezete a biztosítási intézkedés kérdéskörét. A nyolcadik cím „a végrehajtásról” szól. A nyolcadik cím I. fejezete az általános szabályokat fekteti le. A II. fejezet a Végrehajtás az ingóságokra, a III. fejezet a Végrehajtás az ingatlanokra, a IV. fejezet a Tulajdoni és elsőbbségi igények alcímet viseli. A speciális eljárási szabályokat a törvény kilencedik címe

1 Madarassy–Gáspár 1869. 179.; Pauler 1871. 133.

alatt található fejezetek határozzák meg. Az első fejezet egzakt módon meghatározza azokat az eseteket, amikor helye lehet a végrehajtásnak mint jogintézménynek. Pontos megnevezi a bírósági végrehajtási eljárás foganatosítási szakaszában eljáró személyek körét. Külön kiemelendő az előlegezésre vonatkozó szabályozás. A 356. szakaszban így fogalmaz: „A végrehajtató a végrehajtási költséget mindenik esetben előlegezni tartozik.”² Egyedi szabályozás alá vonja a foglalás és a becsérték³ meghatározásának kérdéskörét is. Rendelkezik a végrehajtási zálogjogot illetően, és meghatározásra kerülnek a végrehajtási jog elévülésének szabályai is. Nagyon fontos az a rendelkezés (1868. évi LIV. törvénycikk 352. §), amely szerint a végrehajtás foganatosítási szakaszának realizációjára bírói kiküldötteket⁴ alkalmaz, nem pedig a végrehajtót. A szabályozás ezáltal kifejezetten arra törekszik, hogy a fajsúlyosabbnak ítélt végrehajtási ügyek eljárási cselekményeinek realizációja esetében az eljárási elemeket szakértelemmel rendelkező, erkölcsileg sem támadható személyekkel bonyolítsa le.

A második fejezet részletes szabályozással jeleníti meg többek között a bírósági végrehajtási eljárás során az ingófogalás foganatosítási eljárási elemei kapcsán az ingóság kiadása harmadik személytől, a bírói őrizet, a tevőleges teljesítésre kötelezés pénzbeli át- és megváltásának, a pénzüintézet kezelésében, de adós tulajdonában lévő pénzüsszegek foglalás alá vonásának, a kötelezvény és tőzsdei értékpapír vagyonelemek foglalás alá vonásának vonatkozó részletes szabályrendszerét. A fejezetben a törvény kógens jelleggel meghatározza a foglalás alól mentes ingó vagyonelemek körét, és az ingóárverés elrendelésének szabályait, valamint az ingóárverésre vonatkozó határidőket is előírja. Előremutató módon és haladó szellemben a foglalás alól mentes vagyonelemek között jeleníti meg többek között a legszükségesebb ruházatot, a szakma gyakorlásához szükséges eszközöket, a gyermekekhez kötődő ruhaneműket, a 15 napra elegendő élelmiszer-mennyiséget. A III. fejezet az ingatlanok foglalás alá vonásának részletes szabályrendszerét tartalmazza. Ezen belül kitér a telekkönyvi „bekebelezés” kérdéskörére, valamint a végrehajtó „jogba” hozásának (mai megfogalmazásban a bírósági végrehajtó által a végrehajtási jog bejegyzése az illetékes Földhivatalnál) kérdésére. Amennyiben a végrehajtó javaslatot tett a kérdéses ingatlan vagyonelem haszonbérleti hasznosítására, akkor a bíróság biztosította a haszonbérleti jog nyilvános árverésen történő értékesítés elrendelésének lehetőségét, azzal a kikötéssel, hogy a bérlet legkisebb időtartama kevesebb mint 1 év nem lehetett, illetve a leghosszabb időtartamra nézve a követelés teljesülésének napja vált irányadóvá. Rendelkezett, szükség esetén, gondnok, sequester kijelöléséről, valamint az árverés kiírásának módjáról, az árverési folyamodvány benyújtásának körülményeiről, és az érvényes határidők számítását is meghatározta. Részletesen szabályozta az igényper – mint egyféle jogorvoslati eljárás – lehetőségét (IV. fejezet). Pontos meghatározta a kényszerértékesítési eljárás

2 Csiki–Kolosvári–Nagy–Óvári–Tóth–Márkus 1896. 549. Nyolcadik cím, I. fejezet, 356. §.

3 Schnierer 1867. 41.; Katona 1899. 26.

4 Madarassy–Gáspár 1869. 188.

sikeres befejezése esetén a követelések kielégítési sorrendjét a befolyt vételárból, illetve ingatlan vagyonelem esetén rendelkezett a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzéséről is. „413. § Ha a marasztalt fél bizonyos ingatlan vagyont vagy valamely dologbani jogot köteles tulajdonul átadni a végrehajthatónak: a bíróság a tulajdonjog telekkönyvi bekebelezése s egyszersmind a végrehajthatónak a kérdéses jószágba és jogba való behelyezése iránt a végrehajtási végzésben intézkedik. 414. § A hol telekkönyvek nem léteznek, ott a végrehajtó birtokba helyezés által eszközli a megítélt birtok átadását, s azt a hatóság területén szokott módon közhírré teszi.”⁵

II. A szervezetrendszer, az 1871. évi LI. törvénycikk

A végrehajtás szervezetének, szervezeti felépítésének, a végrehajtást foganatosító személyek motiváltságának és működési kereteinek a végrehajtási jogra jelentős hatása van minden korszakban és minden társadalmi rendszerben. A végrehajtás intézményének magyarországi történeti fejlődése az államalapítás időpontjától, sőt már a törzsszerződéstől kezdődően nyomon követhető a különböző korszakokra vonatkozó tulajdoni formák változásával szinte egy ütemben. A bírósági végrehajtás önálló szervezetéről Magyarországon az 1871. év óta beszélhetünk. Korábban a jogérvényesítés először a jogosult feladata volt, majd később ez a jog a bírói hatalmat gyakorló helyi tisztségviselőhöz került, aki ezen jogát a bíró mellett működő poroszlókon keresztül gyakorolta. „A II. Aranybulla kiadását követően a pristaldus intézménye fokozatosan megszűnt, mert sokakat megcsaltak a hamis poroszlók.”⁶ A jogcselekmények érvényességét a hiteles helyek, a káptalanok, konventek tanúsították a következő időszakban. Később, az 1723. és 1729. évi országgyűlés döntéseinek értelmében a végrehajtást általában bírósági kiküldöttek foganatosították. Külön megnevezésre került az egyes végrehajtható okiratokban az, hogy mely hatóságnak kell a végrehajtást foganatosítani. „Azon végzésben melyben valamely végrehajtás megengedettik mindenkor pontosan kifejezendő: Ki által teljesíttessék.”⁷ Az 1871. évi LI. törvénycikk (a bírósági végrehajtókról) létrehozta az önálló bírósági végrehajtói szervezetet. Az 1871. LI. törvénycikk megszületése előtt az 1869. évi IV. törvénycikk jelentett előrelépést a végrehajtás tekintetében, mert megtörtént a bíróságok elválasztása a közigazgatási szervektől.⁸

Az 1871. LI. törvénycikk kiemelten fontos mérföldkőnek tekinthető a magyarországi végrehajtási jog fejlődésének tekintetében, hiszen hatálybalépésének időpontjától egy teljesen önálló jogszabály rendelkezett a bírósági végrehajtók szer-

5 Csiki–Kolosvári–Nagy–Óvári–Tóth–Márkus 1896. 552. Nyolcadik cím, II. fejezet, 413–414. §.

6 Asztalos–Csizmadia–Kovács 1998. 128.

7 Császár 1841, passim.

8 Vö. Löw 1876, passim. 1869. évi IV. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról.

1. § Az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülöníttetik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.

vezetére és a szervezet működésére vonatkozó előírásokról. Az 1871. évi LI. tc. 1. szakasza így fogalmaz: „Minden elsőfolyamodású törvényszék és járásbíróóság mellé bírósági végrehajtók alkalmazandók a szükséges számban, kiket az igazságügy-miniszter nevez ki.”⁹ Figyelemre méltó, hogy a végrehajtó által felszámított díjakat a törvény (analóg módon a ma hatályos szabályrendszer elveivel) külön szakaszban megszabta, mértékét előírta, és rendelkezett az előlegezésről is. A felszámolható díj értékének meghatározása főbb eljárási cselekménytípusok szerint sávós módon, de nem százalékos arányban, hanem sávonként rögzített összeg meghatározásával történt oly módon, hogy az ügyérték szerinti felső sávnak nem volt maximált értéke. Ezzel a megoldással elkerülhető volt a nagy értékű követelések esetében a végrehajtót illető irracionálisan magas díjtételének felszámítása, illetve a végrehajtási érték aránytalanul nagy megnövekedése.

A törvény meghatározta a végrehajtóvá történő kinevezés lehetőségének feltételrendszerét (pl. magyar állampolgárság, életkor stb.), és a kinevezés megtörténtét további feltételként bizottság előtt sikeresen teljesített írásbeli és szóbeli vizsga letételéhez kötötte, ezáltal tényleges lépést téve a professzionális végrehajtói rendszer kialakításának irányába. A bírósági végrehajtó a kinevezése és a hivatalos eskü letétele után léphetett hivatalba. Meghatározásra kerültek a kizáró okok is. „A bírósági végrehajtó nem lehet olyan hivatalban vagy szolgálatban, s nem vihet olyan üzletet vagy foglalkozást, mely által hivatalbeli kötelességének pontos és hű teljesítésében akadályoztatnák.”¹⁰ Bevezetésre került a végrehajtói könyv használata, a tevékenység végzésének ellenőrzését megkönnyítendő. A végrehajtók hatáskörébe két feladat tartozott, a kézbesítési eljárás és a végrehajtási eljárás lebonyolítása. Ugyanakkor a bíróság nem volt köteles a végrehajtók hatáskörébe tartozó ügyeket a végrehajtóknak intézkedésre átadni, hanem azt saját hatáskörében, saját tisztviselőjével is elvégeztethette. A bírói felelősségről szóló törvény meghatározta a bírósági végrehajtók felelősségi szabályrendszerét is. A törvény a végrehajtók védelmében rendelkezett még arról, hogy aki a bírósági végrehajtót hivatalos eljárása során szóval vagy tettelesen bántalmazta, szabadságvesztés büntetéssel vagy pénzbírsággal volt sújtható.¹¹ Az 1871. évi LI. törvénycikk első módosítására mindösszesen négy évet kellett várni. Az 1875. évi IX. törvénycikk (a bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. módosításáról) szigorította a felügyeleti és az ellenőrzési rendszert, különös tekintettel a díjszabás alkalmazására.¹²

9 1871. évi LI. törvénycikk a bírósági végrehajtókról 1. §.

10 1871. évi LI. törvénycikk a bírósági végrehajtókról 5. §.

11 1871. évi LI. törvénycikk a bírósági végrehajtókról 28. §. Aki a bírósági végrehajtót hivatalos eljárásában szóval vagy tettelesen bántalmazza: ha e cselekmény rendes bűnvádi eljárás alá tartozó büntetést nem képez, kihágást követ el, és 3 hónapra terjedhető fogsággal vagy 300 firtig terjedhető bírsággal büntetethetik.

12 1875. évi IX. törvénycikk a bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. módosításáról. 6. § Az 1871. évi LI. törvénycikk 18. szakasza után: Az évnegyedes vizsgálatnál különös figyelem fordítandó arra, hogy a felszámított díjak és költségek a törvénnyel s az 5. szakaszban érintett díjszabállyal megegyeznek-e, s ha a törvénytől vagy a díjszabállyattól a feleket terhelő eltérés

A módosítások ellenére az 1900-as évekre bebizonyosodott, hogy a törvényi szabályozás nem képes megfelelő módon reagálni a megváltozott társadalmi igényszintre. Jelentősen megnövekedett továbbá a végrehajtói szervezet működésével, a működés jogszabályrendszerével és a végrehajtói szervezet felépítésével szemben megfogalmazott kritika.¹³ A kritikai észrevételek egyik közvetlen kiváltó okának a végrehajtási eljárások megnövekedett költség szintje volt tekinthető.

III. Az 1881. évi LX. törvénycikk

Az egyik legjelentősebb stációként jelentkezik a végrehajtási jog történetének és fejlődésének magyarországi vonatkozásában az első átfogó önálló végrehajtási törvény, az 1881. évi LX. törvénycikk (a végrehajtási eljárásról). Hangsúlyát erősíti az önálló és átfogó szabályozási jelleg. Maga a törvény négy címből és 260 szakaszból áll. Az eddigi szabályozási rendszerekkel szemben egy komplexebb, alaposabb és részletesebb jogalkotói szándék öltött testet ebben az esetben, illetve egy régen megfogalmazódott társadalmi igény teljesült a megalkotásával. A törvénycikk, és ez jól jellemzi az eddigi megfogalmazottakat – természetesen azért számos módosítással kiegészítve –, az 1955. évig hatályban maradt. „A XIX. század utolsó évtizedeiben a polgári eljárásjog és a végrehajtási jog fejlődése elvált egymástól. Amíg az előbbi nagyon lassan és sok kitérővel jutott el az 1911. évi polgári perrendtartáshoz, addig a végrehajtási jog kodifikációja¹⁴ az 1878. évi törvényjavaslatot követően felgyorsult, és két évvel később megszületett az 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról.”¹⁵

---

tapasztaltatnék, a bírósági végrehajtó ellen, akár emeltetett panasz, akár nem, az illetéktelen díjak és költségek megtérítésén felül az 1871: LI. törvénycikk 14. szakaszban megállapított bírság, illetőleg hivatalvesztés büntetése alkalmazandó.

13 Márkus 1907. 134. Az is kétségtelen, hogy ennek a költségességnek, az esetek túlnyomó többségében, ismét nem a végrehajtók az okozói, hanem azok a törvények és rendeletek, a melyek a végrehajtóknak lehetővé teszik, hogy ezeket a költségeket okozzák. Mindaddig, míg a végrehajtói intézmény mai szervezetét meg nem szüntetik; míg a bíróságoknál nem szerveznek megfelelő olyan állásokat, a melyeknek betöltői azután kizáróan vagy esetleg egyéb tennivaló mellett a végrehajtásokat fogják foganatosítani. Midőn a végrehajtási eljárás költségességét akarta csökkenteni, az, hogy mindaddig, míg a mai végrehajtói intézmény fennáll, ezt a költséget tetemesen csökkenteni lehetetlen. A végrehajtók mai helyzete és szervezete azért is sürgős változtatást követel, mert a javaslat tervezte mentességek munkakörüket és így jövedelmüket tetemesen csökkenteni fogja, úgy hogy egyes helyeken megélhetésük teljesen lehetetlenné fog válni. A bírósági végrehajtók mai intézményének eltörlését más egyéb szempontból is kívánatosnak tartom, a végből ugyanis, hogy az összes végrehajtásokat ugyanegy kézben egyesítsék.

14 Szalma 2002. 42. A kodifikáció per definitionem olyan törvény, mely egy jogviszonytípus, jogterület egészét, egy törvénytestben, rendszerben szabályozza, elvben, azaz általánosan előírt módon és szisztematikus értelemben maradéktalanul, mégpedig a hatálybalépést követően létrejövő (jövőbeni) jogviszonyokra kiterjedő érvénnyel (ún. pillanatnyi hatálybalépés, azaz a visszaható hatály tilalmának doktrínája szerint).

15 Kengyel 2012. 541–542.

IV. Az 1881. évi LX törvénycikk rendelkező része

A törvény az I. cím alatt az általános végrehajtási szabályrendszerre vonatkozó jogszabályi kereteket tárgyalja. Az 1. szakaszban kimondja, hogy kielégítési végrehajtásnak végrehajtható közokirat alapján van kizárólag helye. Azzal, hogy a végrehajtható közokirat fogalmát bevezeti, jelentősen bővíti azok körét (és természetesen ezzel egy ütemben azon iratok féleségét, számosságát is), akik jogosulttá válnak kiállítani egy ilyen közokiratot, és amely közokiratok alapján maga a végrehajtási eljárás megindulhat. Ennek a bővítésnek a keretei közé tartoztak többek között a választott bíróságok marasztalást tartalmazó határozatai, a közjegyzők által kiállított végrehajtható közokiratok (ezek körét tételiesen az 1874. évi XXXV. törvénycikk a királyi közjegyzőkről X. fejezete határozta meg), a büntetőbíróságok által vagyoni marasztalást tartalmazó határozatok stb. Ebben a fejezetben kerültek meghatározásra a végrehajtás elrendelésével kapcsolatos illetékességi és hatásköri szabályok, a külföldi bíróságok megkereséseire, és az államszerződéssel, illetve annak hiányában a viszonyossággal kapcsolatos előírások. Külön nevesíti a „magyar honosra” vonatkozó eljárási kereteket, és meghatározza a külföldön a magyar honossal szemben hozott marasztalást tartalmazó határozat végrehajthatóságára vonatkozó szabályokat. Főszabály szerint a bírósági végrehajtási eljárás kérelemre indulhat, valamint külön kiemeli a váltókövetelések kapcsán indítandó eljárásoknak a benyújtandó kérelemre vonatkozó sajátosságait, és meghatározza a kérelem formai és tartalmi követelményeit. Szabályozza az esetleges örökségre/hagyatékra, a kötelezett eljárás alatt bekövetkezett halálának esetére vonatkozó eljárási kereteket. Nagyon fontos kiemelni, hogy a törvénycikk részletes szabályozás alá vonja a végrehajtási eljárás foganatosítási szakasza során eszközölt helyszíni eljárási cselekmények rendszerét, kezdve a kiküldöttre vonatkozó személyi feltételrendszerrel, a helyszíni végrehajtási cselekmény foganatosításának időpont¹⁶-meghatározásán keresztül, a végrehajtást elrendelő végzés kézbesítésére és az ügygondnok kirendelésére vonatkozó előírásokig. A törvénycikk 26. szakasza előírja, hogy a végrehajtás foganatosításának szakaszában realizált helyszíni eljárási cselekményről a végrehajtónak kötelezően jegyzőkönyvet kell készítenie, és pontosan meghatározza a jegyzőkönyvben megjelenítendő tartalmi adatok körét is. A kötelezően felveendő jegyzőkönyvben rögzíteni rendeli a felek adatait, a végrehajtás jogcímét és főbb paramétereit, az eljárás realizálásának pontos helyszíni és időbeli adatait, a végzett végrehajtási eljárási cselekmények pontos leírása mellett. Rögzíti, hogy az érdekelt felek által a jegyzőkönyv aláírásának megtagadása nem akadályozza a végrehajtási cselekmény foganatosítását, csak a megtagadás té-

16 Márkus 1886. 62. 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról. 22. § Reggel 8 óra előtt és este 8 óra után a végrehajtási cselekményt megkezdeni, vagy a megkezdettet folytatni rendszerint nem lehet. Sürgős esetekben a végrehajtásnak esteli 8 óra után, vagy reggeli 8 óra előtt való foganatosítására, a bírósági főnök és pedig előlegesen is engedélyt adhat.

nye kerül rögzítésre (teljesen analóg módon történik ma is). A szabályozás kiterjed továbbá a telekkönyvezéssel (ingatlan vagyonelem foglalás alá vonásának esetében), a kiszabható bírságokkal, a jogerőre emelkedéssel és az elévülési idővel,¹⁷ a végrehajtási költségekkel, valamint a jogorvoslatokkal stb. kapcsolatos rendelkezésekre. Kivételként fogalmazza meg a törvény a csődeljárás esetére érvényes eljárási szabályrendszert. „A marasztalt fél ellen elrendelt csőd hatályára és a csőd elrendelése előtt foganatosított végrehajtásoknak mi módon való folytatására nézve, a csődtörvény rendelkezései alkalmazandók.”¹⁸ Azért minősül jelentősnek az önálló szabályozási jelenlét, mert a csődeljárást sokáig a végrehajtás egyik formájának tekintették, egy úgynevezett generális végrehajtásnak a vagyonbukott adós ellen az összes csődhitelező javára.¹⁹ Csőd esetére az ingatlanvagyonnal kapcsolatos ügyletek, az érték meghatározás, a végrehajtás és felosztás is külön szabályozási kört alkottak.²⁰ Szabályozásra kerül az ellenszegülés esete is.

„A végrehajtás foganatosítását ellenmondással, kifogással vagy ellenszegüléssel gátolni nem szabad. A kiküldött, a mennyiben a végrehajtási cselekmény foganatosítása szükségessé teszi, a végrehajtást szenvedő lakását és tartályait felnyitathatja és kutatásokat eszközölhet. Ellenszegülés esetében a végrehajtás az illető törvényhatóság vagy község legközelebbi közbiztonsági közegének segítségével foganatosítandó, melyhez a megkeresést a kiküldött közvetlenül intézi. A netalán szükséges katonai karhatalom megszerzése végett a kiküldött a kiküldő bíróság főnökéhez köteles fordulni. A végrehajtásnak ellenszegülés által való meggátolása esetében, a kiküldött a bűnvádi eljárás megindítása végett, hivatalból külön jelentést tartozik tenni.”²¹

A törvény II. címe a végrehajtás készpénzbeli követelés behajtására, a végrehajtás ingóságokra, a végrehajtás ingatlanokra és a végrehajtás ingatlanok hasznélvezetére történő eljárások lefolytatásának részletes szabályrendszerét fekteti le. Ebben a fejezetben kerülnek szabályozásra a speciális esetek is (pl. iparüzleti jog egzekválása, katonai házassági biztosíték foglalása stb.). A készpénzbeli követelés végrehajtására vonatkozóan ki kell hangsúlyozni, hogy a jogszabály külön megjeleníti a tőkekövetelés és a kamatok felszámíthatóságának fogalmát, ezen belül is kiemelve a késedelmi kamat felszámításának lehetőségét, valamint ilyen követelés végrehajtása esetén lehetővé teszi, hogy a végrehajtó mind ingó, mind ingatlan vagyonelemet, vagy akár mindkét fajtájú vagyonelemet egzekválhat. Ingófogalás

17 Márkus 1886. 62. 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról. 23. § (2) A végrehajtási jog, a követelés minőségére és jogcímére való tekintet nélkül, az ítélet jogerőre emelkedésétől vagy más végrehajtható közokiratban foglalt teljesítési határidőtől számított és semmi körülmény által félbe nem szakítható rendes magánjogi elévülési határidő alatt évül el. Az elévülési határidőn belül, a végrehajtató kérelmére, újabban rendeltetik kiküldött.

18 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról 29. §.

19 Halmos 2012. 540. skk.

20 Kallós 1862. 289–335.

21 Márkus 1886. 74. 1881. évi LX. törvénycikk a végrehajtási eljárásról 32. §.

esetére nézve a törvény kimondja, hogy annak megtörténtétől a lefoglalt ingóságok vonatkozásában zálogjog keletkezik, azaz a foglalás alá vont vagyonelemek a követelés biztosításának lehetőségét szolgálják a továbbiakban. Egyedileg szabályozza a házaspár „birlalásában” lévő ingó vagyonelemek foglalásának lehetőségét. Tételesen meghatározásra kerül a mentes vagyontárgyak és a mentes jövedelmek köre és mértéke, valamint a becsérték meghatározásának paraméterrendszere is. A társadalom megváltozott igényének megfelelően – amelyet a bíróságok ítélkezési gyakorlata, a közvetett jogalkotói és jogértelmezői tevékenység is alátámasztott,²² a vagyoni jogok tekintetében végképp elválik egymástól a vagyonszerzés és a vagyon védelmének fogalma – a zálog használatának, zárgondnok kirendelésének, a szoros zár alá vételnek, a felülfoglalásnak, a végrehajtást szenvedőnek harmadik személy elleni követelése foglalás alá vonásának, a szakértők alkalmazásának, a kezességvállalásnak,²³ a házassági vagyonközösségnek, a felszámítható és felszámítandó kamatoknak, az engedményezésnek a hatalmasodás stb. egyes esetkörei is szabályozás alá kerültek. A törvény az értékpapírok foglalás alá vonásának szabályrendszerét is nevesíti, mégpedig értékpapírtípusonkénti bontásban, kiegészítve a kereskedelmi könyvekben²⁴ lévő követelések foglalás alá vonásának esetével. Önálló formában jelennek meg a fejezetben az érdekelt felek számára elérhető jogorvoslati lehetőségekre vonatkozó előírások. Tételesen definiálásra kerülnek az értékesítés tekintetében a bírói árverésekre vonatkozó szabályok, külön kiemelve, hogy az árverési nyertes a licitátart az árverés befejeződése után azonnal készpénzben teljesíteni köteles, és kizárólag a teljesítés megtörténte után bonyolítható le az érintett vagyonelem birtokba adása az

22 Kallós 1862. 302–315.

23 Katona 1899. 144. Ha valaki a hitelező iránt arra kötelezi magát, hogy a főadós helyett teljesít, ha ez erre nem képes, ez kezességi viszonyt szül a hitelezővel. A kezesség tehát accessorius, járulékos és subsidiárius tartozási viszony, mert a kezes csak akkor fizet, ha a főadóstól nem telik, nála fedezet nincs. A kezességet szerződés hozza létre, midőn a kezes idegen tartozás lerovására vállalkozik – másodsorban.

24 1875. évi XXXVII. törvénycikk (kereskedelmi törvény). 259. § A mennyiben iparszerűleg folytattnak, kereskedelmi ügyleteknek a következők tekintendők:

1. ingó dolgok fel- vagy átdolgozásának elvállalása mások részére, feltéve, hogy az átvállaló üzlete a kis ipar körét meghaladja;
2. a bank- és pénzváltói ügyletek;
3. a bizományi, szállítmányozási és fuvarozási ügyletek, nemkülönben a személyfuvarozásra rendelt intézetek ügyletei;
4. a közraktárak ügyletei;
5. a kiadó ügyletek, továbbá a könyv- és műkereskedés egyéb ügyletei, nemkülönben a nyomdai ügyletek, a mennyiben ez utóbbiak a kis ipar körét meghaladják;
6. azon termelők ügyletei, kik saját terményeiket át- vagy feldolgozzák és a bányaiipar ügyletei, a mennyiben ez iparágak a kis ipar körét meghaladják;
7. a kereskedelmi ügyletek közvetítése.

Az érintett ügyletek az esetben is kereskedelmi ügyleteknek tekintetnek, ha azok nem iparszerűleg ugyan, de kereskedő által a kereskedelmi üzlet körében kötöttek.

Kallós 1862. 289–335.

új tulajdonos számára. Az ingatlan vagyonelemekre történő végrehajtás kapcsán a törvény többek között külön kiemeli a zálogjogi, telekkönyvi, örökösödési és az árverések lebonyolítására vonatkozó speciális rendelkezéseket. Az ingatlanok árverésen történő értékesítése tekintetében a törvény a hirdetményekre az osztott tulajdoni hányadok értékesítésére, az árverésen történő kikiáltási ár lejjebb szállítására és az árverési jegyzőkönyv tartalmára, valamint a sikertelen árverés megismétlésére stb. vonatkozó jogszabályi előírások pontos és tételes meghatározását nyújtja. A törvény III. címe a végrehajtás egyéb, kifejezetten speciálisnak tekinthető nemeire vonatkozó szabályrendszert jeleníti meg. A IV. cím a biztosítási intézkedésekre vonatkozó előírásokat tartalmazza (biztosítási végrehajtás, zárlat).

V. Az 1881. évi LX. törvénycikk módosításai

Az 1881. évi LX. törvénycikk a gazdasági élet jelentős változásainak köszönhetően több nagyobb módosításon esett át. A módosításokat nem kizárólag a gazdasági változások indukálták, hanem a társadalmi átalakulással kapcsolatos változások is igényelték. A végrehajtási eljárások által érintett felek száma igen magasnak volt tekinthető, így mind nagyobb közérdeklődés övezte az éppen hatályban lévő végrehajtási törvény rendelkezéseit, illetve a közvélemény negatív irányú eltolódása kényszerként hatott a reformlépések megtételére. „Nincsen lakósa az országnak, aki követeléseivel és adósságaival a forgalomban részes ne volna, akit tehát a magánjognak, a perrendtartásnak és a végrehajtási jognak minden változása ne érintene a legközvetlenebbül saját anyagi érdekében, vagyoni viszonyaiban, egyéni jólétében.”²⁵

Az 1900-as évekre a végrehajtási eljárások költségszintjének megnövekedése fajsúlyos problémát jelentett, kiegészítve az eljárások során tapasztalt visszaélésekkel, amelyek száma szintén jelentősen megnövekedett.²⁶ Az első jelentős módosítást az 1908. évi XLI. törvénycikk, az ún. Végrehajtási Novella jelentette. A módosítás elsődleges célja az volt, hogy megteremtse az összhangot a Polgári Perrendtartással. A módosítás újraszabályozta a végrehajtás alól mentes tárgyak körét. Kibővítette a munkabérből történő foglалás mentes eseteit újabb foglalkozásnemekkel, és pontosan előírta azt, hogy milyen esetben és mekkora összeg vonható foglалás alá a felsorolt munkakörökben dolgozók munkabérjellegű jövedelmeiből. A végrehajtási eljárások foganatosítási szakaszában történő becsérték meghatározások kapcsán elkövetett sorozatos visszaélések (igen régi keletű, de jelenkorunk-

25 Radó 1908. 5.

26 Márkus 1907. 134. Valami különös szakértelem a mindennapi foglалás tárgyát tevő dolgok becsléséhez nem kell; azt a végrehajtó is egészen jól elvégezheti, ha pedig olyan becslésről van szó, a mely szakértelmet igényel, akkor mind a mai törvény, mind a javaslat értelmében, úgy is lehet, sőt kell is szakértő becslőt alkalmazni.

ban is meglévő jelentős, összességében egy permanens módon jelentkező problémakörnek tekinthető a becsérték meghatározásának, a szakértő e körben való alkalmazásának a módszertana és szabályozása mind az ingó, mind az ingatlan vagyonelemek vonatkozásában,²⁷ kiegészítve az eljárások költségigényének növekedése által jelentett problémakörrel) következményeképpen újraszabályozásra kerültek a becsüs alkalmazási esetei, amelyek kibővültek, sőt a különös szakértelemre szoruló ingóságok foglalás alá vonásának esetében becsüs bevonása kötelezővé is vált. Módosításra kerültek az árverési hirdetményre vonatkozó előírások (pl. a végrehajtást szenvedő fél nevét a hirdetmény nem tartalmazhatta, hivatalos lapban csak egyszer jelent meg a közzététel, akkor is, ha a kikiáltási ár a négyezer koronát meghaladta stb.). A közös tulajdonú ingatlanok árverése esetén, ha valamennyi tulajdonos kérte az árverés megrendezését, akkor azon a tulajdonostársak árverezőként részt vehettek. A megelőlegezett költségek vonatkozásában egy plusz ellenőrzési fokot léptettek érvénybe, amely szerint a megelőlegezett költségeket a bírósági végrehajtó az eljárásról a járásbíróshoz tett jelentésében vagy a végrehajtási jegyzőkönyvben részletezni volt köteles. A bírósági végrehajtó által felszámítható egyéb költségek tekintetében is külön rendelkezéseket vezettek be.²⁸ Az 1908. évi XLI. törvénycikk a végrehajtási jog magyarországi története során először határozott meg minimális árat²⁹ egy foglalás alá vont vagyonelem értékesítése kapcsán, bár az is igaz, hogy ennek a rendelkezésnek a bevezetése is további problémákat vetett fel, illetve további kritikai észrevételekre adott okot. „26. § Házberadó alá eső ingatlan az árverési hirdetményben megállapított kikiáltási ár felénél, egyéb ingatlan a kikiáltási ár kétharmadánál alacsonyabb áron az árverésen el nem adható. Ha a kikiáltási ár fokozatos leszállítása következtében a legala-

- 27 Kallós 1862. 90. Ha végrehajtásnál a' javak becsűje rosszul tétetett, a' végrehajtás igazítandó. Knorr 1873. 77–78. Az ingatlanok értékének meghatározása becsű által történik, mely régibb törvényeink szerint háromféle volt: a rendes, közönséges és örökbecsű. A rendes becsűnél az idő és körülmények határoztak s ezekkel változott. A közönséges becsű Werbőczy III. 133. címe szerint nemesi udvartelek három, jobbágytelek egy márká stb. s ez a törvény által kijelölt esetekben fizettetett. Az örökbecsű a közönséges becsűnek tízszerese volt. Jelenleg a földadó alá eső ingatlanoknál az összes állami földadó százszoros mennyisége képezi a becsértéket, más ingatlanoknál a becsértéket három szakértő állapítja meg (1868. 54. 363. 424. §).
- 28 Borsodi 1931. 49. 1908. évi XLI. tc. 4. § Az 1881: LX. tc. 27. szakasza a következő rendelkezésekkel egészítették ki. Oly végrehajtás esetében, a mely a járulékok nélkül száz koronát meg nem haladó pénzüsszeg behajtására irányul, vagy a melynek tárgya a járulékok nélkül száz korona értéket meg nem haladó dolog vagy jog: oly költséggel, a melyet bármely végrehajtási cselekménynél a végrehajtható közbenjárása okozott, a végrehajtást szenvedő nem terhelhető és a végrehajtást szenvedő terhére meg nem állapítható.
- 29 Nyári 1908. 5. Igen fontos újítás a vételárminimum (26. §.); az adóalapon vagy két becsüs által megállapított kikiáltási ár fele, illetve kétharmada; a bíróságoknak a legnagyobb gondot kell majd a becsüsök személyének a megválasztására fordítaniok; ha kényes dolog is kimondjuk: tartunk tőle, hogy a végrehajtást szenvedő a vidéki, bizonyára helybeli becsűket gyakran befolyásolni lesz képes; ha a becsérték csak némileg túlzott is, ez az ingatlan elárverezését lehetetlenné fogja tenni. Viszont az adóalap Budapesten túl magas, vidéken túl alacsony lesz, ami a rendelkezést a mezőgazdasági ingatlanokat illetően illusziussá teszi, ha a becsűt egyik fél sem kéri.

csenyebb árt elérő ígéret nem tétetik, a kiküldött az árverést felfüggeszti.”³⁰ Ebben a történeti időszakban is tapasztalunk olyan problémát, amely analógiát mutat a jelenkorral. Az adott korszakban is kiemelt problémaként jelentkezett a végrehajtási eljárások túlzottnak tartott költségvonzata, illetve az eljárási hatékonyság nem támasztotta alá a társadalom szempontjából a költségnövekmény mértékét. Ingatlan vagyonelemek esetében a kényszer-értékesítési eljárások során meghatározták a legalacsonyabb értékesítési ár arányát azért, hogy „aránytalanul olcsón, a mint megesett, nevetséges áron eladassanak, ... a kikiáltási árhoz viszonyítva megszabja azt a minimális árt, a melyen alul az ingatlan végrehajtási árverés útján el nem adható”.³¹ „Sikertelen az árverés, ha még ½-et, ill. ⅔-ot sem ígér senki.”³² További javaslatként merült fel az eljárás egyszerűsítése, az eljárások időigényének a csökkentése. A javaslatok a „végrehajtási kérvény” eltörlésével egy többek szerint feleslegesnek ítélt eljárási elemet kiiktattak volna a folyamatból, valamint eltörölték volna a becsüis kötelező alkalmazását, és kitértek a visszaélések lehetőségének csökkentésére is. Külön problémaként jelentkezett a kötelezettségekkel terhelt ingatlanok kérdése, amelyeket a hitelezők zálogjogi úton biztosítottak az ingatlan vagyonelemekben (újabb analógia jelen korunkkal). A lakosság részéről magas eladósodottsági fok³³ volt tapasztalható, amely ebben az esetben a „laktér” nem fizetésében nyilvánult meg, és a végrehajtási eljárás megindulásának kockázatát hordozta magában. Magával a végrehajtói intézményrendszer működésével kapcsolatban is kritika fogalmazódott meg, mely szerint mindaddig, míg a mai (1907. évi) végrehajtói intézmény fennáll, a költségeket csökkenteni nem lehet.³⁴ illetve maga a bírósági végrehajtási eljárás folyamata igényelte a felek részéről minden esetben ügyvéd bevonását, ami szintén jelentős költségnövekményt okozott. Növelni kívánták az adósvédelem súlyát és garanciális elemeit, különösen az ingatlanok „védelmére” helyezték súlyt. A jogszabályi módosítással a kényszerértékesítések kapcsán jelentős mértéket öltött visszaéléseknek is elejét kívánták venni.³⁵ Az 1908. évi XLI. törvénycikk mindenesetre a változtatások hatályba lépése ellenére is sok szakmai kritikát kapott. A végrehajtási eljárás foganatosítási szakaszához kapcsolható visszaélésszerű cselekmények számát nem sikerült megfelelő mértékben visszaszorítani, a végrehajtás szervezetrendszerét is sok kritika érte.³⁶

30 Borsodi 1931. 305. 1908. évi XLI. törvénycikk a végrehajtási eljárásról szóló 1881: LX. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában, 26. §.

31 Imling 1909. 51.

32 Fehérvári 1927. 52.

33 Acsády 1842. 150.

34 Márkus 1907. 110. ... a mikor a bérbé adónak megvan a törvényes zálogjoga, amelyet a legkritikább esetben szoktak kijátszani, ama szerencsétlen ember ellen, aki ellen keresetet indítanak a laktér iránt, miért kell előbb biztosítási, ezután meg kielégítési végrehajtást foganatosítani, mikor a törvényes zálogjog amúgy is elég biztosíték az esetek túlnyomó számában: ezt csakis visszaéléssel lehet megmagyarázni...

35 Márkus 1907. 109.

36 Rosner 1912. 3–4. Végrehajtási törvényünk rossz s még ezt a rosszat is kevesen tudják. Hogy

„A javaslat egyik célja a végrehajtás olcsóbbá tétele. Ebből a szempontból lényegében a következő rendelkezéseket tervezi: az 50 K-át meg nem haladó pénzköveteléseknél a végrehajtást hivatalból kell foganatosítani, illetve ki kell mondani, hogy ezeknél az ügyvédi közbenjárás költségét megállapítani nem szabad. A másik rendelkezés, amely a költségek csökkentése végett jutott a törvényjavaslatba, az, hogy az ingók árverése esetében csak azoknak a végrehajthatóknak kell árverési hirdetményt kézbesíteni, akiknek javára a foglalás már megtörtént. Ugyancsak a költség csökkentését célozza a 15. §., amely ingóvégrehajtásnál a becsüsnek kötelező alkalmaztatását eltörli és végül az a rendelkezés, amely szerint az ingatlanárverési hirdetményt akkor is csak egyszer kell a hivatalos lapban közzétenni, ha az ingatlanértéke a 4000 K-át meghaladja.”³⁷

Az 1912. évi LIV. törvénycikk (a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk életbeléptetéséről) második címében foglaltak (31–58. §) jelentősen módosították az 1881. évi LX. törvénycikket. Újraszabályozásra kerültek a végrehajtás elrendelésével kapcsolatos előírások, az egyes jogorvoslatokkal kapcsolatos eljárási szabályok. A kielégítési végrehajtás alapjául szolgáló közokiratok köre tovább bővült. A biztosítási végrehajtás elrendelésének esetei pontos meghatározásra kerültek. Kibővült a csődbíróság hatásköre és a csődtörvény alkalmazási köre is, valamint a 70. § kimondta, hogy „az igazságszolgáltatás egyöntetőségének megóvása végett a vitás elvi kérdést a kir. Kúriának erre a célra alakított tanácsa (jogegységi tanács) dönti el”. Az 1925. évi VIII. törvénycikk (a polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról) többek között a végrehajtási eljárás elrendelésére vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazott. Módosultak a rászoruló rokonok, gyermekek tartására vonatkozó, az ingatlanok becsértékére, ingatlanárverés esetén a vételár kétharmadának kiegyenlítésére, a zárlatra és az elővásárlási jogokra vonatkozó szabályok. Az 1929. évi XIV. törvénycikk (a bírói végrehajtásra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről) a Magyar Királyi Honvédség, csendőrség, vámőrség, folyamőrség vagy államrendőrség legénységi állományához köthető végrehajtási eljárások eseteiben a mentesség szabályrendszerét módosította, bővítette. Az 1930. évi XXXIV. törvénycikk (a törvénykezés egyszerűsítéséről) kiemelt célja az eljárások időtartamának csökkentése volt a hatékonyság fokozása érdekében. Kiegészítette és részben újraszabályozta a végrehajtási eljárás (58–90. §) és a fizetési meghagyásos eljárás alkalmazásának kereteit. A kis értékű (25 pengőt meg nem haladó) követelések végrehajtását a községi előjáróság mint első fokú közigazgatási hatóság hatáskörébe rendeli. Összhangban a ma érvényes szabályrendszerrel kimondja, hogy azokat az ingó

---

valaki bírósági végrehajtó lehessen, sem iskolákat sem gyakorlati előképzettséget nem követelnek tőle, elég ha a végrehajtói vizsgát leteszi. A magánjogi kötelezettségek állami segédkez mellett való kikényszerítését s készpénzkövetelés ugyanilyen módon való behajtását nevezi a tc. egy szóval végrehajtásnak.

37 Márkus 1907. 102–103.

vagyonelemeket, amelyekről kétséget kizáróan megállapítható, hogy nem a végrehajtást elszenvedő tulajdonát képezi, nem lehet foglalás alá vonni, valamint a felmerülő költségek közlését írásos formában teszi kötelezettséggé.

Irodalom

- ACSÁDY S. 1842 *Magános Magyar Törvény – Kérdések- és Feleletekben*. Pest.
- BORSODI M. 1931 *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Budapest.
- CSÁSZÁR F. 1841 *Utasítás az 1840. XV. tcz. következtében felállított Váltókereskedői Törvényszék számára*. Pest.
- CSIKI K.–KOLOSVÁRI S.–NAGY Gy.–ÓVÁRI K.–TÓTH L.–MÁRKUS D. 1896 *1836–1868. évi Törvénycikkek*. Budapest.
- ASZTALOS L.–CSIZMADIA A.–KOVÁCS K. 1998 *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest.
- FEHÉRVÁRY J. 1927 *Végrehajtási kiskaté*. Budapest.
- HALMOS K. 2012 A csőd intézményének rövid története. *Közgazdasági Szemle* 54/5. 540–557.
- IMLING K. 1909 *A végrehajtási törvényt módosító és kiegészítő 1908. évi XLI. törvényzikk magyarázata*. Budapest.
- KALLÓS L. 1862 *Magyarországi Főtörvényszék ítéleteinek gyűjteménye a mostani időig*. Debrecen.
- KATONA M. 1899 *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*. Pozsony.
- KENGYEL M. 2012 *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest.
- KNORR A. 1873 *A magyar magánjog különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is*. Pest.
- LÖW T. 1876 A bírósági szervezet kérdéseiről. *Magyar Igazságügy* 1876/5 1. 1–16.
- MADARASSY L.–GÁSPÁR L. 1869 *Polgári törvénykezési eljárás. A polgári törvénykezési rendtartást tárgyazó 1868. LIV. t.cikk*. Buda.
- MÁRKUS D. 1907 A végrehajtási törvény reformja. In: Szladits K. (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések*. Budapest.
- NYÁRI J. 1908 *A végrehajtási novella magyarázata*. Budapest.
- PAULER T. 1871 *Jog- és államtudományok encyclopediája*. Pest.
- RADÓ K. 1908 *Az új végrehajtási törvény magyarázata és az átmeneti intézkedések ismertetése*. Budapest.
- ROSNER I. 1912 *Tanulmány a végrehajtási jog köréből. Ingó árverés a Vh. Nov. 20-ik §-a*. Sátoraljaújhely.
- SCHNIERER Gy. 1867 *A nemperes jogügyletekbeni eljárás alapelvei*. Pest.
- SZALMA J. 2002 A polgári jog kodifikációjának általános módszerei és a Magyar Ptk. rekodifikációja. In: *Kodifikáció – Tanulmányok – Szakmai tájékoztató a Budapesti Nyári Egyetem hallgatói számára*. Budapest, 40–70.

A társaságok és a társasági jog előzményei a római jogban

Schadl György

főiskolai docens, Edutus Főiskola, Budapest

E-mail: schadl.gyorgy@edutus.hu

Összefoglalás. A tanulmány társaságok és a társasági jog római jogi előzményeit vizsgálja. A gazdasági alapok felvázolása után a jogi személyek típusait, valamint fogalmi és alapítási kérdéseit tekinti át. Ezt követően a collegiummal és a societasszal foglalkozik, kitérve a societas kialakulására, legfontosabb jellemvonásaira, típusaira, a tagok belső jogviszonyára a társaságban, a societas külső jogviszonyaira, a társaság megszűnésére, a societas publicanorumra és a societas jogi személyiségére vonatkozó elméletekre.

Kulcsszavak: római jog, társasági jog, collegium, societas

Abstract. Companies and antecedents of company law in Roman law

The study analyses the antecedents of companies and company law in Roman law. After outlining the economic bases, it surveys types of legal persons, the issues of the terms and foundation thereof. After that, it deals with *collegium* and *societas*, dwelling on the evolution of *societas*, its most important characteristics, types, the internal legal relation between members within the company, external legal relations of *societas*, termination of the company, the theories concerning *societas publicanorum* and the legal entity of *societas*.

Keywords: Roman law; company law; *collegium*; *societas*

I. A kezdetek gazdasági és dogmatikai alapjai

A Római Birodalom kezdeti viszonyaira a naturálgazdálkodás volt jellemző. Csak később, a Kr. e. 6–5. század környékére vált meghatározóvá az árucseré, s ehhez kötődően a kereskedelem. A Kr. e. 4. századra tehető a pénzgazdálkodás elterjedése, mely főníciai közvetítéssel jutott el Rómába, és a köztársaság korára igen magas fokra fejlődött. A kereskedelem csúcspontját a császárkorban élte, Róma navigálta a „kereskedelem zászlóshajóját”, és ő is ellenőrizte azt. A Földközi-tengeren közlekedő kereskedelmi hajók majd fele a Birodalom lobogója alatt hajózott, és a többit is ők ellenőrizték, lefölölvén hasznukat. A római kereskedők

vagyonra és előkelő társadalmi pozícióra tettek szert. Bár történelmének korai évszázadaiban a kiskereskedőket még az igen-igen lenézett kézművesekkel egy szinten kezelték, és még a nagykereskedők társadalmi megbecsülése sem közlelthette meg a földművesekét, a helyzet viszonylag rövid idő alatt megváltozott.

A római kereskedelem középpontjában az ősi időkben elsősorban a mezőgazdasági termékek álltak. A kereskedelmet alapvetően nem támogatták, a hivatalos ideológia szerint az uralkodó osztályt kívánták mentesíteni a tengeri kereskedelem kockázataitól.¹ Ettől függetlenül a római kereskedelem az itáliai területekkel és a Mediterrániumban meglehetősen intenzív volt.² A tengeri kereskedelemben a rómaiak számára a görög példa irányadó volt, számos jogintézményt vettek át ezen a területen.³ Önálló kereskedelmi rend, speciális kereskedői jogállás nem jött létre. A kereskedelem specializálódott, és jellemzően a libertinusok és rabszolgák folytatták e tevékenységet a patrónusuktól, illetve a gazdájuktól kapott pénzen.⁴ A Lex Claudia Kr. e. 218-ban megtiltotta a nagykereskedelmet a szenátorok számára.⁵ A köztársaság és a császárkor idején mind a belföldi, mind pedig a külkereskedelem jelentős szerepet játszott a római gazdaságban. Megváltozott a kereskedelmi tevékenység tárgya, a luxustárgyak és a fogyasztási cikkek kerültek előtérbe. A kereskedelem résztvevői pedig elsősorban a lovagrendből kerültek ki, és a kereskedelemben részt vevő hajósok (navicularii) speciális csoportja alakult ki.⁶

Már a római kezdeteknél érdemes kiemelni a nauták kategóriáját, akik hajósok voltak, és a busás haszonnal kecsegtető vállalkozásnak köszönhetően hamar a római elit tagjaivá váltak. Ha a magyar nyelvben a hajósról beszélünk, lényegében három fogalmat érthetünk e szó alatt:⁷

- általános, átfogó értelemben hajósnak lehet nevezni mindenkit, aki hajózással hivatásszerűen foglalkozik, a hajósvállalkozótól kezdve egészen a matrózsig,
- speciális értelemben a hajós alatt magát a hajósvállalkozót vagy
- talán ritkábban a hajón szolgálatot teljesítő alkalmazottakat értjük.

Sok nyelvben külön szót ismernek a hajósvállalkozóra (németül Reeder, olaszul armatore), de ezekben a nyelvekben is létezik a hajósnak egyfajta átfogó kifejezése (németül Schiffer, olaszul marinalo). Hasonló a helyzet a latin nyelvben is. A hajóst jelölő legősibb szó, a görög eredetű nauta sokáig mindenkire vonatkozott, aki a hajón tevékenykedett, de speciális (és jogi) értelemben a preklasszikus kor végéig a hajósvállalkozót jelentette.⁸

1 Sándor 2003. 27.

2 Sándor 2003. 29.

3 Lásd *Lex Rhodia de iactu mercium*.

4 Sándor 2003. 29.

5 A törvény a 300 amphora súlynál (kb. nyolc tonna) nagyobb teherbírású hajók birtoklását tilalmazta a szenátorok számára. Livius 21, 63; Sándor 2003. 46.

6 Földi 1997. 42.

7 Földi 1998. 6.

8 Földi 1997. 10.

A kereskedelem fejlettsége ellenére erősen kétséges, hogy a rómaiak rendelkeztek-e külön kereskedelmi joggal. A kereskedelemre nem volt egyértelmű terminus technicusuk, és a *ius civile* formalizmusa sem szolgálta a kereskedelem érdekeit.⁹ A *ius gentium*ot érvényre juttató praetori jog enyhített ezen a formalizmuson, és lehetővé tette a kereskedelem által igényelt jogintézmények kialakulását és szabályozását.¹⁰ Az önálló kereskedelmi jog kialakulásának útjában állt a római gazdasági viszonyok speciális volta, gondolok itt a rabszolga gazdaságra.

Míndezeknek megfelelően nem került kiépítésre külön kereskedelmi jog, azonban számos különleges civiljogi és praetori jogi jogintézmény alakult ki a kereskedelem érdekében.¹¹ Ilyen volt például a magas szintű könyvvezetés a *litteral* szerződésekkel kapcsolatban, az *argentarii* és *nummularii* közötti distinkció, a *faenus nauticum*, a *lex Rhodia de iactu mercium*, a *receptum nauturum*, *cauponum*, *stabulariorum*, az *actio institoria*, *actio exercitoria* és az *actio tributoria*.

A vállalkozási konstrukcióknak igen széles köre alakult ki a római jogban. Földi András csoportosítása alapján egy-, két-, illetve háromszintű vállalkozásokat kell megkülönböztetnünk. Az egyszintű vállalkozások esetében a vállalkozó (*exercitor*, *negotiator*) a saját vagyonával, saját nevében egyedül folytat kereskedelmi tevékenységet. A kétszintű vállalkozások esetében a vállalkozó a rábízott vagyonnal végzi ezt a tevékenységet, míg a háromszintű vállalkozás során elkülönül egymástól a *pater familias*, mint jogilag a vállalkozásba vitt vagyon tulajdonosa, a családgyermek (vagy a *servus ordinarius*) és a rabszolga (adott esetben *servus vicarius*), aki *quasi* tulajdonosként lép fel a rábízott vagyon tekintetében, továbbá a tényleges vállalkozási tevékenységet folytató személy.¹²

A Római Birodalomban kialakuló élénk kereskedelmi élet és az ezzel együtt járó cizellált joggyakorlat a társaságok területén is kialakított egy olyan szabályozást, amely jogi konstrukcióját tekintve a mai napig érvényesül.¹³ A római jogban nem beszélhetünk elkülönült társasági jogról, azonban a szerződéstípusok körében a gazdasági igények mégis magukkal hozták a *societas* különböző formáinak kialakulását. A továbbiakban a *societassal* és a *collegiummal* kívánok foglalkozni, mint a személyegyesítő gazdasági társaságok római jogi előzményeivel, gyökereivel, bemutatván ennek a szerződéstípusnak a jogi szabályozottságát, bizonyítván ezzel a római kereskedelmi élet páratlan fejlettségét a jog területén.

9 Földi 1997. 18.

10 Sándor 2003. 46.

11 Sándor 2003. 45.

12 Földi 1997. 166.

13 Sándor 2003. 6.

II. Jogi személyek a római jogban

II. 1. Áttekintés és az egyes jogi személyek

Napjaink társasági jogának nemzetközileg elfogadott felosztása a személyegyese-sítő és tőketársaságok megkülönböztetése.¹⁴ Személyegyeseítő gazdasági társaság alatt hazánkban közkereseti és betéti társaságot kell érteni, melyeket együttesen a kisvállalkozás terminus technicussal szoktak illetni.¹⁵ Ez a felosztás a római jogi *societas/collegium* kettősségére, e jogintézmények elkülönült szabályozására vezethető vissza.¹⁶ A római jog nemcsak embereket ruházott fel jogképességgel, hanem jogképességgel bíró emberek egyesületeit is, tette mindezt a kezdetben a közjog, majd a magánjog területén is.

A jogi személyeknek alapvetően két típusát különböztetjük meg:

1. jogképességgel felruházott személyegyeseületek (*universitas personarum*, gazdasági-kereskedelmi társaságok),
2. jogképességgel felruházott vagyontömegek (*universitas bonorum*, alapítványok).

A személyegyeseületek kialakulásának folyamata rendkívüli módon bonyolult volt, mert a jogképességgel való felruházás előzménye az volt, hogy egyes közösségek tagjaik változásától függetlenül léteket nyertek. Ilyenek voltak a városok (*coloniae*), néhány vallási testület (*sodalitates*), a magánemberek egyesületei (*collegia*). A magánjogi szabályok csak a köztársasági korban terjeszkedhettek ki a személyegyeseületekre. Kezdetben csak közjogi jellegűek voltak, az állami ellenőrzés miatt magánjogi jogalanyiságuk késett. Az *universitas* általában valamennyi személyegyeseülésre, a *corpus* és a *collegium* speciális egyesülésfajtákra vonatkoztak. Nincs felruházva jogalanyisággal a *societas*. Így nincsenek jogaik, kötelezettségeik, nem rendelkeznek a tagok vagyonától elkülönült, önálló vagyonnal.

A római államot (*populus Romanus*) a római polgárok összessége alkotta, amely független volt a polgárai személyében beálló változásoktól, továbbá önálló vagyonnal (amely amúgy a polgárok vagyonát képezte) és szerződésalkötési képességgel is rendelkezett. Ennek megfelelően az állam földje *ager publicus*, rabszolgája *servus publicus*, vagyontárgya *res publica*. Az állam minden vonatkozásban a *ius publicum* szabályai alá tartozott. A magánosokkal szembeni jogvitái nem bírói, hanem közigazgatási úton kerültek eldöntésre. Ugyanakkor a köztársasági államkincstár (*aerarium*) nem volt külön jogképességgel felruházva, de a császári kincstár (*fiscus*) ügyeiben kezdetben a magánjog szabályai, később a császári *delictumok* érvényesültek, és egyre inkább a közjog hatálya alá került.

14 Miskolczi 1998; Berecz 1992. 25., 26., 30., 32.

15 Ezekhez közelálló társasági formák mind a kontinentális, mind az angol társasági jogokban megtalálhatók.

16 „Ezzel a koncepcióval a római jog a társasági jog alapelvét alapozta meg...” Schwintowski 1993. 38.

A köztestületek, úgymint a városok (*municipia*), a községek (*fora*), az alsóbb tisztviselők testületei (*decuriae*) a magánjog területén a köztársasági korban már önálló jogalanyként tűntek fel. Saját vagyonnal rendelkeztek, így a *ius privatum* hatálya alá tartoztak (Gaius szerint „a városok magánszemélyeknek tekintendők”). A *municipiumok* a városi tanács által nevezett (*actor*) útján ugyanúgy perbe állhattak, mint magánszemélyek, később szerződéseket is köthettek.

A magántestületek hamar kialakulhattak, de magánjogi jogképességük jogi rendezésére csak lassan került sor. A köztársasági korban egymás után alakultak ki a kézművesek egyesületei (*corpora pictorum*), a magistratusok segédszemélyzetének testületei (*collegia apparitorum*), a temetkezési egyesületek (*collegia funeraticia*). Az egyesületek alapításához kezdetben nem kellett engedély, de alapszabályaik nem ellenkezhetek a törvényekkel, vagyis csak megengedett célra alakulhattak. Későbbiekben az alapításhoz a *senatus* engedélyére volt szükség, a minimális taglétszámot pedig három főben határozták meg. Az egyesületek ügyintéző szerveinél a struktúrát az állam nem szabályozta, de az alapszabály (*lex collegii*) alapját képezte a működés engedélyezése iránti kérelemnek (például a be- és kilépés). Viszonylag teljes jogképességgel rendelkeztek, vagyis emberhez fűződő jogai és kötelezettségei nem lehettek (például apai hatalommal nem rendelkezhetett), de rabszolgái lehettek. Miután az egyesület önmaga fogalmilag cselekvőképtelen volt, képviselő szervei jártak el. Kezdetben közvetett, később közvetlen képviselést jelentett.

Az alapítványok kialakulását tekintve a keresztény egyházat (*ecclesia*) a római jog uralkodásától kezdve egyesületnek kezdte elismerni, a püspöki egyházak kezdetben mint személyegyesületek bírtak jogalanyisággal. Vagyonnal rendelkeztek, mely nem a helyi közösségé, hanem az egyetemes egyházé volt, felette a rendelkezési jog pedig a közös elöljárót, a püspököt (*episcopus*) illette meg. Az emberek kezdetben vagyonukat az egyházra hagyták, csak az 5–6. századtól születtek olyan rendelkezések, mely szerint a vagyont egy meghatározott kegyes célra (*pia causa*) – mint például kórházfenntartásra – rendelték, ezen vagyontömegeket személyekként kezdték kezelni. A *pia causát* az alapító okirat létesítette, de lehetett végrendelet is. Ez az okirat hozta létre a szervezetet arra hivatkozva, hogy a jogképességgel felruházott vagyon betölthesse célját, megszűnésének döntő oka a vagyon kimerülése volt. A *pia causa* éppúgy rendelkezett magánjogi jogképességgel, mint az egyesület. Ügylet- és vétőképesége (vagyis teljes cselekvőképesége) neki sem volt, helyette képviselőszervek jártak el.

A Római Birodalom alattvalóinak módjában állt személyegyesüléseket létrehozni, melyeknek gazdasági célja is lehetett.¹⁷ Ezek a jogi személyiség ismérveit magán hordozó *collegiumok* azonban főleg az érdekérvényesítés eszközei voltak, valódi gazdasági tevékenység kifejtésére kevésbé alkalmasak, mint a *societas*.¹⁸ A mai gazdasági társaságokhoz képest egyszerű, konszenzuál szerződéssel létrehoz-

17 Alattvaló alatt nem csak római polgárokat, de *libertinusokat*, esetleg *latinusokat* is kell érteni.

18 Faragó 2000.

ható, pusztán kötelmi jellegű társaság, a római jogi személyegyesülésnek egyszerűbb módját jelentette, mely tényleges gazdasági tevékenység egyesült erővel való végzésére, nagyobb anyagi nyereség elérésére törekedett. Tekintettel a jelentőségére és arra a körülményre, hogy a *societas* nem rendelkezett jogi személyiséggel, nem ebben a pontban, hanem önálló pontban tárgyalom a *societast*. Itt csak annyiban térek rá ki, amennyiben a jelen pontban vizsgált jogintézményektől való elhatárolás végett ez szükségesnek mutatkozik.

A *societas* jogi konstrukciója a következő volt: többen szerződést kötöttek, kölcsönösen kötelezván magukat a közös célra közreműködni és a nyereséget egymás közt felosztani. Így társaság (*societas*) létesült, melynek minden egyes tagja alanya lett a közös vagyonjognak és kötelezettségeknek harmadik személyek irányában is, mely csak egy tagnak a kilépésével is megszűnt. A *collegium*ra ezzel ellentétben a testületi forma volt jellemző, mely magát a testületet jogosította és kötelezte harmadik személyekkel szemben, s melynek jogi természete a tagok személyétől független állandóság volt. Ha egyszer létrejött, független volt tagjaitól, ezek változhattak ugyan, de a testület azonossága és folytonossága fennmaradt.¹⁹ Az a megoldás, hogy a gazdasági célú *societas* nem rendelkezett a jogi személyiség ismertetőjegyeivel (tagoktól elkülönült szervezet, vagyon), némiképp ellentmondani látszik a modern jogokban létező gazdasági célú, jogi személyiségű kereskedelmi társaság megoldási konstrukciójának.²⁰ A *collegium* római jogi szabályaiban azonban felfedezhetjük a tőkeegyesítő gazdasági társaságok struktúrájára jellemző elemeket, míg a *societas* szabályaiban a személyegyesítő társaságokra jellemző tulajdonságok korai megjelenési formáit találhatjuk meg.

II. 2. Fogalmi és alapítási kérdések, kritériumok

A jogi személyek szabályozását a római jog a személyi jog körébe sorolta.²¹ A rómaiak jogképesség fogalmán tartalmilag az embernek azt a képességét értették, hogy jogok és köteleességek alanya lehet. Azonban a római jogban a jogképesség nem volt általános és egyenlő. Nem csupán embereket ruházott fel jogalanyisággal, tett jogképessé, hanem a jogi személyek két kategóriáját is: a testületeket és az alapítványokat is. „A természetes személyek összessége bizonyos köztük levő kapcsolatot képező célnál fogva, továbbá valamely vagyon a hozzá kapcsolt célnál fogva az életben mint jogalany jelentkezik.”²²

19 Coing (1985. 262.) a D.3.4. alapján így fogalmazza meg az *universitas/collegium* fogalmát: „Az *universitas* nem más, mint egy egymástól különböző személyekből képzett testület, amely közös törvényt használ a közhaszon érdekében. Az *universitas* különálló az egyes tagoktól, ...egy *persona ficta* személyiség az, amely a többi természetes személytől el van vonatkoztatva.” Vö. Faragó 2000. 137.

20 Faragó 2000. 141.

21 Uo.

22 D.46.1.22. Florent. Bíró János (1963) ezt a *Digesta*-helyet a következőként idézi: A jogi személy

A rómaiak nem dolgozták ki a jogi személy fogalmát, s annak egységes elméleti felfogása is teljesen hiányzott. Marton Géza így adja meg a jogi személy fogalmát: „valamely állandó cél szolgálatában álló és jogalanyisággal felruházott szervezet”.²³ A jogi személyiség főbb jellemzői megtalálhatók a római jog szerinti jogi személyekben is (állandó cél szolgálata, a jogi személyek jogviszonyok alanyai, kötelezettjei lehetnek, állandó szervezet), a római testületek, alapítványok nem fejlődtek a maiak szintjére, azok csíráinak mondhatók.

A római jog tehát a jogi személyeknek két csoportját különböztette meg. A testületet (egyesület, amely jogképességgel bíró természetes személyek közös célú egyesülése) és az alapítványt, amely állandó célszolgálatára lekötött vagyontömeg volt.²⁴ A jogi személy jogalanyisága abban állt, hogy a jogok és kötelezettségek, amelyeket a testület, illetve az alapítvány szerzett, nem a mögötte álló tagok jogai, kötelezettségei, hanem magáé a jogi személyé. A testület tulajdona nem a tagok tulajdona, a testület követelése és adósságai nem a tagok követelése és adósságai.²⁵

Jogi személyekről a következő tartalmi elemek megléte esetén lehetett beszélni a római jogban:

– A testülethez több természetes személy (*tres faciunt collegium*), az alapítványhoz vagyon volt szükséges.

– A jogi személy céljának megengedettnek kellett lennie,²⁶ ahogyan ezt a kitéltet a *Digesta* is megfogalmazza: „...ha városi kerület vagy körzet lakói egyesületet hoznak létre, abból a célból, hogy vallási szertartásokat gyakoroljanak, együtt vacsorázzanak, gondoskodjanak temetésükről, vagy azért egyesülnek, hogy vállalkozásba kezdjenek haszonért, mindaz, amiben megállapodnak, egymás közt érvényes lesz, hacsak nem tiltják az állami törvények.”²⁷

– Az alapítvány, mint jogi személy, csak a legkésőbbi császárság jogában, s ott is csak befejezetlen formában alakult ki. A források csak kegyes célokra szánt alapítványokról (*pia corpora*) szólnak.²⁸

– A célnak állandónak kellett lennie.

Ahogy a természetes személyiség jogszabályt feltételez, mely az egyént személyiséggel ruházza föl, úgy a jogi személy fogalmához is szükséges volt a jogszabály, mely az egyesületet, vagyontömeget jogalannyá minősítette. Az egyesület

---

elnevezés helyett Florentinusnál csupán ennyit találunk: „*personae vice fungitur*”.

23 Marton 1957. 45.

24 Faragó 2000. 147.

25 D.3.4.7.1. Úlp. Ezek a fentebb már említett, *societastól* megkülönböztető ismérvek hasonlóan megfogalmazhatók a valódi alapítvány és az ún. nem valódi, önállóan alapítvány közt is. *Donatio sub modo* – meghatározott célra való vagyonadományozás esetében, a vagyon tulajdonosa a megajándékozott város vagy egyház (amely kötelmileg meg volt terhelve a vagyon meghatározott célra való fordításával), valódi alapítványnál azonban a vagyon tulajdonosa maga az alapítvány mint jogi személy volt. Marton 1957. 68.

26 XII táblás törvény: VIII/27.

27 D. 47.22.4.

28 Faragó 2000. 138.

vagy alapítvány, amelynek jogi személyisége nem általános jogszabályon nyugodott, jogi személyiséggel csak akkor bírt, ha engedélyt nyert a princepstól vagy a senatustól (állami engedély).²⁹

„Ha létezne bármely jogtalan collegium, feloszlatják birodalmi rendelkezések és szabályok, senatus consultumok, de emellett megengedett, hogy a tagok között a nyereséget felosszák, ha van ilyen” D.47.22.3. Az alábbi idézet a Digestából tehát egy dolgot tesz egyértelművé számunkra: A jogi személy a közelismerést már a római jogban is a tételes jogtól nyerte!

Köztestületek létrejöttéhez általános, törvényi engedély volt szükséges, természetes személyek magántestületeket és alapítványokat a szabályok megtartásával hozhattak létre. „Némely testületek az emberek, mint eszes lények közt szükségképpen létesülnek, némelyek pedig egyéni szabad elhatározás szüleményei. Amazok köz-, emezek magántestületeknek tekinthetők.”³⁰

Az alapítványok (universitas bonorum) létrejövetele kapcsán állami engedélyről nem szólnak a források.³¹ Noha a jogi személyek egységes elméleti felfogása a rómaiaknál hiányzott, testületek már a legrégebbi időktől léteztek, mind köz-, mind magántestületek formájában.³² Már a XII táblás törvény engedélyt adott magántestületek alapítására is (a köztörvény korlátai között) megengedett célra. A klasszikus korban elismert köztestületek voltak: városi és falusi községek, légiók és egyéb katonai törzssztyályok, tisztségviselők egyesületei.³³ Miután a testületek egy része bizonyos közfunkciókat gyakorolt, hatósági ellenőrzés alatt állt, az államszervezet kiegészítő részének tekintették. Kezdetben a testületek a ius publicum körébe tartoztak. A városok bizonyos dolgai, például a közös út, vízvezeték, közdolgok voltak. A város vagyona pedig a tagok változásától függetlenül illette meg a várost mint jogi személyt.³⁴

A későbbi fejlődés folyamán azonban önálló vagyonuk (mint az önálló jogalanyiség része) körében kötött szerződésekből eredően, perben állhattak a magánjog szabályai szerint (magánjogi jogalanyként) ezen ügyletekben.³⁵ Később teljesen magánjogi szabályok szerint is alakulhattak testületek, működésüket is a magánjog szabályozta.

II. 3. Collegium

Kiemelt jelentőségére való tekintettel külön pontot szentelek a kollégiumnak. Érdeemes már az elején előrebocsátani, hogy a testületeknek hiányzott a közös

29 D.3.4.1.

30 Vécsey 1886.

31 Faragó 2000. 138.

32 Faragó 2000. 139.

33 D.3.4.2.

34 D.38.3.1.

35 Faragó 2000. 139.

elnevezésük, a forrásokban ugyanis egyaránt szerepelt universitas, corpus és collegium néven. Annyi megkülönböztetést lehet tenni, hogy az universitást főleg a köztestületek megnevezésére használták. Corpus és collegium elnevezéssel pedig döntően a magánjogi testületeket jelölték. „Collegiumoknak azokat a testületeket nevezhetjük, amelyek több hasonló foglalkozású vagy közös elbírálás alá eső ember kezdeményezésére egy bizonyos – magánérdeket kifejező – cél megvalósítására jönnek létre, működésük módját és szervezetüket alapszabályban rögzítik, általános vagy speciális engedély alapján jogokat szerezhetnek és kötelezettségeket vállalhatnak.”³⁶

Mint ahogy arra korábban már utalást tettem, az első magánjogi testületek a corpus navicolumok – a hajóskereskedők testületei voltak. Ezt követően sorra alakultak a mesteremberek egyesületei. Az iparos, más néven kézműves testületekhez tartoztak a legkülönbébb foglalkozású mesteremberek testületei: hajóépítő, kovács, pék, ács, kőműves, fakitermelő, szállító, posztó-, ruhakészítő kereskedő.³⁷

Collegiumot a mesterembereken kívül más csoportok, azonos foglalkozású emberek is alapíthattak: papi teendőket ellátó személyek, hivatalnokok, bányászok, zenészek, veteránok, katonák.³⁸ Nem volt lényeges a testület tagjainak azonossága, új tagokat vehetett fel, tagjai kiléphettek. „Ami a decuriókat és más testületeket illeti, az nem gond, hogy a tagok ugyanazok maradnak-e, vagy néhány, illetve mind megváltoznak.”³⁹ A collegium vagyona nem a tagoké, adóssága nem a tagok tartozása volt. „Azoknak, akiknek corpus, collegium, societas alapítási engedélyük van, joguk van arra, hogy közös vagyonuk legyen, mint az államnak.”⁴⁰

A collegium a római jog szerint jogi személyiséggel bírt: azaz volt a tagok felett álló szervezet, amely a jogviszonyokban önállóan szerepelt. A jogok és kötelezettségek, amiket a collegium szerzett, nem a mögötte álló tagok, illetve kedvezményezettek jogai és kötelezettségei, magáé a jogi személyé voltak. A collegium volt a tulajdonos, hitelező, adós, felperes, alperes.⁴¹ A collegiumok jogi személyiségének szabályozása különböző fejlődési fokozatokon ment át. A köztársasági jogban a collegium számára a szükséges anyagi javakat és a működésükhöz szükséges eszközöket, helyiségeket egy-egy felhatalmazott személy szerezte meg, de a collegium vagyona nem különült el e személy vagyonától. A principátus korára azonban a collegium vagyona önállóvá vált, a tagok vagyonától különvált.

A különböző foglalkozási csoportokhoz tartozó emberek kezdeményezésére létrejött collegiumok magánérdeket kifejező cél megvalósítására alakultak, mint a gazdasági együttműködés, hivatással járó összetartozás kifejezése, egymás anyagi támogatása, közös foglalkozással járó érdekek érvényesítése, politikai-

36 Bíró 1963. 5.

37 Faragó 2000. 141.

38 Bíró 1963. 7–14.

39 D. 3.4.7.2.

40 D. 3.4.1.1.

41 D.3.4.2.

társadalmi életben bizonyos funkciók betöltése. Bíró János a következőképpen foglalta össze ezeket a célokat:

„– A gazdasági együttműködés az anyagi terhek megosztásán alapult. Az egyszerű emberek tőkeerejét meghaladó befektetésekhez nyújtott nagy segítséget a közös teherviselés. Ilyen volt a hajóépítés anyagi feltételeinek előteremtésére alakult collegium naviculariorum. Bíró a collegia publicanorumot, az állami adók és közmunkák bérlőinek egyesületeit, itt a collegiumok közt, mint a gazdasági együttműködés példáját említi. Gazdagabb vállalkozók egyesülése volt ez, akik bérbe vették az állami jövedelmeket, szerződés alapján igazgatták az állami birtokokat, az állam számára nagy építési munkákat végeztek.

– A hivatással járó összetartozás kifejezése főleg a papi teendőket ellátó személyek körében volt hangsúlyos. A különböző szakrális teendők ellátása mellett a jogképző-magyarázó tevékenységgel kapcsolatos feladatok, döntések könnyebb megvalósítására, a papi tekintély emelésére alakultak. A papi collegiumokon kívül a birodalom tisztségviselői, kishivatalnokai is hoztak létre collegiumokat hivatással járó összetartozás kifejezése céljából.

– Egymás anyagi támogatása különböző segélyek, biztosító pénztárak fenntartásával valósult meg. Voltak esetei, anyagi segélyek és különböző speciális problémák orvoslására szolgáló segélyek. A katonák collegiumánál például áthelyezés esetén útiköltség-térítésre, előléptetés esetén jutalomadásra, állás elvesztés esetén pénzbeli segélyre, tag halála esetén az örökösök támogatására volt mód. Legtöbb collegium temetkezési biztosító pénztárt tartott fenn. A temetkezési költségek előteremtése céljából, halál esetén segélyt nyújtott a collegium tagjainak, illetve a hozzátartozóknak, megszabadítva őket ily módon a végtisztesség anyagi gondjától.

– A közös foglalkozással járó célkitűzések megvalósítása gyakorlatilag érdekvédelmet jelentett. Bíró János szerint abban figyelhetjük meg az érdekvédelmet a kézműves collegiumokkal kapcsolatban, hogy az iparosok csak korlátozott mértékben és csak külön engedéllyel alakíthattak collegiumokat. Az érdekvédelem mellett az anyagi segélyezésnek, támogatásnak is fontos szerepe volt. Az iparos collegiumok tagjai jobban összetartottak, többet találtak, mint a temetkezési segélyezésre alakult collegiumok. Az iparosok közös gazdasági érdekei szükségessé tették a gyakori közös megbeszélést. Az iparos collegiumok közül kiemelkedő jelentőségűek voltak, szinte minden tartományban előfordultak a collegium fabrum, centonariorum, dendrophorum. A faber szó olyan foglalkozási ágat jelent, mely magába foglalja a fával és a fémmel dolgozó lakatost, kovácsot, asztalost, ácsokat. A cento szó posztót jelent: a posztókészítők látták el a katonák, halászok és természetesen a ruhakereskedők szükségleteit. A dendrophorok fával dolgozó munkások voltak. Constantinus császár 315-ben edictummal rendelte el, hogy e három iparos collegium egyesüljön, azokon a helyeken, ahol mind megtalálhatóak voltak. A gyakorlatban az a szokás alakult ki, hogy e három collegium látta el a települések tűzoltási feladatait, tűzbiztonsági felügyeletét. Temetkezési

egyesületbe azok a szabad, de elszegényedett alsóbb rétegek tömörültek, akiknek sem iparos, sem vallási collegiumhoz nem volt módjuk csatlakozni. A collegiumok a belépési és tagdíjakból, valamint a patrónusok által ajándékozott összegekből fedezni tudták a tagoknak járó segélyeket. Így a temetkezési egyesület tagjai is gondoskodni tudtak halottaik tisztességgel történő eltemetéséről. A temetkezési egyesületnek nem kellett külön császári engedélyt kérni megalakulásukhoz, általános érvényű császári rendelet engedélyezte létrejöttüket. Természetesen a városi önkormányzatnak tudnia kellett a létrejöttükről.”⁴²

Azok az iparosok vagy más foglalkozásúak, akik a város életében, önkormányzatában helyzetüknél fogva nem vehettek részt, mintegy a városi önkormányzat mintájára társadalmi életet élhettek. A collegiumokon belül tisztséget vállalhattak, a collegium által szervezett közös lakomákon és egyéb szórakozási lehetőségeken vehettek részt. Nem utolsósorban, mint a collegium tagjai, együttesen gyakorolhattak befolyást a város életére.

Míndezek után fontosnak tartom kitérni a collegiumok szervezeti felépítésére. A collegiumok belső szervezeti felépítésén felismerhető a jogi személy testületi jellege. Bíró a collegiumok szervezetét a következőképp vázolja.⁴³

A collegiumoknak általában volt egy patrónusa, aki rendszerint vagyonos, tekintélyes, előkelő rangú férfi volt, a város vezető rétegéből. Anyagilag támogatta a collegiumot, egyben a collegium irányítását ellenőrizte, a császári akarat érvényesítője volt. A collegium igazi vezetője a magister volt. Feladatai közé tartozott a collegium ügyeinek általános intézése, lakomák, ünnepek rendezése. A lakomák megszervezése során szerződések egész sorát kellett megkötnie: adásvételi, munka- vagy műbérlet-, haszonkölcsön-, egyéb szerződéseket. Felvonulások, kirándulások alkalmával zászlók, díszes fogatok, szükséges kellékek beszerzéséről kellett gondoskodnia.

Questornak hívták a collegiumok vagyonkezelését végző tisztviselőket. Magába foglalta ez a munka a tagdíjak begyűjtését, a collegium pénzben meglévő vagyon kezelését. A decuriók és principálisok a collegium vezetőségéhez tartoztak, amely a collegium főhatározatait hozta meg. Ez a testület néhány bizottsági tagból állt: két magister, tizenkét questor és a decuriók és principálisok. A vexilliferek a felvonulások alkalmával zászlóvivők, jelvények hordozói voltak. Szakácsokat, konyhamestereket is alkalmaztak a collegiumok.

A defensor a collegium jogi képviselője volt. A szakácsokat és defensorokat szerződéssel alkalmazta a collegium. Ezen felül rabszolgákat is felhasználtak a collegium épülete személyzetében.

Míndezek alapján a római jogi collegiumokról a források tükrében összegzőként elmondhatjuk, hogy noha gazdasági, vállalkozási tevékenység folytatására alkalmasnak bizonyult, az elsődleges célja nem ez volt. Sokkal inkább érvényesült a

42 Bíró 1963. 5–7.

43 Bíró 1963. 15–17.

gazdasági együttműködés, az érdekérvényesítés, társadalmi-politikai életben való közös fellépés funkciója. Ennek megfelelően alapításukat, tevékenységüket az állam igyekezett keretek közé szorítani, ellenőrizni. Szabályainak mégis nagy előnye volt, hogy már a római jogban megjelent a természetes személyek mellett a jogalanyok egy új csoportja, melynek eszmei jellegű céljai megvalósításához szüksége volt az egyes tagok fizikai létén túl érvényesülő jogalanyiságra, jogi személyiségre. A tagoktól független jogi személy pedig feltételezte a belső szervezetet, a testületi strukturáltság kialakítását. Mindezekben a modern tőkeegyesítő gazdasági társaságok szervezeti felépítésére jellemző elemeket figyelhetünk meg.

III. A societas

A societas külön pontban való tárgyalását több körülmény is indokolja. Egyrészt nem rendelkezett jogi személyiséggel, így a jogi személyekkel foglalkozó pontba történő beillesztése didaktikai disszonanciát eredményezett volna. Ezen túlmenően azonban az eddig fejtegetett előzményekhez képest fokozott jelentőséggel bír, így ez a körülmény is a külön pontban történő tárgyalás felé mutat.

A római jogban a societas a konszenzuál szerződések közé tartozott, azonban e szerződéstípus – ellentétben a többi contractussal, pl. az adásvétellel vagy a vállalkozással – nem az érdekek antagonizmusán alapult, hanem a gazdasági források, eszközök tartós egyesítésén egy közös cél elérése érdekében, így a szerződő felek elsősorban barátok voltak, akik a mandatumhoz hasonlóan bizalmi viszonyban álltak egymással.⁴⁴

III. 1. A societas kialakulása

A societas eredete az indogermán népeknél szokásos, az örökség megszerzésére létrejött vagyonközösségben keresendő.⁴⁵ A societas létrejötté háromlépcsős szerkezetben vázolható föl:

- először a társaság családjogi vagyonközösség volt,
- majd ennek mintájára jöttek létre olyan vagyonközösségek, amelyek általános vagyonszerzési célt képeznek, és ebben az időszakban a societas reálszerződésnek minősül,
- harmadik lépésként jelentkezik a societas konszenzuál szerződéssé alakulása, amely a társasági szerződéskötési szándék (*animus societatis contrahendae*) előtérbe kerülése alapján valósul meg.

44 „*Societas ius quodammodo fraternitatis in se habet.*”, vagyis a társaság bizonyos értelemben a testvériség jegyét hordozza magán. (Ulp. D.17.2.63.).

45 Trumpler 1906.

Az általános nézetnek megfelelően az ősi jogban létező öröklési jogi consortium ercto non cito intézménye volt az a jogi alakzat, amelyből a societas kifejlődött.⁴⁶ Az archaikus római jogban az agnát család vagyonközösségben élt,⁴⁷ amelyet consortium néven illettek. A consortium összetartó ereje a ius fraternitatis volt, amely főszabályként a testvérek, társak (socii) egyenlő bánásmódban és közös vagyonban (bona communia, dominio non diuiso) való egyenlő részesedését irányozta elő.⁴⁸ A pater familias halálát követően a család annyi familiára bomlott fel, ahány suus herese volt az örökhagyónak. Az archaikus római jogban azonban a családi gazdálkodás alapját képező közös agnát vagyonfelosztása nem volt minden esetben célszerű, így általános volt a családközösség fenntartása, amely a consortium fenntartását eredményezte.⁴⁹

A felbomlóban lévő ősi család az ősi jogban azonban megmaradt a társörökösök közösségének, és consortiumként a család nemcsak mint gazdasági egység élt tovább, hanem jogi és szakrális vonatkozásban is.⁵⁰ A preklasszikus korban ezt a consortiumformát használták fel azok a személyek, akik közösen próbáltak valamilyen tevékenységet végezni. A római gazdasági életben jelentős szerepet játszott a kereskedelem, de ez a társaság nem tekinthető elsődlegesen annak.

Az, hogy a társaság eredete az öröklési jogba nyúlik vissza és nem az üzleti életből származik, bizonyos speciális sajátosságokat von maga után.⁵¹ Az örökösök felelősek a hagyaték minden terhéért, vagyis ultra vires felelősségük áll fenn, míg a coheresek részeik arányában felelősek. Q. M. Scaevola szerint ez ellentétes volt a társaság természetével, vele szemben azonban Servius Sulpicius szerint lehetséges olyan jogi konstrukció, hogy valaki csak a nyereségből részesedjen és a veszteségből ne, mivel az adott személy szolgáltatása lehet, hogy értékesebb. Ulpianus nézete szerint ez csak akkor lehetséges, ha a bona fideszel nem ütközik.⁵²

Szintén jelentős szerepet játszott a társasági szerződés kialakulásában a societas publicanorum. Rómában alapvetően agrárgazdaság volt a societas kialakulása idején, ennek megfelelően a társasági szerződés a kereskedelemben nem játszott lényeges szerepet. A királyság idejében elsősorban természetben történt meg az adók beszédése, sok esetben közmunkák (opera publica) formájában, amelyeket

46 Földi–Hamza 2007. 231.

47 Nótári 2013. 133.; Nótári 2011. 208.

48 Sándor 2003. 49.

49 D.17.2.29. A consortium a testvérek öröklési közössége volt. A fratres consortes ennek megfelelően societas elnevezést kapott. Lásd ehhez: „*et coibatur societas inseparabilis, tanquam illud fuerit antiquum consortium, quod re atque verbo Romano appellabatur: hercto non cito*”. Sándor 2003. 48.

50 Gaius 3,154a.

51 Watson 1991.

52 „*This is the sole instance in classical Roman Law where a voluntary contractual arrangement entered into without error, coercion or fraud was valid only if there was an equivalence of contribution and reward*”. Watson 1991. 62.

sok esetben bérbe vettek (*vectigalia ultrove tributa*).⁵³ Ez a rendszer oda vezetett, hogy idővel az állami bérleteket és szolgáltatásokat bérlők csoportja (*publicani*) jött létre, hiszen egy-egy magánszemély nem rendelkezett elegendő tőkével ahhoz, hogy a földeket bérbe vegye az államtól, illetve a bérleti szerződés kockázatát sem kívánta egyedül viselni.⁵⁴ Gyakorlatilag ez a *societas publicanorum* tekinthető a római jogi kereskedelmi társaság megfelelőjének, amely társasági alakzat nem egyszerűen csak az egyszerű *societas* utánképzett formája, hanem már korporatív elemeket is felmutatott.⁵⁵

A korai időkben ugyan inkább családi és öröklési jogba tartozott a *societas*, majd a Kr. e. 2. századbéli Rómában a kereskedelem felvirágzása során egyre nagyobb szerepet kapott a kereskedelmi vállalkozások jogi formájaként.⁵⁶ Azok a kereskedők, akik banki tevékenység folytatására, rabszolga-kereskedelemre vagy utak építésére kívántak szövetkezni, már nem feltétlenül kívánták teljes vagyonukat egyesíteni, csak annak egy meghatározott részét. Ennek eredményeként a *societas omnium bonorum* nem volt a legmegfelelőbb erre a célra, és a praetor (*praetor peregrinus*) a késői köztársaság idején védelemben kezdte részesíteni az olyan informális szövetkezéseket, amelyek valamely közös kereskedelmi vállalkozás folytatására jöttek létre.

A *societas omnium bonorum* esetében a társaság tagjainak minden aktív és passzív vagyona közös, míg a *societas omnium bonorum quae ex quaestu veniunt* esetében – mely forma kifejezetten a kereskedelmi tevékenységre jött létre – ellenkező bizonyításig a társaság vagyona csak a tagok által üzleti tevékenységükből származó vagyonra terjedt ki.⁵⁷ Minden tagnak lehetett ennek megfelelően saját vagyona (pl. amit örökösként szerzett) és egyéni kötelezettsége (pl. háztartásával kapcsolatos kiadások).⁵⁸

III. 2. A *societas* legfontosabb jellemvonásai

Társaság (*societas*) két vagy több személynek a szövetkezése volt megengedett, vagyoni jellegű célra. Iustinianus így fogalmazott: „Társaságra szoktunk lépni vagy az összes vagyon érdekében, amit a görögök közösségnek neveznek, vagy egy különös ügylet véghezvitele végett...”

53 Sándor 2003. 49.

54 A *societas publicanorum* első dokumentált változatai Kr. e. 215-re tehetőek, amikor három társaság jött létre tizenkilenc magánszemély részvételével.

55 Trumpler 1906. 24.

56 Sándor 2003. 50.

57 Sándor 2003. 50.

58 „*Coiri societatem et simpliciter licet: et si non fuerit distinctum, videtur coita esse universorum quae ex quaestu veniunt: hoc est si quod lucrum ex emptione venditione, locatione conductione descendit*”. D.17.2.7. Sándor 2003. 50.

A *societas* egy olyan kötelmi jogi szerződés volt,⁵⁹ melyben a társak a közösség tárgyára nézve megegyeztek. Konszenzus nélkül többek között létrejövő közösség nem *societas*nak, csak úgynevezett véltetlen közösségnek minősült.

Minden tag tartozott hozzájárulni a társaság terheihez, de részesült a társaság hasznaiból is. A jogrendszer megkövetelte a tagok vagyoni hozzájárulását, de a személyes közreműködés olyan kiemelkedő értékű is lehetett, hogy ha valakinek a munkája pénzzel is felért, ilyen feltételekkel is bevehető volt a társaságba. Rendszerint a tagok vagyoni szolgáltatásokkal járultak a társaság céljaihoz, de ez nem volt szükséges. Lehetséges volt, hogy egyes tagok munkával, esetleg szaktudással járuljanak a társaság vagyonához. Ebben egyúttal megfigyelhető a személyegyesítő társaságokra jellemző rugalmasság, mely átsegíti őket a tőkehiányból eredő nehézségeken. Főszabályként, ellenkező kikötés hiányában a tagok egyenlő arányban részesedtek a nyereségből, ám az sem volt kizárt, hogy egyenlőtlen vagyoni hozzájárulás mellett is egyenlően osztozzanak a profiton.

A társaság a tagok közt tisztán belső kötelmi viszonyt létesített. Nem hozott létre a tagok fölött álló szervezetet, mely kifelé egységként jelentkeznék, nem idézett elő változást a tagok vagyonában. Azok a vagyonbetétek is, amelyeket az egyes tagok a szerződés értelmében adni tartoztak, csak az illető tag részéről társai javára foganatosított tulajdonátruházással ment a tagok közös tulajdonába.⁶⁰ Kivétel volt ez alól a korábban már említett *societas omnium bonorum*, amelynél a társak vagyona azonnal a szerződés megkötésével közössé vált. A *societas* esetében tehát a közös vagyon nem vált a tagok elkülönült vagyonává, hanem főszabályként megmaradt a tagok saját vagyonában, közös használatba kerülve. A közös vagyon tagokra jutó része elkülöníthető volt a társasági vagyontól, a tag magánhitelezőinek kielégítésére is felhasználható volt.⁶¹

Az ügyvitelről szintén a társasági szerződés rendelkezett. Lehetséges volt, hogy a tagok együttesen lépjenek föl a kívülálló ügyletkötő féllel szemben. Ekkor közös jogokat, kötelezettségeket szereztek. Másik megoldás az volt, hogy közülük csak egy tag (ügyvitellel megbízott) lépett fel, aki saját részére szerzett jogokat és kötelezettségeket. A társak egymás közt aztán követelhatték a szerzemények megosztását társasági keresettel.⁶²

A társaság bizalmi jogviszony volt, ebből következett a tagok személyéhez kötöttsége, mely szintén személyegyesítő társaságokra vonatkozó tulajdonság. Ha egy tag kivált, a társaság a többi tagra nézve megszűnt, ha ugyanazok a tagok folytatták is a társaságot, az már új *societas* lett. E rendelkezés fontosságáról és kikerülhetetlenségéről az alábbi *Digestá*ból származó idézet árulkodik: „Annyira áll

59 D. 44.7.2.

60 Marton 1957. 212.

61 A modern korok személyegyesítő gazdasági társaságai a társasági vagyon tekintetében a germán *Gesamthand* szabályaira tértek át. A római jogi *societas* elemei e téren a polgári jogi társaságok szabályaiban éltek tovább. Faragó 2000. 146.

62 Faragó 2000. 146.

az a szabály, hogy a társ halálával megszűnik a társaság, hogy még az alapításkor sem állapodhatunk meg úgy, hogy az örökös folytassa a társaságot”.⁶³

Mindemellett azonban fontos ismételtelen leszögezni, hogy – amint a felvezetésben már láthattuk – a *societas* nem rendelkezett jogi személyiséggel. Azonban már a korai időkből Livius említést tett⁶⁴ egy *societas publicanorum* nevű társasági formáról, mely a római hadsereg ellátásáról volt hivatva gondoskodni. A klasszikus korra e társasági forma úgy tűnik, mintha jogi személyiséggel rendelkezne.⁶⁵ Ezeket a kérdéseket, illetve az ebből a későbbi korszakokban leszűrt következtetéseket hamarosan részletesebben is vizsgálom, mert specialitására tekintettel önálló fejezetet kap a *societas publicanorum*. Valószínű, hogy a későbbiek során a speciális jogi konstrukciójú adóbérlők társaságának⁶⁶ intézménye (mely egyúttal a városok gabonaellátásával is foglalkozott) ebből fejlődhetett tovább.

Hamza Gábor nézete szerint a nagyvárosok gabonaellátásával foglalkozó *societasok* jelentősége egy egész más jogterület gyökereinek megjelenése: „a római *antitrust law*”. Ezek a társaságok stratégiai és gazdasági kulcsfontosságú tevékenységükkel kiváltották azt a Rómára kevésbé jellemző állami tevékenységet, hogy a gazdaságot a jog eszközeivel befolyásolja, *in concreto* karteellenes jogszabályok meghozásával. A *Digesta* egyes szabályai olyan társasági tevékenységet tilalmaznak, melyek a gabona árának drágítását, monopolisztikus gazdasági tevékenységet céloznak.⁶⁷

Az eltérő felelősség lehetett az oka, hogy a *societas publicanorumot* jogi személyként vagy ahhoz nagyon közel álló alakzatként szokták említeni.⁶⁸ A fő szabály azonban a római jogban az volt, hogy a *societas* nem hozott létre egyetemleges felelősséget, a tagok csak aránylagosan feleltek. A *societas* gazdasági tevékenység folytatására igen alkalmas forma volt, a természetes személyek számára széles választék nyílt a társasági formák megválasztására.

III. 3. A *societas* típusai

A *societas*nak három alaptípusa volt: A *societas omnium bonorum* (minden vagyyonra), *societas unius rei* (egyetlen ügyletre) és a *societas negationis* (egyfajta gazdasági tevékenység közös folytatására alakult *societas*).⁶⁹ E három alaptípust a társaság céljainak szűkebb vagy tágabb köre alapján állították fel. A klasszikus korban a *societas*nak két szélsőséges formája volt. Az egyik a *societas omnium*

63 Pomp. D. 17.2.59.

64 Liv. 23. 48. 10–49.; Faragó 2000. 148.

65 Watson 1991. 41.

66 D. 50.16.16.

67 Hamza 1998. 92–93.

68 Bartha 1896. 32.

69 Faragó 2000. 149.

bonorum, mely kiterjedt a felek minden jelen- és jövőbeli vagyonára.⁷⁰ Ez csak egymáshoz közel álló személyek között szokott előfordulni (döntően házastársak között). Rómában régen a testvérörökösök között fordult elő gyakran. A testvérörökösök közt szokásban levő ősi vagyonközösségi forma (consortium hercto non cito) volt a *societas* őstípusa.⁷¹ E közösségi formánál a tagok a közös vagyon tárgyai felett a többi tagtól függetlenül és a többire is kiterjedő hatállyal rendelkezettek. Ez a közösségi forma egyéb megállapodás híján a felek élete végéig tartott.

A *societas unius rei* a társaság másik szélső alakzata volt, amely egyetlen ügy lebonyolítására alakult.⁷² A *societas omnium bonorum* és a szélső társasági formák közt helyezkednek el a *societas* egyéb formái:

„Az is engedélyezett, hogy létrejöjjön társaság meghatározott idő nélkül. Mindazonkon a módokon létrejöhet, amiből profit származik, adásvétel, bérlet...”⁷³ A *societas quaestus* mindarra alakult, amit a tagok bármilyen kereső tevékenysége eredményez, kivéve az ingyenes szerződéseket és legatumot.

A *societas negationis* egy bizonyos ipari, gazdasági, kereskedelmi tevékenység közös folytatására alakult. Ilyen tevékenységről tett említést Ulpianus, amikor egy posztókereskedés folytatására irányuló *societas*ról írt: „Néhány ember posztókereskedő üzletet alapít. Egyikük elindul árut venni, de kirabolják és elveszíti a pénzt...”⁷⁴ A *societas danistariae* olyan társaság volt, amely pénzkölcsönök folyósításával hivatszerűen foglalkozott. A társaság által folyósított kölcsönök valószínűleg kamatos kölcsönök voltak, zálogszerzési jog fejében. A *societas danistrariae* valószínűleg a *societas negotiationis* egyik fajtája volt (pénzkölcsönzési gazdasági tevékenységet folytatott) vagy legalábbis ahhoz állt a legközelebb.

A *societas argentariorum* esetében két vagy több bankár közös bankügylet folytatására irányuló társulásáról volt szó. Míg a danisták csak kamatos kölcsönök nyújtására egyesültek, addig a *socii argentarii* mindenféle banki tevékenységre. Ilyen tevékenység volt az ellenérték fejében való pénzváltás, pénzüsszegek megőrzése, pénzüsszegek átutalása, továbbítása, kölcsönök folyósítása. A római jogi *societas*ban a jogi személyiség ismertetőjegyei kevésbé ismerhetők fel, sokkal inkább a személyegyesítő társasági jelleg. Nem létezett a tagok vagyonától elkülönült társasági vagyon, nem volt egy, a tagok felett álló szervezet, sem nevesített tagok gyűlése, sem a tagoktól elkülönült ügyintéző szervek formájában.

A tagok korlátolt felelősségének rendszere sem alakult ki Rómában, sőt még a tagok egyetemleges felelőssége is kivételes jelenség volt társasági formában. A *societas* nem jelent meg a tagoktól elkülönült, önálló jogalanyként a forgalomban. Mindazonáltal a gazdasági célú társulási lehetőségben, a társasági szerződés bi-

70 D. 17.2.1.1.

71 Faragó 2000. 149.

72 D. 17.2.58.

73 D. 17.2.7.

74 D. 17.2.52.4.

zalmi jellegében, tagok személyes ügyintézési, közreműködési tevékenységében, a tagok korlátlan vagyoni felelősségében a későbbi korok személyegyestítő társaságaira jellemző vonásokat fedezhetünk fel.⁷⁵

III. 4. A tagok belső jogviszonya a társaságban

A szerződéses szabadság és korlátai tekintetében az a tény, hogy a *societas bonae fidei* szerződés volt, nem jelentette azt, hogy a szerződés tartalmának is minden tekintetben meg kellett felelnie az objektív jóhiszeműség követelményrendszerének. A tagoknak nem kellett egyenlő mértékben hozzájárulniuk a vállalkozáshoz és nem is kellett egyenlően osztozniuk a nyereségből, illetve a veszteségből, ha azonban erre vonatkozóan a tagok nem állapodtak meg, akkor főszabályként az egyenlőség érvényesült. „*Societas autem coiri potest et valet etiam inter eos qui non sunt aequis facultatibus, cum plerumque pauperior opera suppleat, quantum ei per comparationem patrimonii deest.*”⁷⁶

Lehetőség volt arra is, hogy a tagok vagyoni hozzájárulásuk mértékétől eltérően részesedjenek a nyereségből, illetve csak a nyereségből részesedjenek. Ezeket a kikötéseket általában nem tekintették jogellenesnek. Quintus Mucius Scaevola elítélte az ilyen klauzulákat, mint amelyek *contra naturam societatis* minősültek. Vele szemben Servius Sulpicius arra az álláspontra helyezkedett, hogy lehetőség van olyan társasági szerződés kötésére, amely alapján valamely tag, a veszteség viseléséből kizárt társ olyan értékes hozzájárulást biztosít a társaság működéséhez, amely arányban van azzal, hogy a veszteségben ne kelljen osztoznia.

Elszámolást általában a *societas* megszűnésekor készítettek, de lehetőség volt arra is, hogy már fennállása idején készüljön ilyen, időszakonként. Az ígért vagyoni hozzájárulást rendelkezésre kellett bocsátani, ami lehetett a tagok közös tulajdona, de lehetett csak a használat közös. A tagok részesedését *vita* esetén *arbiter* állapította meg, és ha az ő döntése nem volt elfogadható, akkor sem lesz semmis a *societas*, de annak szabályait korrigálni kell.⁷⁷ Iustinianus császár idején a *societas* maradt az egyetlen olyan megengedett vállalkozási forma, ahol a tagok teljes vagyonukat egy közös cél elérése érdekében egyesíthették, más vállalkozási formát nem ismertek.

III. 5. A *societas* külső jogviszonyai és a felelősségi kérdések

A *societas*nál a képviselő tekintetében speciális szabályozás érvényesült, ellenkező kikötés hiányában valamennyi tag eljárhatott, de lehetőség volt arra is, hogy a társak kinevezzenek egy üzletvezetőt (*menedzsert*), akinek nem is kellett feltétlenül *socius*nak lennie. Minden *socius*nak lehetősége volt vétőt emelni az eljárás

75 Faragó 2000. 275.

76 Gaius, Inst. 3.149.

77 D. 17.2.75.

ró képviselő intézkedése ellen, de ha ez indokolatlan volt, akkor felelt az ebből eredő károkért. Az eljáró socius által tett jognyilatkozatokból csak vele szemben származtak jogkövetkezmények, a többi társal szemben közvetlenül nem.⁷⁸ Harmadik személyek irányában a társak önállóan, saját nevükben jártak el, a harmadik személyek a társakkal szemben tehát nem léphettek fel.

A tagok egymással szembeni felelőssége akként alakult, hogy a tag igényt támaszthatott társával szemben a közös cél elérése során bekövetkezett veszteségeinek fedezésére.⁷⁹ Másrészt a tagnak lehetősége volt arra, hogy kártérítési igényt érvényesítsen a rosszhiszeműen eljáró társával szemben, a socii ugyanis felelősek voltak a dolusért egymással szemben. Ha valamely tag kivált a társaságból, úgy a többi tag a társasági szerződésből, illetve a nem megfelelő időben történő megszüntetésből eredő követeléseit továbbra is érvényesíthette vele szemben.⁸⁰

A csak a szándékos károkozásért való felelősség hosszú távon nem tudta kielégíteni az egyre fejlettebbé váló gazdasági és kereskedelmi viszonyok által determinált igényeket, továbbá a szándékosság mellett a nagyfokú gondatlanság sem volt a jóhiszeműség elvével összeegyeztethető, ezért a jogfejlődés a társasági tagok felelősségének kiszélesítése felé vezetett a tutela és a depositum körében érvényesülő egyes jogelveknek a társasági szerződésre való alkalmazása során.⁸¹

Amennyiben a társaság tagjai közösen kötöttek szerződést harmadik személlyel, úgy külön megállapodás hiányában, a társaságban meglévő részesedésük arányában voltak felelősek a szerződésből eredő kötelezettségek teljesítéséért („si tamen plures per se navem exercent, pro portionibus exercitationis conveniuntur”).⁸² Abban az esetben, ha valamely társasági tag önállóan kötött szerződést harmadik személlyel, úgy személyesen volt felelős annak teljesítéséért, és a társasági szerződésben esetlegesen kikötött egyetemleges felelősség a harmadik személy irányában nem volt hatályos.

III. 6. A társaság megszűnése

A társaság megszűnése tekintetében négy módot különböztetnek meg a források, az ex personis, az ex rebus, az ex voluntate és az ex actione eseteit.⁸³ A társaság fennállása tekintetében érvényesült a gausi elv, mely szerint „manet autem societas eo usque donec in eodemsensu perseverant”,⁸⁴ vagyis a társaság csak addig marad fenn, amíg az erre irányuló megegyezés fennáll, ebből eredően a társaság már akkor is megszűnik, ha egyetlen tag kilép abból.

78 Buckland 1921.

79 D. 17.2.52.4.

80 Paulus D. 17.2.65.4.

81 Ulp. D. 16.3.32.

82 D. 14.1.4.

83 D. 17.2.63.10.

84 Gaius Inst. 3.151.

Nem lehetséges valamely tagnak úgy megválnia a társaságtól, hogy a társaság tovább működhessék a megmaradó tagokkal. A *renuntiatio* automatikusan megszűnteti a társaságot, mivel az eredeti konszenzus is megszűnik ezáltal, és ha a többi tag tovább kívánja folytatni a társaságot, úgy az már egy új társasági szerződés keretében történhet. Annak elkerülésére, hogy a társaitól rosszhiszeműen megváló tag ezzel a többi társasági tagnak hátrányt okozhasson, veszteség elől menekülhessen, a római jogtudomány kidolgozta azt az elvet, hogy aki felmondja a társaságot, az ugyan megszabadítja saját magát társaitól, önmagát azonban nem szabadítja meg tőlük.⁸⁵ Csak akkor lehet tehát felmondani a társasági szerződést, ha a tag teljesítette fennálló kötelezettségeit, egyébként a felmondás rosszhiszeműnek minősül.⁸⁶

Bármely tag halála megszünteti a társaságot, „*morte socii solvitur societas*”. Ennek a szabályozásnak ugyanaz a logikája, mint a *mandatum* esetében, mindkét szerződés a bizalmon és a jóhiszeműségen alapul, aminek a szerződő felek között kell fennállnia.⁸⁷

A *capitis deminutio maxima* és *media* ugyanolyan joghatással bír, mint a halál, szintén a *societas* megszűnéséhez vezet. Am a társasági szerződés megszűnése nem jelentette feltétlenül a közös üzleti tevékenység végét.

A társaság megszűnhet továbbá vagyoni okokból (*ex rebus*), ha valamely tag vagyona vagy a társaság rendelkezésére álló, a tagok közös tulajdonát képező vagyron jelentősen csökken. Megszűnik továbbá a társaság, ha *stipulatio*val vagy bírói ítélettel megváltozik a társaságot létrehozó ok (*ex actione*), például a kitűzött határidő eltelt, a társaság célja megvalósult vagy véglegesen megghiúsult.⁸⁸ Végül az *actio pro socio* mint kereset is szükségszerűen megszünteti a társaságot. A társasági szerződésben a partnerek jogviszonyukat diszpozitív módon alakíthatták maguk között, a közös és legjobb tudásuknak megfelelően, így a jogászok nem avatkoztak élő szerződésbe. A társasági tagok az őket összekötő baráti, bizalomra épülő viszony megromlása esetén az „üres kagylót” nyilván nem kívánták fenntartani, így ekkor sor kerülhetett a társaság megszüntetésére és a tagok közötti elszámolási követelések érvényesítésére.⁸⁹

Az *actio pro socio* szükségszerűen megszünteti a társaságot, tehát a társak között felmerülő jogvita esetében magában foglalta a társaság megszüntetése iránti keresetet is.⁹⁰ Az *actio pro socio* megindítása egyben a jóhiszeműség elvének megsértése miatti keresetet is jelentette. A peres eljárásban a felperes érvényesíthette a *societas*ból eredő veszteségeit, költségeit az alperessel szemben, aki viszont ebből a követelésből levonhatta a saját követeléseit. A másik félle szemben a *bona fides* elvével ellentétes eljárásból eredő károkat is érvényesíteni lehetett.

85 D. 17.2.65.3.

86 Gaius Inst. 3.151–154.

87 Sándor 2003. 75.

88 D. 17.2.70.

89 Sándor 2003. 56.

90 Buckland 1921. 512.

III. 7. A *societas publicanorum*

A római jogban a societason kívül további, a mai társasági jogi formákhoz hasonló alakzatok is létrejöttek, így pl. a collegium, az universitas, illetve ide sorolhatók a korlátolt felelősség lehetőségét magában hordozó egyes családjogi-hatalmi viszonyra épülő jogi megoldások. Érdekes jelenség volt továbbá a római jogban a *societas publicanorum*, amely az adók beszedésére szerveződött.⁹¹ A *societas publicanorum* kialakulásának elsődleges okaként jelölhetjük meg azt, hogy az állam az adóbeszedési jog átadásáért olyan nagy összegű előlegeket követelt, amelyet az adóbeszedők csak egymással szövetkezve tudtak megfizetni, csökkentve ezzel kötelezettségeiket és kockázatukat. A *societas publicanorum* gyakorlatilag a *societas* és a *collegium* vonásait egyesítette. A *societas publicanorum* egy olyan *societas* volt, amely esetében a társasági vagyon a tagok magánvagyonra volt, ugyanakkor a *collegium* mintájára szerveződött.⁹² E specialitására tekintettel önálló fejezetet szentelek neki, mert számos későbbi műben, amely a társaságok jogi természetét taglalja, található hivatkozás a speciális jogi természetére, amelyből több szerző – megítélésem szerint – általános jellegű téves következtetéseket is levon a *societas* jogalanyisága tekintetében. Ennek megfelelően a korporatív szervezetek vonásait is felmutatta ez a szerződéses alakzat.⁹³ A társaság vezetését egy vagy több magistratus látta el, akiket váltottak a társaság tagjai. Székhelye Rómában volt, itt került elhelyezésre a társaság vezetése és könyvvezetése is. A provinciákban ún. promagistratusok jártak el, akik folyamatos postai összeköttetésben álltak a társaság központjával.⁹⁴

*Societas publicanorum*ok dokumentáltan a Kr. e. 3. századtól léteztek, és első sorban a köztársaság utolsó századaiban és a principátus első századaiban bírtak nagy jelentőséggel.⁹⁵ Augustustól kezdődően a birodalmi adókat császári hivatalnokok szedték be, a *societas publicanorum* tevékenységét folyamatos ellenőrzés alá vették. A *publicanusok* egyrészt begyűjtötték az adókat, másrészt viszont elköltéséről is gondoskodtak különböző állami beruházások finanszírozása és szállítások útján. A manceps a censorral vagy a quaestorral kötött szerződést az állami adók beszedési jogának megszerzésére, a napjainkban ismert koncesszióhoz hasonlóan, mindig határozott, öt éves időtartamra. Tekintettel arra, hogy a társaság az állammal kötött szerződést, ezért a Kr. u. 2. századtól tiltották a szená-

91 Egyesek szerint ez a *societas alicuius negotiationis* speciális válfaja. Buckland 1921. 507.

92 Trumpler 1906. 71.

93 A szakirodalomban gyakran vonnak párhuzamot a *societas publicanorum* és a modern részvénytársaság között, továbbá jogi személynek tekintik ezt a társasági formát. Kétségtelen, hogy párhuzam kínálkozik a kettő esetében, hiszen a Kr. u. 2. században a *societas publicanorum* korlátozott jogképességet szerzett, azonban nem lehet azt mondani, hogy a *societas publicanorum* jogi személy volt, mivel a manceps nem képviselőként szerződik az állammal, hanem saját személyében. Sándor 2003. 57.

94 Sándor 2003. 57.

95 Földi 1997. 49.

torok részvételét ezekben a társaságokban. Ugyanakkor az alsóbb osztályokba tartozók nem rendelkeztek elegendő tőkével ahhoz, hogy ilyen társaságokban részt vegyenek, ezért a *societas publicanorum* gyakorlatilag a római pénzarisztokrácia, a lovagrend kiváltságává vált.⁹⁶

A történeti bevezető után nézzük meg a *societas publicanorum*-nak az absztrakció magasabb szintjén hasznosítható jellemvonásait, elsősorban a bevezetésben már említett specialitásra való tekintettel. A *societas* főszabály szerint nem rendelkezik önálló jogalanyisággal, így a kívülállók felé a jogviszonyban nem a társaság, hanem csak a tagok összessége jelenik meg. A *societas publicanorum*-ra azonban ez teljes mértékben nem áll, mert a források alapján többé-kevésbé egyértelműen azonosítható, hogy a Kr. e. 2. századtól kezdve korlátozott jogképességgel bírt. Rendelkezhetett ugyanis önálló vagyonnal, képviselőt is alkalmazhatott, és ami talán e vonatkozásban a legfontosabb: *bonorum possessiō*t (vagyis a hagyatéknak a praetor által megadott birtokát) is követelhetett. Mindezekon túlmenően a *manceps* köthetett szerződést az állammal az adóbeszedésre. További ismérve a *societas publicanorum*-nak, hogy a társaság valamennyi tagjáról (*praedes*) nyilvános nyilvántartást vezettek,⁹⁷ illetve valamely tag halála nem szüntette meg a társaságot, és a külső személyek is befektethettek a társaságba részesedések megszerzésével.

Ezen ismérvekre való tekintettel a római, illetve a 19. századi francia szakirodalomban többen egyenesen odáig mentek, hogy a *societas publicanorum*-ot jogi személynek tekintették.

Ez a megközelítés azonban túlzásnak tekinthető, mert megítélésem szerint a jogi személy státusz melletti elkötelezettséggel is maximum odáig lehet elmenni, hogy a *societas publicanorum* bizonyos vonatkozásokban a jogi személyekhez hasonló jellemvonásokkal bír, amikre tekintettel speciális helyet foglal el a *societasok* között, azonban ennél többet kimondani nem lehet. Nézzük meg tehát az érveket:

– Ami a fent idézett különlegességeket illeti, a forrásokból megállapítható, hogy elsősorban a *societashoz* képesti specialitásokat emelték ki, nem pedig a jogi személyekhez való hasonlóságokat. Hiszen ha el is fogadjuk, hogy a specialitások tekintetében van is hasonlóság a jogi személyekkel, a különbségek felsorolása sokkal nagyobb mértékű lenne, így ezen érv nem alkalmas a *societas publicanorum* jogi személy státuszának igazolására.

– Ami a korábban említett, *manceps* által az állammal kötött szerződést illeti, szerződés kizárólag a *manceps* számára keletkeztetett kötelezettségeket, amit a *manceps* a társasági szerződés alapján a társaságra ruházott át. Ebből pedig az következik, hogy a *manceps* nem a *societas publicanorum* képviselőjeként kötötte az állammal a szerződést, hanem a saját nevében. Az pedig, hogy utóbb átruházza a részesedést, elméletileg és gyakorlatilag is fontos, de a jogi személy azon krité-

96 Trumpler 1906. 71.

97 A *manceps*, a *magister* és a *promagister* mellett voltak rendes *sociusok* is, akik anyagiakkal, munkával vagy mindkettővel hozzájárultak a társaság működéséhez.

riumának, mely szerint képviselője útján vesz részt a gazdasági forgalomban, nem felel meg. Ennek a kritériumnak ugyanis pontosan az a lényege, hogy a képviselő (vagyis jelen esetben a manceps lenne) nyilatkozatának joghatása automatikusan a képviselt (vagyis jelen esetben a *societas publicanorum*) tekintetében áll be és külön átruházó szerződésre nincs szükség.

– A jelzett *bonorum possessio*val kapcsolatos jogosultságból az alábbi forrás miatt következtettek jogi személyiségre: Ulpianus ugyanis azt írta, hogy „*A municipibus et societatibus et decuriis et corporibus bonorum possessio adgnosci potest*”. A szerzhető jogok tekintetében ebből ugyanis arra következtettek, hogy a municipiával, a *decuria*vel és *corporá*val tekinthető azonos jogi státuszúnak a *societas*, amely a többi, vonatkozó forrással összevetve a *societas publicanorum*. A forrásból azonban megállapítható: Ulpianis megállapítása nem arra vonatkozik, hogy a társaság jogi személy lenne, hanem egyszerűen arra, hogy a *bonorum possessio* tekintetében nem észlelhető különbség az említett további formációkhoz képest. A jogi személyiség kérdése e tekintetben figyelmen kívül marad. Az alábbiakban részletesebben is írok arról a felfogásról és annak potenciális cáfolatáról, mely szerint bármilyen *societas* eleve jogi személyiséggel bírt volna. A *societas publicanorum* jogi személyiségével kapcsolatos fejtegetések lezárásaként és a következő gondolat felvezetéseként annyit, hogy a *societas* jogi személyiségével kapcsolatos következtetésre egyáltalán nem lehet jutni ezen forrásból. Noha való igaz, hogy nincs külön megemlítve, hogy melyik *societas*ról van szó, az egyéb forrásokból tudjuk, hogy a *bonorum possessio*t nem bármelyik *societas*, hanem csak a *societas publicanorum* igényelhette, így nyilvánvaló, hogy a forrás is arra vonatkozik, és az egyéb *societas*ok nemhogy nem jogi személyek, hanem mint tagoktól elkülönült entitások, *bonorum possessio*t sem szerezhettek.

III. 8. A *societas* jogi személyiségére vonatkozó elméletek és azok cáfolata

Ahogy az előző pontban utaltam rá, néhány forrásból és ismervből a német és a francia jogtudomány bizonyos irányzatai nem egyszerűen a *societas publicanorum*-ban, hanem önmagában a *societas*-ban is jogi személyt láttak. Az elméletek leginkább Unger azon állításából indultak ki, mely szerint a jogi személy döntő ismervét a cél egysége és az akarat egysége képezi. Ha ezt vesszük alapul, akkor el kell ismerni, hogy az ismerv a *societas*-ra is áll. Ha viszont továbbvisszük ezt az elméletet, akkor könnyen beláthatjuk tarthatatlanságát, mert az elmélet a jogi személyek körét olyan szinten kiszélesíti, hogy nem egyszerűen lehetetlenné teszi a jogi személynek mint tagoktól elkülönült entitásnak akár csak a körvonalak szintjén történő meghatározását, hanem számos olyan intézményt is jogi személynek kellene tekinteni, amelyeket aligha lehetne a jogi személyek halmazába beilleszteni. Hiszen a cél és akarat egysége nemcsak a *societas*-ra jellemző, hanem az egyetemleges kötelezettségre, az egységes pertársaságra, de akár a hitelezők

összességére vagy a családra mint intézményre is. Ha pedig ezt az elméletet következetesen végig akarjuk vinni, akkor a *societas* mellett ezeket is jogi személynek kellene tekinteni. Nyilvánvalóan ez tarthatatlan lenne, tehát ezen az alapon a *societas* jogi személyiségét megállapítani nem lehet. A 19. század végi magyar tanulmányok (Nagy Ferenc, Apáthy) alapján azt lehet leszűrni, hogy a német jogtudomány hamar felismerte ezt, ezzel szemben a franciáknál még a 19. század végén is felbukkantak olyan elméletek, amelyek a magánjogi társaság (*societas*) jogi személyiségét próbálták alátámasztani.⁹⁸ Az elmélet egyik élharcosának Troplong tekinthető, aki jogi személyként tekintett a magánjogi társaságra, azonban bizonyos pont után kénytelen volt eljutni oda, hogy nem minden tekintetben lehet megfeleltetni a magánjogi társaság jogi természetét a jogi személyiség kritériumainak. Nem adta azonban fel az elméletet, hanem azt mondta: e vonatkozásokban a közös tulajdon szabályait kell alkalmazni. Következetesség hiányában azonban problémásnak tekinthető ezen elmélet, ráadásul az absztrakció magas fokán egyértelműen használhatatlan, hiszen nincsenek olyan kritériumok, mint például a csonka jogi személyiségű társasháznál, ami alapján a magánjogi társaságoknál általános jelleggel meg lehetne húzni a minőségbeli határvonalat a tekintetben, hogy eddig jogi személyiség, ezután meg nem az. Nagy Ferenc szerint egy jogalany vagy jogi személy, vagy nem, a kétféle alternatív lehetőség egymást kölcsönösen és szükségképpen kizárja. Nézete alapján, ha egyszer egy formáció jogi személyiséget nyer, akkor ezt minden következményével együtt fenn kell tartani addig, ameddig meg nem szűnik, de ameddig fennáll, addig egyidejűleg közös tulajdonról és jogi személyről beszélni nem lehet.⁹⁹ A mű megjelenése óta eltelt 130 év jogi fejlődése bebizonyította, hogy ennyire sarkalatosan azt nem lehet leszögezni és a már idézett érvek részben cáfolják ezt a tant is, az megállapítható, hogy egzakt határvonal híján a *societas*ra nem alkalmazható sem az a megközelítés, hogy jogi személy lenne, sem pedig az a megközelítés, hogy részben nem jogi személy.

Nem álltak meg ezen a ponton a *societas* jogi személyiségének alátámasztását célzó francia szerzők, mert a Code Civil bizonyos rendelkezéseit is úgy értelmezték, hogy abból kihozzák a *societas* jogi személyiségét. A Code Civil 1845., 1846., 1848., 1852. és 1867. cikkei alapján megállapították, hogy az egyes tagok és a társaság között követelések és tartozások támadhatnak, és a társaság bizonyos tekintetben a tagoktól elkülönített vagyonnal bírhat. A szakaszok értelmezése voltaképpen helytálló, a következtetés a jogi személyiségre azonban megítélésem szerint nem, ugyanis a hivatkozott cikkekből az is kiderül, hogy azok a tagok egymás közti jogviszonyára vonatkoznak, és kiterjesztő értelmezéssel sem vonható be kívülálló harmadik személyek relációja. Ebből pedig az következik, hogy a társaság gazdasági forgalomban való, saját nevében történő részvétele és a képviselő útján harmadik személyekkel kapcsolatban történő jogszerzés és kötelezettségvállalás nem állapít

98 Nagy 1878. 7.

99 Nagy 1878. 8.

ható meg. Ezek pedig az általánosan elfogadott rendszer szerint a jogi személyiség esszenciális kritériumainak tekinthetők. Az elméleti mellett azonban magából a Code Civil tételes rendelkezései alapján is meg lehet cáfolni, hogy a Code Civil jogi személynek tekintené a societast: az 1862–1864. cikk alcíme is a társaság tagjainak és nem a társaságnak a kötelezettségeiről beszél (*des engagements des associés a l'égard des tiers*). Az alcím mellett a cikkelyek értelmezése is egyértelműen azt igazolja, hogy harmadik személyekkel szemben csak az egyes tagok jelennek meg és nem a társaság mint önálló jogalany. Az 1862. cikkely például úgy rendelkezik, hogy egy tag nem kötelezheti a többi tagot, csak ha tőlük erre vonatkozóan külön meghatalmazást kap. Ez tehát nem egyszerűen azt jelenti, hogy nem a társaság mint önálló jogalany, hanem az egyes konkrét tag van bármire kötelezve, hanem azt is, hogy amennyiben több tag van kötelezve valamire, akkor az egyes kötelezett tagok kötelezettsége kifelé pontosan olyan jellegű és hatályú, mintha a társaság nem is létezne. Aki a taggal szerződik, csak a vele szerződött taggal szemben szerez jogokat és csak vele szemben lehet perbeli legitimációja. Ha pedig az idézett cikk értelmében a többi tag ellen is kap jogosultságot, ezt szigorúan nem mint a társaság tagja ellen kapja, hanem ugyanúgy meghatalmazással szerez jogokat, mint akármelyik egyéb kötelemben, ahol a kötelezetti oldalon több személy helyezkedik el. Ezzel összhangban és a magánjogi társaság Code Civil-beli jogi személyiségének talán még erősebb cáfolataként az 1864. cikkely azt mondja, hogy a társaság számlájára vállalt kötelezettség csak azt a tagot terheli, aki szerződött, a többi tagot csak akkor, ha a szerződő tag azoktól meghatalmazást kapott vagy a dolog a társaság javára nem szolgált. Így a hitelező az ő számára legjobb esetben is csak az összes tagot perelheti.

Ez az általános jellegű megállapítás nemcsak a 19. századi és a mostani jogra igaz, hanem a néhány vitatható forrástöredék ellenére többé-kevésbé kétséget kizáróan a római jogra is általános jelleggel megállapítható. A *Digesta* rendszere és anyaga ehhez elegendő érvnek tűnik, hiszen amennyiben a societast a rómaiak jogi személynek tekintették volna, akkor több egyéb formációhoz hasonlóan a *Digesta* 17. könyvének 2. fejezetében ezt kimondták volna.

IV. A római jog jelentősége a társaságok fejlődésének vetületében

Elmondható tehát az eddigiekben leírtak alapján, hogy a gazdasági társaságok őselemei visszavezethetők a római jogra. A jogi személyekre vonatkozó szabályok kidolgozatlanlansága ellenére megjegyezhető, hogy már ezek is magukon hordozták csírájukban a mai társaságok egyes jellemző jegyeit.¹⁰⁰ A *collegium/universitas* az egyes tag fizikai létén túl is fennálló cél elérésére törekedett, amely a jogi személyiség jegyeit hordozta magában.

100 Miskolczi 1998. 34–35. Vö. Nótári 2009. 481–509; Nótári 2012. 146–164.

Bár nagy hasonlóság fedezhető fel az ókor és napjaink társaságai között, hiszen a *socitasok* a mai értelemben vett társaságok számos tartalmi jegyével büszkélkedtek, mégsem beszélhetünk ókori gazdasági társaságokról. Ennek fő oka az, hogy külső, harmadik személyekkel szemben a társaság nem tudott mint egész, egység jogosítottként, kötelezettként fellépni.

Az ok, amiért a társaságok joga nem fejlődött tovább, valószínűleg abban keresendő, hogy a római társadalom személyi függőségi rendszere nélkülözhetővé tette a társaságokat a gazdasági életben. A *pater familias* hatalmi szava képes volt a nagycsalád vagyoni erejét is megmozgatni adott cél érdekében. A családon belüli személyi függőség lazulása, a jogegyenlőség alakulása indította később az embe-
reket arra, hogy erejüket társasági formában egyesítve sokszorozzák.¹⁰¹

A modern kor gazdasági társaságai (melyekben gazdasági tevékenységet folytathat az ember, társas formában) ma is két fő csoportra oszlanak. A testületi felépítésű gazdasági társaságok (tőketársaságok) automatikusan jogi személyiséggel rendelkeznek, a személyegyesítő, nem testületi felépítésű társaságok főszabályként jogi személyiség nélkül, de saját cégnevük alatt jogképesek.¹⁰² Azt láthattuk, hogy a gazdasági célú személyegyesüléseknek is megvolt a római jog gyökere, a római jog által megkezdett úton indultak fejlődésnek. A rómaiak ezen a téren is lerakták a későbbi korok fejlődésének alapköveit.

Irodalom

- BARTHA B. 1896 *A kereskedelmi társaságok jogi személyisége*. Debrecen.
- BERECZ Cs. 1992 *Társasági jog az európai közösségben*. Budapest.
- BÍRÓ J. 1963 Kollégiumok a római Dáciában. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica* 10/6.
- BUCKLAND, W. W. 1921 *A Textbook of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge.
- COING H. 1985 *Europäisches Privatrecht*. München.
- FARAGÓ É. 2000 Societas és collegium. A személyegyesítő gazdasági társaságok római jogi gyökerei. In: Szabó B.–Sáry P. (szerk.): *Dum spiro doceo*. Miskolc, 135–154.
- FÖLDI A.–HAMZA G. 2007 *A római jog története és intézményei*. Budapest.
- FÖLDI A. 1997 Kereskedelmi jogintézmények a római jogban. Budapest.
1998 A hajósok és a fogadósok a római jog forrásaiban. *Acta Fac. Pol.-Jur. Univ. Budapest* 31, 9–30.
- KUN T. 1988 *A társasági jog kialakulásának rövid története*. Pécs.

101 Kun 1988. 17.

102 Faragó 2000. 133.

- MARTON G. 1957 *A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók.* Budapest.
- MISKOLCZI B. P. 1998 *A gazdasági társaságok.* Budapest.
- NAGY F. 1878 *A kereskedelmi társaságok jogi természete, különös tekintettel a főbb európai törvényhozásokra.* Budapest.
- NÓTÁRI T. 2009 A társasági jog fejlődése Európában. In: Papp T. (szerk.): *Társasági jog.* Szeged, 481–509.
- 2012 Codificarea dreptului societăților comerciale în epoca modernă. In: VERESS E. (ed.): *Assentio mentium.* Bukarest, 146–164.
- 2013 *Római jog.* Szeged.
- 2011 *Római köz- és magánjog.* Kolozsvár.
- SÁNDOR I. 2003 *A társasági jog története Nyugat-Európában.* Budapest.
- SCHWINTOWSKI, H.-P. 1993 A német társasági jog koncepciója: funkció, fejlődése, nyitott kérdések. *Magyar Jog* 40/1.
- TRUMPLER, H. 1906 *Die Geschichte der römischen Gesellschaftsformen.* Berlin.
- VÉCSEY T. 1886 *A római jog institutiói.* Budapest.
- WATSON, A. 1991 *Roman Law and Comparative Law.* London.

Az egyházjog és a világi jog viszonya

Schanda Balázs

Összefoglalás. Az állam és a vallási közösségek elválasztott működése mellett is számos gyakorlati kérdésben az egyházjog és az állami jog tudomást vesz egymásról, esetenként figyelembe veszik egymás szabályait, sőt vannak példák arra is, hogy recepció által az egyházjog állami jogot, az állami jog pedig egyházjogot fogad be. Ezen esetek a jogtechnikai érdekességen túl elvi kérdéseket is felvetnek. A tanulmány a katolikus egyház univerzális belső jogrendszere és elsősorban a magyarországi szabályozás viszonyát tárgyalja.

Kulcsszavak: kánonjog, recepció, állam és egyház viszonya

Abstract. The relation of ecclesiastical law and state law

Even under the terms of separation of Church and State, ecclesiastical law and state law take notice of each other in numerous practical questions; from time to time they take account of each other's rules; what is more, there are examples for ecclesiastical law admitting state law and state law admitting ecclesiastical law through reception. In addition to interesting aspects of legal techniques, these cases raise theoretical questions as well. The study treats the universal internal legal system of the Catholic Church and primarily focuses on the relation of regulations in Hungary.

Keywords: canon law; reception; relation between Church and State

A katolikus egyház belső jogrendszere, a kánonjog mögött teológiai elvek állnak: ahogy korábban az egyházi közjog (*ius publicum ecclesiasticum*) megfogalmazta, a Jézus Krisztus által alapított egyház – Alapítója akaratából – rendelkezik mindazokkal a jogokkal és hatáskörökkel, melyek küldetésének teljesítéséhez szükségesek. Rendelkezik mindazokkal az eszközökkel, melyek egy szuverén társaság léteéhez szükségesek, az államhoz hasonlóan saját rendjében betöltött javát mint végcélt birtokolja, és birtokol minden eszközt annak követésére, azaz saját maga számára elegendő és független, és így teljes önállósággal rendelkezik.¹ Az egyház tehát szuverén, mivel hatalma isteni jogon független minden emberi hatalomtól, és önmaga rendelkezik mindazokkal az eszközökkel, melyek sajátos céljának eléréséhez szükségesek. Ilyenformán az egyház sajátos céljának megfelelően

---

1 Ottaviani 1957–1960. 53.

törvényeket alkothat, minden más hatalomtól függetlenül kormányozhatja magát, bíraskodhat azokban az ügyekben, melyre rendeltetéséből fakadóan joghatóságát megállapítja, sajátos önálló büntető hatalmat gyakorolhat, joga van a működéséhez szükséges anyagi javak tulajdonához, joga van arra, hogy meggyőződését oktatás által is közvetítse, és bizonyos vonatkozásban a házasságjog rendezéséhez is. Mivel e kérdéseket a modern állam szabályozási körébe vonta, felmerül a kérdés, hogy az egyházi jog és az állami jog miként viszonyul egymáshoz. Mivel más felekezetek jellemzően az egyházi autonómia igényére alapozzák szabad működésük jogát, jelen tanulmány elsősorban a világszerte azonos jogot alkalmazó katolikus egyház és az állami jog viszonyára összpontosít.

1. A kánoni jog önállóságának kérdése

A II. vatikáni zsinat – amellett, hogy az egyház titkát sok szempontból, gazdagon kibontotta – fenntartotta a *societas perfecta* tanban megfogalmazott alapvető igényeket, anélkül azonban, hogy magát a tökéletes társaság fogalmát kifejezetten használná. A *társaság* fogalmát azonban változatlanul hangsúlyosan alkalmazza az egyházra (LG 8, 20, PO 2) – és e megfogalmazást a zsinat utáni kodifikáció is átvette: „Ez az egyház ebben a világban mint alkotmányos és rendezett társaság a katolikus egyházban áll fenn, vagyis a Péter utóda meg a vele közösségben lévő püspökök által kormányzott egyházban.”² Az egyház változatlanul tanítja a *societas perfecta* tanban megfogalmazott legfontosabb követelményt, mely szerint az egyház rendelkezik mindazokkal az eszközökkel, melyek céljának eléréséhez szükségesek (LG 11–12, UR 3). Az egyház fenntartotta azt az igényt is, hogy ne olvadjon föl az államban, azaz hogy küldetését állami közbeavatkozás nélkül végezhesse (DH 1, GS 76), és külön jelzi, hogy elutasítja az állami oktatási monopóliumot (GEM 6).

A vélemények megoszlanak arról, hogy a „tökéletes társaság” fogalma a II. vatikáni zsinat egyházképének megfelel-e. Míg egyes mértékadó szerzők azon az állásponton vannak, hogy a zsinat a fogalmat elvetette,³ mások ragaszkodnak hozzá.⁴ Tény, hogy a zsinati dokumentumok kifejezetten nem használják a fogalmat, azonban az is tény, hogy azokat az igényeket, melyeket az egyház függetlenségével és önállóságával kapcsolatban a *ius publicum ecclesiasticum* kidolgozott és az egyház tanítóhivatala a 19. század második felében magáévá tett, a II. vatikáni zsinat változatlan terjedelemben fenntartotta. Ugyanakkor a *ius publicum ecclesiasticum* több lényeges elemét a zsinat elvetette. Így alapvető újdonságot jelentett a vallásszabadság elismerése, ami az emberi személy méltóságát új megköze-

2 LG 8,3; CIC 204. kán. 2. §; CCEO 7. kán. 2. §.

3 Például Minnerath 1982. 202.

4 Például Listl 1989. 1022; Spinelli 1979. 202.

lítésbe helyezte, és egyben új alapokat teremtett kifelé az egyház önállóság iránti igényének megalapozásához.

A Dignitatis humanae kezdetű, vallásszabadságról szóló ünnepélyes nyilatkozat a személy méltóságából indul ki, szemben a *ius publicum ecclesiasticum* hagyományos kérdésfeltevésével, melynek fő kérdése az intézmények egymáshoz való viszonyát tárgyalja; természetesen a nyilatkozat nem áll meg az egyén szintjén, hanem a vallási közösségek jogait is felöleli. A vallásszabadság nem azonos az egyház szabadságával (DH 4, 13): az egyház szabadsága (*libertas Ecclesiae*) nem csupán a vallásszabadságból következik, hanem önmagában létéből fakad.⁵

Az egyház szuverenitásigényét az Egyházi Törvénykönyv (CIC) egyes kánonjai szemléletesen kifejezésre juttatják. Ezek közül egyes kánonok kifejezetten pozitív elismerést igényelnek azon szuverén jogrendszerek részéről, melyek a hatalmat gyakorolják azon területen, melyen az egyház létezik. Így az egyház jogi személyisége, vagyonszerzési képessége, iskola-fenntartási joga ilyen elismerést igénylő igény megfogalmazása. Más kánonok nem igényelnek pozitív elismerést, hanem pusztán azt, hogy az államhatalom ne avatkozzon be az egyház belügyeibe. Ilyen deklarációk a kormányzati és az egyházi bíraskodási hatalom kizárólagosan egyházi joghatóságát kimondó, az egyházi büntetőjog és házasságjog tényét rögzítő kánonok. Míg az előbbi kategóriában pozitív elismerésre van szükség – pl. a jogi személyiség elismerése általában feltétele annak, hogy valamilyen szervezet saját nevében (államilag elismert módon) tulajdont szerezzen –, a második kategóriában a két jogrendszer létezhet egymás mellett, egymást ignorálva is. Így például sok országban az egyházi házasságnak nincsenek polgári joghatásai (hacsak nem a világi jog saját döntése alapján, így pl. élettársi viszony bizonyítéka lehet), úgy a világi házasságjognak sincsenek egyházjogi következményei (hacsak az egyházjog szuverén módon nem fűz hozzá jogkövetkezményt, így pl. a házasság gyökeres orvoslása, illetve nem katolikusok házassága esetén, vagy például a klerikusokra vonatkozó büntető tényállások között) – természetesen az egyik fél a másikkal kötött megállapodás alapján, vagy akár anélkül is, fűzhet jogkövetkezményt a másik jogrendszer alapján létrejövő jogi tényekhez. A pápa követküldési joga a részegyházakhoz az első, míg az államokhoz és a nemzetközi szervezetekhez a második kategóriába tartozik.

A teljesség igénye nélkül az egyház szuverenitását, illetve a szuverenitás iránti igényét fejezik ki a következő kánonok:

– CIC 3. kán., CCEO 4. kán. – a konkordátumok, megállapodások érvénye érintetlen.

– CIC 113. kán. 1. § – az egyház és az Apostoli Szentszék isteni rendelésből erkölcsi személy.

– CIC 129. kán. 1. §, CCEO 979. kán. – az egyház isteni jogon igényt tart a kormányzati hatalomra, arra, hogy ügyeit önállóan szabályozza és rendezze; a

⁵ Spinelli 1979. 194.

kormányzati hatalom törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalomra oszlik (CIC 135. kán. 1. §).

– CIC 157. kán. – a megyéspüspök joga az egyházmegyében lévő egyházi hivatalok betöltése.

– CIC 232. kán., CCEO 328. kán. – az egyház kizárólagos joga a szolgálattevők képzése.

– CIC 331. kán., CCEO 43. kán. – a pápai hatalom az egyházban teljes, közvetlen és egyetemes.

– CIC 362. kán. – a pápának született és szuverén joga van követek küldésére, mind a részegyházakhoz, mind az államokhoz.

– CIC 377. kán. 1. § – a pápa kizárólagos joga a püspökök kinevezése; CCEO 181. kán. 2.; a választott keleti hierarchák választáshoz való előzetes hozzájárulás, a választása és a megerősítés szintén kizárólag egyházi fórumok illetékessége; ld. CCEO 63. kán., CCEO 181. kán. 1. § – 189. kán.

– CIC 747. kán. 1–2. §, CCEO 595. kán. 1–2. § – az egyház eredendő joga az evangélium hirdetése, erkölcsi elvek és ítélet mondása bármely társadalmi-emberi dolgról.

– CIC 800. kán., CCEO 631. kán. 2. § – az egyház joga az oktatás, elutasítja az állami iskolamonopóliumot; a vallási oktatás egyházi irányítás alatt áll (CIC 804., 805. kán., CCEO 633. kán. 1.§, 636. kán.); a felsőoktatási intézményeken teológiai tárgyak oktatásához egyházi megbízás szükséges (CIC 812. kán., CCEO 644. kán.).

– CIC 817. kán. – csak az Apostoli Szentszék által alapított vagy jóváhagyott egyetemek és fakultások adhatnak olyan akadémiai fokozatokat, amelyek az egyházban kánonjogi hatással rendelkeznek.

– CIC 822. kán. 1. § – az egyház pásztorai az egyház sajátos jogával élve törekedjenek a tömegtájékoztatási eszközök alkalmazására.

– CIC 1059. kán., CCEO 780. kán. 1. § – a katolikusok házasságát a kánonjog (is) szabályozza.

– CIC 1254. kán., CCEO 1007. kán. – az egyháznak a világi hatalomtól független született joga anyagi javak szerzése, birtoklása, igazgatása, elidegenítése.

– CIC 1260. kán., CCEO 1011. kán. – az egyháznak született joga van hozzájárulás szedésére a krisztushívóktól.

– CIC 1311. kán. – az egyház született joga a büntető hatalom gyakorolása.

– CIC 1401. kán. – az egyháznak saját és kizárólagos joga az ítélkezés lelki ügyekben, egyházi törvények megsértése ügyében; csak ő szabhat ki egyházi büntetést (egyházi ügyekben az egyház joghatósága kizárólagos).

Hangsúlyozandó, hogy a szuverenitás igénye független attól, hogy azt a világ (más szuverén hatalmak) elismerik-e. A szuverenitás fogalmából következően az egyház maga határozza meg azt, hogy melyek azok a kérdéskörök, melyeket saját jogrendjének szabályozási körébe von (kompetencia-kompetencia). A teológiailag

kijelölt határok között ebben praktikus megfontolások is vezethetik (esetleg éppen az, hogy világi jogrendszerek mennyiben nyitottak a szuverenitásigény egy-egy megnyilvánulásának elismerésére). A vallásszabadság része a katolikus egyház szabad és független működése. Ennek biztosításához az államoknak egyszerre van tevési és tartózkodási kötelezettségük: biztosítaniuk kell a működéshez szükséges jogi feltételeket és tartózkodniuk kell az egyház önállóságának megsértésétől. E minimális követelményeken túl az állam természetesen megnyithat további területeket az együttműködés előtt: pl. a házasságjog vagy az oktatásügy területén.

2. Világi jog az egyházjogban

Az Egyházi Törvénykönyv számos helyen utal a világi jogra (*ius civile*). A 22. kán. általános szabálya alapján „*azokat a világi törvényeket, amelyekre az egyházi jog utal, a kánonjogban eredeti hatásaikkal kell megtartani, amennyiben az isteni joggal nem ellentétesek, és a kánoni jog másként nem rendelkezik.*” Vitatott, hogy az utalás recepciót jelent-e:⁶ a Törvényhozó utalást („*quas ius Ecclesiae remittit*”) említ, ami nem feltétlenül fejez ki recepciót (ez esetben a megfogalmazás „*quas ius Ecclesiae recepit*” lehetett volna⁷).

Tartalmilag áttekintve találunk olyan utalásokat, melyek egyszerűen *elhatárolják* az egyházi és a világi joghatóságot. Az utalások egy része valóban *recipíálja* a világi jog (illetve a nemzetközi jog) bizonyos szabályait, azaz a világi jogban szabályozott joghatásokat a kánoni jog átveszi (ezzel bizonyos értelemben kanonizálja őket: kánonjogilag kötelező normákká válnak). Természetesen ezekben az esetekben sem csorbulhat az isteni jog, és a kánoni jog maga is megállapíthat kivételeket. Más utalások nem receptív, hanem inkább *ajánló* jellegűek: be nem tartásuk az adott jogcselekmény kánonjogi érvényességét nem érinti. Vannak továbbá olyan kánonok is, melyek egyszerűen csak *utalnak* a világi jogra. Ezen elhatárolások természetesen elméleti kategóriák, azaz előfordulhat, hogy egy adott összefüggésben egy kánon kanonizálja a világi jogot, míg más összefüggésben esetleg csak azt írja elő, hogy az egyházi hatóság legyen tekintettel a világi jogra. A világi jogra történő utalások zöme vagyoni jogi, illetve családjogi kérdéseket tárgyal, továbbá jogi formalitásokkal kapcsolatos.

Kompetenciaelhatárolást, egy adott kérdéskör az egyházi és a világi szabályozásának tárgya szerinti elhatároló utalást találunk a következő kánonokban a házasság tisztán polgári hatásait illetően: ezek vonatkozásában az egyház elismeri az állami joghatóságot a szabályozásra (1059. kán.; 1672. kán.; 1692. kán. 2–3. §§).

Receptív, azaz a világi (illetve nemzetközi) jog bizonyos szabályainak a világi jogban szabályozott joghatásokkal együtt való átvételét tartalmazzák az alábbi

6 Vö. Erdő 1995. 77.

7 Göbel 1993. 184–185.

kánonok. Ezek a recepció által kanonizálják, azaz kánonjoggá teszik a világi jog egyes szabályait. Így a gyámág (98. kán. 2. §), az örökbefogadás (110. kán.) vagy a nagykorúság (105. kán. 1. §) tekintetében az egyház nem alkot önálló szabályokat, hanem recipiálja az állami jogot. Ehhez hasonlóan az elévülés, illetve az elbirtoklás elismeréséről (197. kán.) vagy az okiratok polgári hitelességéről (1105. kán. 2. §, 1540. kán. 2. §) rendelkező kánonok is recepciót alkalmaznak. További, a világi jog recepciójára utaló kánonok: 1259. kán. (anyagi javak szerezhetők a tételes jog alapján), 1290. kán. (a szerződésekkel kapcsolatban), 1296. kán. (az elidegenítés világi jog szerint érvényes formájáról), 1500. kán. (a birtokkeresetről), 1558. kán. 2. § (az állami jog szerint kedvezményezett elismeréséről), 1714. és 1716. kán. (a peregyezség, választottbírótság szabályai).

Egyes kánonok ajánló jellegűek. A világi jog figyelembevételének elmaradása a kánonjogi jogcselekmények kánonjogi érvényességét nem érinti. Így a CIC előírja az egyházi intézmények világi alkalmazottainak tisztességes díjazását (231. kán. 2. §), az örökbefogadottak anyakönyvezésénél a világi jog figyelembevételét (877. kán. 3. §), vagy azt, hogy a megszentelt élet intézményeinek tagjai vagyonukról a világi jog szerint is érvényes formában mondjanak le (668. § kán. 4. §). További, ajánló jellegű utalások a világi jogra: 362. kán. (a római pápa követküldési jogáról), 365. kán. 1. § (a pápai követek feladatairól), 1062. kán. 1. § (az eljegyzés joghatásairól), 1072. kán. (a házasságkötési életkoráról), 1274. kán. 5. § (a javakat kezelő intézmények jogi formáiról), 1284. kán. 2. § 2–3. (a vagyonkezelő kötelessége a világi jog megtartása), 1286. kán. 1. (a vagyonkezelő kötelességeiről), 1293. kán. 2. § (óvintézkedések károsodás megelőzésére), 1299. kán. 2. § (a végintézkedések világi jogi szerinti formáságairól).

Ismét más kánonokban a világi jog említése egyszerűen utaló jellegű, anélkül, hogy a kánonjog a világi jogot recipiálná vagy figyelembevételét ajánlaná. Így klerikusok és szerzetesek polgári házasságkötése – vagy akár ennek kísérlete kánoni jogkövetkezményekkel jár (194. kán. 1. § 3., 694. kán. 1. § 2., 1042. kán. 3., 1394. kán.), vagy a 492. kán. 1. § utal arra, hogy a gazdasági tanács tagjai legyenek jártasak a világi jogban, a 799. kán. pedig az iskolai nevelés kívánatos jellegére tartalmaz utalást.

A fenti példák szemléltetik, hogy az univerzálisan érvényesülő, szuverén jogalkotó által alkotott kánonjog gyakorlati okokból is tudomást vesz a világi államok jogáról, melyekben a katolikus egyház működik. Az egyházjog zártságát ezek az utalások nem csorbítják: egyrészt az egyházi jogalkotó saját döntése alapján születtek, másrészt maga a 22. kánon jelzi, hogy az egyház fenntartotta magának a jogot, hogy a világi jog befogadását akár az isteni jogra, akár ellentétes kánoni jogra hivatkozva elutasítsa.

3. Egyházjog a világi jogban

A világi jogrendszer legkülönbözőbb területein vannak olyan vallási közösségeket érintő kérdések, melyekre kiterjed az állam szabályozási igénye, azonban az állam – éppen a vallási közösségek önrendelkezési jogát tiszteletben tartandó – a tartalmi szabályozástól tartózkodik. Így az állami jog bizonyos kérdésekben utal az egyházak, felekezetek, vallási közösségek saját jogára, belső szabályaira, egyes meghatározott kérdésekben a belső egyházi normák alkalmazását írja elő saját szervei számára. Elismerve az egyházi szabályokat, a világi jogalkalmazó is kerülhet olyan helyzetbe, hogy egyházi jogot kell alkalmaznia, adott esetben az egyházi norma belső, egyházi értelmezésére, az egyházi joggyakorlatra is figyelemmel kell lennie. Ezen esetben tehát nem adhat saját értelmezést az egyházjognak, hanem az egyházi bíróságok és az egyházi közigazgatás jogértelmezésére van utalva. Ennek során gyakorlati nehézségeket okozhat az, hogy az állami és az egyházi jogrendszer terminológiája nem azonos, azaz az állam semleges jogi meghatározásokkal közelíti meg az egyház belső valóságát, melyekkel esetenként csak nehezen hozható összhangba.

Az állam és az egyház elválasztott működésének alkotmányi tétele tehát kizárja azt, hogy a hívő és az egyház közötti viszonyban az állami jog – és végső soron az állami kényszer – szerepet kapjon. Ugyanakkor ez az elv nem zárja ki azt, hogy egyházi jogi személyek között vagy egyházi jogi személyek és magánszemélyek között olyan kettős természetű jogviszony jöjjön létre, melynek bizonyos kérdéseit a belső, egyházi jog szabályozza és így végrehajtásukban egyik vonatkozásban a közhatalom nem vehet részt, míg más vonatkozásokban az állami jog érvényesüljön, a vonatkozó jogorvoslati rendelkezésekkel. Az egyházjogi jogviszony tisztán a belső egyházi útra tartozik, míg a vele párhuzamosan esetleg létrejövő munkajogi vagy polgári jogi jogviszony állami bíróság elé kerülhet. A „joghatóságok” elhatárolása a bíróság vagy az eljáró hatóság feladata, mely csak az adott ügy ismeretében tehető meg. Míg az állam „joghatóságába” tartozó kérdések tekintetében az Alkotmány – és így a pártatlan, igazságos és nyilvános bírósági eljáráshoz való jog – érvényesül, addig ugyanezen ügy belső, egyházi vonatkozásai tekintetében az Alkotmány csak akkor jogforrás, ha ezt maga az egyház azzá teszi, és az is egyházi belügy, hogy egy egyház milyen rendelkezések alapján, milyen eljárásban hoz döntéseket. A semleges államnak csak annak lehetőségét kell biztosítania, hogy bárki következmények nélkül elhagyhassa egyházát, azaz az egyházi szervek eljárásában csak olyan személyek vesznek részt, akik ezt önkéntesen teszik. A „negatív joghatósági összeütközés” nem kizárt: ha egy ügy belső, egyházjogi vonatkozásainak rendezését az egyház nem végzi el, esetleg kifejezetten állami bíróságok elé utalja, ez az „áttétel” az állami bíróságokat nem kötelezi, és az állami bíróság egyáltalán nem járhat el a tisztán belső jogviszonyokra épülő kérdésekben. Az állami szerveknek maguknak kell eldönteniük, hogy egy adott jogviszonyból származó adott kérdés az állami hatóság vagy bíróság hatáskörébe tartozik-e. Nem

foglalhatnak viszont állást abban a kérdésben, hogy az adott kérdés mely egyház milyen szervének milyen eljárása alá tartozik, azaz nem bocsátkozhatnak belső egyházi jogi szabályok értelmezésébe vagy alkalmazásába. A belső egyházi jog figyelmet kívül hagyásával kell kialakítaniuk álláspontjukat arról, hogy létrejött-e a felek között az állami jog szempontjából értékelhető jogviszony vagy kárigény, és ezek nyomán milyen eljárás folytatható le. Belső egyházi jogot (egyházi törvényt, szabályzatot) állami szervek ilyenként csak akkor alkalmazhatnak, ha jogszabály ezt kifejezetten előírja: ezekben az esetekben az egyházi rendelkezések az illető egyház által adott értelmezés szerint alkalmazandóak.

A különvált működés a gyakorlat számos pontján felveti az állami jog és a belső egyházi jog viszonyának kérdését. Előfordulhatnak olyan esetek, amikor egy-egy életviszonyt az állami jog és az egyházi jog is szabályoz: ilyenkor felmerül a kérdés, hogy meddig terjeszkedhet az állami jogalkotás és az ehhez kapcsolódó jogalkalmazás, illetve milyen körben ismeri el az állam az egyház önkormányzatát. Ahogy azt az Alkotmánybíróság az 1990. évi IV. törvény 15. §-ának („Az egyház belső törvényeinek, szabályainak érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható.”) alkalmazásával kapcsolatban megállapította: alkotmányos követelmény, hogy „egyház és egyházzal jogviszonyban álló személyek közötti, állami jogszabályokon alapuló jogviszonyokból eredő jogvitákat állami bíróságok érdemben elbírálják”.⁸ Az új törvény arra törekedett, hogy ezt a kérdést egyértelműen rendezze: „Az egyház hitelvei, belső törvénye, szervezeti és működési szabályzata vagy azoknak megfelelő más szabályzata (a továbbiakban együtt: belső egyházi szabály) alapján hozott határozat érvényre juttatására állami kényszer nem alkalmazható, azt az állami hatóságok nem vizsgálhatják. Az egyház belső egyházi szabályon alapuló döntését állami szerv nem módosíthatja vagy bírálhatja felül, a jogszabályban nem szabályozott belső jogviszonyokból eredő jogviták elbírálására állami szervnek nincs hatásköre.”⁹

Az egyház és tagjai közötti belső, egyházi jogviszonyt szabályozó egyházi normák betartását az egyház, illetve erre feljogosított szerve – az egyház által megszabott eljárás keretében – „kényszerítheti” ki. Egyház és az egyház tagja között létrejöhet egyházi jogviszony, melyet a belső, egyházi normarendszer szabályoz, és így annak végrehajtásában a közhatalom nem vehet részt. Keletkezhet azonban közöttük állami jogszabályok által meghatározott jogviszony is, melyben az állami jog érvényesül, a vonatkozó jogorvoslati rendelkezésekkel. Az állami jogszabályokon alapuló jogviszonyokból eredő jogok és kötelezettségek állami kényszer segítségével érvényesíthetőek. Ennek egyszerű példája az, amikor az egyházi jogi személy polgári jogi szerződést köt: egy vállalkozási szerződésből, megbízási szerződésből vagy adásvételből származó jogvita nyilvánvalóan ugyanúgy kerülhet bíróságra, mint bármely más természetes vagy jogi személy által kötött szerződés.

8 32/2003. (VI. 4.) AB határozat.

9 2011. évi CCVI. 10. § (3).

A tetőfedő és az egyházközség között a templomtető kijavítására kötött vállalkozási szerződés tisztán állami jog alapján jön létre és ekként magától értetődően peresíthető: a tetőfedő felekezeti hovatartozásának a jogviszonyra nincs kihatása. A magánjogi viszonyokban – amennyiben ezt törvény nem zárja ki – a felek autonómiája kiterjed arra is, hogy a jogorvoslathoz való jogot kizárják.¹⁰ Az állam és az egyház különvált működésének alaptörvényi tétele kizárja azt, hogy a hívő és az egyház közötti viszonyban az állami jog – és végső soron az *állami kényszer* – szerepet kapjon. Ugyanakkor ez az elv nem zárja ki azt, hogy egyházi jogi személyek között, vagy egyházi jogi személyek és magánszemélyek között olyan kettős természetű jogviszony jöjjön létre, melynek bizonyos kérdéseit a belső, egyházi jog szabályozza, és így végrehajtásukban egyik vonatkozásban a közhatalom nem vehet részt, míg más vonatkozásokban az állami jog érvényesüljön, a vonatkozó jogorvoslati rendelkezésekkel. Az egyházjogi jogviszony tisztán a belső egyházi útra tartozik, míg a vele párhuzamosan esetleg létrejövő munkajogi vagy polgári jogi jogviszony állami bíróság elé kerülhet. A semleges államnak csak annak lehetőségét kell biztosítania, hogy bárki következmények nélkül elhagyhassa egyházát, azaz az egyházi szervek eljárásában csak olyan személyek vesznek részt, akik ezt önkéntesen teszik. Az állami szerveknek maguknak kell eldönteniük, hogy egy adott jogviszonyból származó adott kérdés az állami hatóság vagy bíróság hatáskörébe tartozik-e. Nem foglalhatnak viszont állást abban a kérdésben, hogy az adott kérdés mely egyház milyen szervének milyen eljárása alá tartozik, azaz nem bocsátkozhatnak belső egyházjogi szabályok értelmezésébe vagy alkalmazásába. A belső egyházjog figyelmen kívül hagyásával kell kialakítaniuk álláspontjukat arról, hogy létrejött-e a felek között az állami jog szempontjából értékelhető jogviszony vagy kárigény, és ezek nyomán milyen eljárás folytatható le. Belső egyházi jogot (egyházi törvényt, szabályzatot) állami szervek ilyenként csak akkor alkalmazhatnak, ha jogszabály ezt kifejezetten előírja: ezekben az esetekben az egyházi rendelkezések az illető egyház által adott értelmezés szerint alkalmazandóak.

Az egyházi jog állami alkalmazásának legfontosabb példája, hogy az állam *jogi személyként* ismeri el a belső egyházi jogi személyeket: „Az egyház belső egyházi szabálya szerint jogi személyiséggel rendelkező egysége vagy szervezete jogi személy.”¹¹ E szabály alapján élveznek jogi személyiséget Magyarországon például az egyházmegyék és a plébániák: ezeket tehát maga az egyházjog ruhazza föl jogi személyiséggel, amit a magyar állami jog elismer.

Az adójogban alakult ki az „*egyházi személy*” kifejezés.¹² Az új törvény kifejezetten tartalmazza már ezt a kategóriát, és az egyház belső egyházi szabályaira

10 1282/B/1993. AB határozat, ABH 1994. 675, 678.

11 2011. évi CCVI. tv. 11. § (1)

12 Lásd a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja tv.) 3. § 40. pontja szerint a törvény alkalmazásában „egyházi személy az, akit az egyház belső törvényeiben és szabályzataiban annak minősít”.

bízza azon egyházi szolgálatban álló személyek körének meghatározását, akiket az egyház egyházi személynek tekint.¹³ Szolgálatukat az egyházi személyek (így a klerikusok) általában nem munkaviszony, hanem egyházi szolgálati viszony keretében látják el, azonban a törvény nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy egyházi személy egyházával munkaviszonyt vagy más jogviszonyt (pl. megbízási szerződést) hozzon létre. Nem tartoznak ebbe a körbe az egyházi jogi személyek világi alkalmazottai, például egy katolikus iskola tanárai.

A belső egyházi jog és az állami jog találkozásának tanulságos esete volt a kárpótlási jog, mely „házassági tilalom alá eső egyházi személy” után járó kárpótlás jogosultjává azt az egyházmegyét tette, „ahol a sérelmet elszenvedő szolgálatot teljesített”.¹⁴ A „házassági tilalom” fogalma alá tartozik mind az ünnepélyes, mind az egyszerű örök fogadalom és a világi klerikusok celibátusa is. Az Alkotmánybíróság ún. hetedik kárpótlási határozatában e törvényi rendelkezés alkotmányosságát is vizsgálta. Az indítványozó szerint ez a rendelkezés az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos elvébe ütközik, egyúttal diszkriminatív a nem katolikus egyházakkal, illetőleg a celibátusra nem kötelezett egyházi személyekkel szemben. Hivatkozik az indítvány arra is, hogy kánonjogi tilalomra – adott esetben a házasság kánonjogi akadályára – az állami jog nem lehet tekintettel. Az indítványt az Alkotmánybíróság elutasította. Az indoklás kiemeli, hogy „a házassági tilalom alatt álló egyházi személy életétől való megfosztása esetén rendesen hiányzik az a személyi kör (házastárs, gyermek), amely más sérelmet szenvedettek halála esetén megvan. A törvényhozó az egyházmegyét itt – egy jogi fikció alkalmazásával – mintegy hozzátartozónak tekinti, és a kárpótlás indoka ez, nem pedig az, hogy egyházi jogi személyt is kárpótlásban akar részesíteni. Ebben a konstrukcióban az egyenlő elbánás alapja éppen az, hogy a törvény a büntetőeljárás során jogtalanul megölt egyházi személy után is meghatároz kárpótlásra jogosultat, aki után – mert egyházi fogadalma miatt házastárs és leszármazó hiányában halt meg – egyébként nem lenne”. A törvény tehát nem mint a jogi személyek egy preferált csoportjának juttat kárpótlást az egyházmegyének, hanem úgy tekinti, mint a jogtalanul megölt hozzátartozója helyébe lépő jogosultat. A rendelkezés nem sérti az állam és az egyház elválasztását kimondó alkotmányi rendelkezést sem: „az állam éppen azzal ismeri el az egyházak különállását, hogy sajátosságait – ahol ez szükséges – a jogi szabályozás során is figyelembe veszi és szabadságukat garantálja”.¹⁵

Bár a munkaszüneti napok törvényi meghatározása „nem azok vallási tartalmának szól, hanem a társadalom elvárásain és gazdaságossági megfontolásokon

13 2011. évi CCVI. tv. 13. §.

14 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okokból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról, 2. § (4).

15 1/1995. (II. 8.) AB hat., 1995, 31, 57–58.

nyugszik”,¹⁶ azaz az állam – e felfogás szerint – nem egyházi, vallási jellegű igényeket elégít ki a vasárnap védelmével és egyes egyházi ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánításával, mégsem állítható, hogy ezek az ünnepek teljesen függetlenedtek volna vallási tartalmuktól. Nyilvánvalóan a változó dátumra eső ünnepnapok, így a húsvéthétfő és a pünkösdhétfő napjának meghatározása igazodik a nyugati kereszténység naptárához.

4. Az egyházi és állami jogrendszer viszonya – a vallásszabadság garanciája

A felhozott példák szemléltetik, hogy előfordul, hogy az állami jog egyházjogot recipiál (miként ennek fordítottja is előfordul). Egyes esetekben csupán célszerűségi szempontok vezetnek a világi jogalkotót, aki nem tudna az összes nyilvántartott vallási közösség sajátosságaira figyelemmel lenni. Más esetekben viszont az állam világi jellege, elválasztás alkotmányi tétele – másfelől az egyházi autonómia mint a vallásszabadság következménye szab határt az állami jognak: ezen esetekben elvi jelentősége van annak, hogy az állami jog az egyházi jogra utal, hiszen ha másként tenné, azzal megsértené az előbb említett elveket. A jogrendszerének zártságát nem sértik a világi jogra utaló, illetve azt recipiáló szabályok, az állam és egyház elválasztott működésének alkotmányi tétele nem csorbul azáltal, hogy a világi törvényhozó az egyházi törvényhozó által alkotott norma érvényesülését rendeli el. Ellenkezőleg: a vallásszabadság biztosítása egyenesen megköveteli e jogtechnikai megoldások alkalmazását. Jelentőségük azonban túlmutat a pusztán technikai érdekességen: e megoldásokban szemléletesen kifejeződik a vallásszabadságot biztosító szekuláris állam és a vallási közösségek viszonyának jellege.

A vallási közösségek önállóságának védelme az Alaptörvény szintjén hangsúlyt kapott. Természetesen tartalmi szempontból nem beszélhetünk újdonságról, hiszen az egyházi önállóságot a korábbi Alkotmány az állam és az egyház elválasztott működésének rögzítésével eddig is védelemben részesítette.¹⁷ Ugyanakkor a vallási közösségek jogállásáról szóló új törvény számos rendelkezése reflektál a joggyakorlatban felmerült kérdésekre, pontosabb szabályokkal véve körül az egyházi autonómiát. Különösen figyelemre méltó a belső egyházjogi és az állami jogszabályok elhatárolása, azaz az elválasztás konkretizálása a konkrét jogviszonyokban: „Az egyházi jogi személy belső egyházi szabályokon alapuló döntését állami szerv nem módosíthatja vagy bírálhatja felül, a jogszabályban nem szabályozott belső jogviszonyból eredő jogviták elbírálására az állami szervnek nincs hatásköre.” A rendelkezés nem csak a 32/2003. (VI. 4.) AB határozat által észlelt jogalkalmazói bizonytalanságot rendezi, de egyértelműen eldönti a belső egyházi

16 10/1993. (II. 27.) AB határozat, ABH 1993, 105, 106.

17 Vö. 4/1993. (II. 12.) AB.

rendelkezések állami bíróság előtti megtámadásával kapcsolatos felvetés¹⁸ sorsát is: erre a jövőben sincs lehetőség.

Irodalom

- ERDŐ P. 1995 *Egyházjog*. Budapest.
- GÖBEL, G. 1993 *Das Verhältnis von Kirche und Staat nach dem Codex Iuris Canonici des Jahres 1983*. Berlin.
- LISTL, J. 1989 Aufgabe und Bedeutung der kanonistischen Teildisziplin des Ius Publicum Ecclesiasticum. Die Lehre der katholischen Kirche zum Verhältnis von Kirche und Staat seit dem Zweiten Vatikanischen Konzil, in Kirche im freiheitlichen Staat. In: Aymans, W.–Egler, A.–Listl, J. (Hrsg.): *Fides und ius. Festschrift für Georg May zum 65. Geburtstag*. Regensburg.
- MINNERATH, R. 1982 *Le droit de l'Église à la liberté. Du Syllabus à Vatican II*. Paris.
- OTTAVIANI, A. 1957–1960 *Institutiones iuris publici ecclesiastici*. Vaticano.
- SCHANDA B. 2011 Egyházi önállóság és vallásszabadság. Válasz Szathmáry Béla: Az appellatio ab abusu a magyar jogrendszerben c. cikkére. *Magyar Jog* 58/3. 148–151.
- SPINELLI, L. 1979 *Libertas Ecclesiae. Lezioni di Diritto Canonico*. Milano.
- SZATHMÁRY B. 2010 Az appellatio ab abusu a magyar jogrendszerben. *Magyar Jog* 57/7. 416–422.

---

18 Az appellatio ab abusu bevezetését Szathmáry (2010. 416–422). A vitához: Schanda (2011. 148–151).

Gondolatok a levir házasság jogi tartalmáról

Szádeczky-Kardoss Irma

ügyvéd, tiszteletbeli tanár

ELTE ÁJK Budapest

E-mail: szadeczyirmadr@freemail.hu

Összefoglalás. A szeniorátusi hatalomöröklési rend a törzsek vagy törzsszervezetek életében a stabilitás biztosítója, a levir házasság jogintézménye a nemzetség fennmaradásának speciális garanciája. Feltehetőleg a jogvesztési elv is felismerhető a levir házasság ősi pogány szokásjog szerinti intézményének alapjaiban, amint annak kialakulásában nem csupán a férj nemzetségi joga és érdeke is megtalálható.

A tanulmány azt mutatja ki, hogy a levir házasság intézményében lényegileg és fejlődéstörténeti értelemben elsődlegesen az özvegy jogainak védelme érvényesült.

Kulcsszavak: levirátus, szeniorátus, magyar jogtörténet, szokásjog

Abstract. Thoughts on the legal content of levirate marriage

The rules of succession of power under a seniority system ensure stability within tribes or tribal organisations; the legal institution of levirate marriage provides a special guarantee for the survival of the clan. Presumably, the principle of forfeiture of rights can be also recognised in the bases of the institution of levirate marriage under ancient pagan customary law, just as the right and interests to “keep the dowry” within the husband’s clan is not the only element that can be identified in its development.

The study reveals and demonstrates that basically and in terms of the history of development it is primarily the protection of the rights of the widow that prevailed in the institution of levirate marriage.

Keywords: levirate; seniority; history of Hungarian law; customary law

Amiként a szeniorátusi hatalomöröklési rend a törzsek vagy törzsszervezetek életében a stabilitás biztosítója, akként a levir házasság jogintézménye a nemzetség – mint szoros védelmi, érdek- és vagyonközösség – fennmaradásának speciális garanciája.

Mert alighanem a jogvesztési elv is felismerhető a levir házasság ősi pogány szokásjog szerinti intézményének alapjaiban, amint annak kialakulásában nem csupán a férj nemzetségi joga és érdekét keressük.

Álláspontunk szerint a levir házasság intézményében lényegileg és fejlődés-történeti értelemben elsődlegesen az özvegy jogainak védelme (is) érvényesült.

Noha a 9. századtól használatos koronázási ordó már a keresztény királyoknak is előírta, s talán Szent István koronázásán is elhangzott a püspöki intelem, az özvegyek és árvák legelső írott szabályaink között is megjelenő jogi védelme nem kizárólag keresztényi jogintézmény. A társadalom rendjének – a nemzetségi és osztálytársadalmi fennmaradásnak – védelme jegyében már jóval korábban is megjelent több ókori nép szabályozott vagy szokásban rögzült jogában. Így a római jogban, sőt az ókori Kelet világában, illetve az ókori társadalmak általánosan elterjedt s valamiképp mindenütt megjelenő szokás- és jogintézményeiben.¹

A nyomokból rekonstruálható ősi magyar szokásjog szerint – mint általában a nemzetségi alapozású patriarchális társadalmakban – a nő a házassággal kiszakadt a születése szerinti nemzetségből és a férj nemzetségének tagja lett.² Ott a férj státuszától függő jogokat szerzett. A férj halálával viszont sajátos egzisztenciális helyzetbe került, mert a házasság révén kiesett a születési nemzetség jog-, vagyon- és védközösségéből, megözvegyülve pedig a befogadó nemzetségben státuszvesztés és jogkorlátozás érte. Ha gyermekei voltak, a személyes vagyonával is csak korlátozottan rendelkezhetett. Ebben az új, kiszolgáltatott helyzetben, mind-ezen változások konzekvenciái ellen, az ősi időkben a levir házasság nyújtott az özvegy számára egzisztenciális védelmet. A jelekből folyó valószínűség szerint a poligám családmoddell³ feltételező levir házasság kezdetben a nemzetség férfitagjaira háruló kötelelességként mutatkozik. Ilyenformán tehát – elsődlegesen

1 A születési nemzetségből való kiszakadást pl. a római szokás is ismerte, de ennek jogkövetkezményeitől az özvegyet nem a többnejűségi levir házasság intézményével, hanem a férj családjának „házi vallásába” való befogadással védte, amely a feleséget a család önjogi tagjává avatta. – A mezopotámiai Esnunna városállam Hammurápi törvényeit (Kr. e. 1791–1749) jóval megelőző törvény(könyv)je már családjogi – és szegényeket védő – rendelkezéseket is tartalmaz; Úr városállam jogéletében ennél is jóval előbb (Kr. e. 2600 körül) Urukagina törvényei biztosították a szegények, özvegyek és árvák jogait, sőt még az elvált asszonyok védelmét is. Majd Úr-Nammu törvényeiben ismétlődik az árvák, özvegyek és szegények védelme (Kr. e. 2350). Eszerint ez a szabályozás már a sztyeppei szokást is megelőző évezredekre tekinthetett vissza. – Bóna István idézi *A hunok és nagykirályaik* című könyv 94. oldalán Salvinus mesternek a római birodalombeli bagauda-felkelésről (438–445) adott kortársi magyarázatából a szegények kifosztásával egy sorban említett sérelemként, hogy „az özvegyek siránkoznak, az árvákat eltiporják”. Az idézet jelzi, hogy nemcsak a keleti népek körében, de Európa nyugati részén is karakteres társadalmi igény volt az özvegyek és árvák – a társadalmi utánpótlás letéteményeseinek – létbiztonsága.

2 Az ókori patriarchális, családi közösségekbe szervezett társadalmakban kialakult, egyebek között a római családéletet is jellemző szokás. – Fustel De Coulanges 2003. 49–57.

3 A levirátus intézménye többnejűségi kereteket feltételez. Erre hun, bolgár, mongol, török adatok is utalnak. Azonban más jogai voltak az úgynevezett első feleségnek, mások a másodfeleségeknek. Az uralkodói háremekről fennmaradt adatok azt is mutatják, hogy más-más öröklési jog illette az első és a másodfeleségek, avagy az ágyasok fiait. *A mongolok titkos történetéből* ismert szokásjogi adatok arra utalnak, hogy az első feleség kivételes helyzete, legalábbis a dinasztia (s feltehetően a nemzetségek, illetve nagycsaládok) élén csorbítatlan maradt özvegyességükben is. Az uralkodó kiskorú utóda mellett régensként szerepeltek, egyébként pedig családfeji jogokat gyakoroltak.

és valójában – nem jog volt, hanem a befogadó nemzetséget és annak férfitagjait terhelő kötelezettség. Avval a rendeltetéssel, hogy a nemzetség valamennyi szülöttjét nemzetségi kötelékben tartsa; a *gyermek*ek számára az anyai gondozást, egyszersmind az anya apai nemzetségbe vitt vagyonára kiterjedő öröklési várományt is biztosítva. Vagyis: a fennmaradás személyi és vagyoni feltételeinek biztosításával tartsa össze a nemzetséget. Az özvegy nemzetségen belül szerzett státuszának konzerválásával egyidejűleg fenntartva a nemzetségnek is a személyi állományon, a beházasult nők nemzetségeivel való (érdek)szövetségen és a vagyoni helyzeten alapuló érdekeit, státuszát és önvédelmi erejét.

A levir házasság ilyen speciális, szubjektív elemeket is tartalmazó nemzetségvédelmi célzatára utal, hogy ez a szokás, sőt helyenként az írott jog – az özvegy jogainak biztosításául – dokumentáltan már a Kr. e. évezredek ókori Keletén, a Biblia földjén is jelen volt. Mégpedig kifejezetten a megözvegyült nő joga, és a nemzetség férfitagjainak kötelezettségeként, a legtávolibb ókorban, például a Hettita Birodalom (Kr. e. 19–13. század) adatolt jogéletemben. Közel-keleti cserépkönyvtárak íráslelékei szerint „Ha a férfi meghalt, a törvény *gondoskodott az özvegyéről*: feleségül vette a meghalt férj fivére akkor is, ha már nős volt, fivér hiányában pedig az apa”.⁴ Jelen volt az ókori izraeli szokásjogban is, ahol kifejezetten és határozottan az özvegy jogaként tűnik fel. Az ószövetségi időkben Mózes törvénye úgy rendelkezett, hogy az özvegyen maradt gyermektelen nőt sógora köteles volt feleségül venni, s elsőszülöttjük az elhunyt férj/fivér utódának számított. Ha a sógor nem tett eleget e köteletségének, az özvegy nyilvánosan megszegényíthette – a megszegényítési rituálé szimbolikus jogfosztó aktus volt –, aminek következtében a kötelelességmulasztó sógor elveszítette a fivére hagyatékához való jogát.⁵ Ruth történetében is azt látjuk, hogy özvegysége jogán ő kezdeményezi sógoránál, hogy vegye feleségül. Az ókori jogéletet jellemző szimbolizmus itt is jelen van: az özvegy azt kéri, hogy Boáz „terítse rá köntöse végét”, Boáz pedig – minthogy szokásjogi kötelezettsége volt – „értette a célzást, és feleségül vette Ruthot, a moábita asszonyt”.⁶

4 Zamarovský 1972. 200. – A Hettita Birodalom Egyiptom és az Asszír-Babilóniai Birodalom mellett a Földközi-tenger térségének korabeli harmadik nagyhatalma, fennállott a Kr. e. 19–13. századokban, a mai Anatólia és az ókori Közel-Kelet területén, a Földközi-tenger északkeleti szöglete fölött Ankarától Damaszkuszig az Eufrátesz felső folyását is érintve ívelő térségben. Politikai és kulturális befolyási övezete az Égei-tengertől a Kaukázusig terjedt, elérve a rövidesen említendő Esnunna városállamot is. – (Neve éppúgy írásfejtési tévedés eredménye, mint a „szumír” népnév.) Nyelve szerint indoeurópai hódító népesség telepedett rá a kaukázusiakkal rokon nyelvű helyi lakos hattikra – ebből ered a név –, akik viszont sztyeppei eredetűek. Feltevések szerint vagy a Kaspi-tenger nyugati partvonaláról, a Kaukázuson át vándoroltak az anatóliai területre, vagy a Fekete-tenger északi partjáról (dél orosz vagy pontusi sztyeppe) a Balkánon és az akkor még szárazföldi Boszporuszon keresztül települtek be ugyanide. A telepes, majd birodalmat alapító hettiták kultúrája feltehetően a hattí kultúrával is gazdagodva vált több elemében is a sztyeppei-kaukázusi-szumír kultúrával rokonságot mutatóvá.

5 Jány 2007. 2.

6 Sály 2006. 315.

A levir házasság lényege tehát – csakúgy, mint tágabb társadalmi közegben a szeniorátusi hatalomöröklés is – a nemzetség jövőjének optimális biztosítása, melyben azonban a jelenkori általános felfogás az özvegy és az árvák jogainak védelmét szinte egyáltalán nem méltányolva, csak a férj nemzetségének vagyong megtartó érdekeit látja és vizsgálja.⁷ Nem utolsósorban egy hunokról szóló ókori kínai feljegyzés szerint „Ha az apa meghal, fiai feleségül veszik mindazokat az asszonyokat, akiket atyjuk az ő anyjuk után vett nőül. Ha meghal a testvér, a többi testvérek kisajátítják asszonyait és feleségül veszik azokat”, mivel „ellenükre van minden veszteség, amely nemzetségüket érhetné”. Ez a meglehetősen kritikus tónusú feljegyzés⁸ a levirátus hunok körében való gyakorlatának tényén kívül leginkább a kívülállók korántsem mélyreható ismeretei alapján ítélező szemléletet bizonyítja. Amely a más társadalmi viszonyok között – túlnyomórészt letelepedve, földművelő módon – élő és a hunokkal egyébként is háborús viszályban álló nép másfajta életmódja és családstruktúrája által meghatározott kultúrából, s az e kultúra által determinált másságkezelő, az idegent lebecsülő, az ellenséget alantas jöttmentnek tekintő (valós vagy csak vélt szükségletű) neuralgikus önvédelmi reakcióból táplálkozik.

Bár kétségtelen, hogy a levir házasság vagyoni praktikuma folytán egyben a férji nemzetség vagyonközösségi érdeke is volt, és ennél fogva másodlagosan a befogadó nemzetséget illető gazdasági és jogosítványi tartalma is kialakult.⁹ Ez

7 Róth 1941.

8 Mint a kínaiak megbotránkozását idézi Deér (1938. 1.), kizárólag a nemzetség vagyonközösségi érdekeinek védelmét látva a levir házasság intézményében. – Kérdés azonban, hogy a kínai szöveg (nyelv) „veszteség” fordítású szava csak anyagi jelentést hordoz-e, vagy van személyi körre utaló, szubjektív jelentése is?

9 Létezik olyan nézet is, hogy a férj „megvette” a feleségét, s ezért az özvegy a férj testvérének „tulajdonába ment át”, illetve az özvegyet a fivér „megörökölte”. Ez a merkantil szemléletű feltevés a nő *sztyeppei társadalmi helyzetét* megalapozó egyéb szokások párhuzamában kétségesnek látszik. A levirátus ugyanis nem tulajdonjogi kategória, akkor sem, ha vannak másodlagos tulajdoni és anyagi vonatkozásai is. A nő az ősi magyar jogéletben sem volt tulajdon! Ezt Szent István törvénye is kifejezi, amikor a tolvaj nőre külön törvény(kezés)i tényállást konstruál, s önálló büntetést szab. Nem változtat ezen Koppány feltételezett – valóság esetén erőszakos úton kifejezésre juttatott – levir házassági szándéka sem. Ám ha az ő számára a levir házassággal a hatalom is megszerezhető volt vagy lett volna, az egyben azt is valószínűsíti, hogy a hatalmi hierarchiában a nemzetséggfő özvegyének nálunk is olyan jogosítványai voltak, melyekkel az elhunyt családfőt helyettesítette az ifjú utód „hivatalba lépéséig”. Amint azt a későbbi mongolok esetében – *A mongolok titkos története* szerint – a régens özvegyek hatalomgyakorlásában tapasztalhatjuk. Vagy a magyar szokásjogban, amikor a még gyermek IV. László helyett anyja, (kun) Erzsébet özvegy királyné „uralkodását” látjuk. Ezt a lehetőséget támasztja alá annak valószínűsége, hogy Szent Istvánt, akkor még István nagyfejdelmet, ifjan, feltehetően még a dinasztikus hivatalviselési kor betöltése előtt vagy annak határán érte Koppány ezen helyzetkihasználó támadása. A nemzetség- vagy családfők özvegyeinek ilyen presztízs-szerepét a magyar jogélet még sokáig őrizte: például amikor Nádasdy Ferenc özvegye, Báthory Erzsébet kiskorú fia helyett viselte az apától örökölt főispánságot; Thurzó György özvegye, Czobor Erzsébet még a fia árvái fölött is családfői jogokat gyakorolt; Batthyányiné Zrínyi Dorica vagy Batthyányiné Poppel Éva is családfői tiszteletben élte özvegyiségét.

azonban nem rontja le ezen szokásjog azon valószínű tradicionális lényegét – és gyakorlatilag is mutatkozó eredményét –, hogy a levir házasság alaprendeltetése modern fogalmaink szerint „özvegy-, gyermek- és családvédelmi” jellegű. Funkciója az özvegyek s velük a gyermekek, vagyis a nemzetségi folyamatosságot fenntartó generáció nemzetségen belül tartásának – nemzetségi hovatarozásának, státuszának és javainak – biztosítása volt, a megözvegyült anya házassággal szerzett nemzetségi jogai és jogállapota folyamatosságának biztosítása által. Az anyaszerep matriarchális presztízse így épül be, kvázi előjogi jelleggel, a patriarchális családmodell rendszerébe.

Különös jelentősége lehetett e szokásnak a folytonos hadakozásban forgolódo, így emberveszteséggel is számoló lovasnomád társadalmak körében.

Paradox módon azonban, az eredendően az özvegy nő és gyermekek védelmét biztosító szokás idő múltán a nő oldalán nemcsak jog volt, hanem kötelezettség is, ugyanakkor a férj nemzetségének férfitagjait nemcsak kötelezettséggel terhelte, hanem annak teljesítése ürügyén keletkezett jogosultsággá is vált. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a levir házasság terhe elsődlegesen mint kötelezettség – és csak másodsorban (következésményesen) mint jog – szállott a férj halálával annak férfi rokonaira. Első helyen az idősebb vagy az elhalt férjjel azonos családi státuszú, avagy az elhalt férj státuszába lépő fivérre. Mert a feleséget minden biznnyal a levir házasság révén illette meg a férj nemzetségén belül a házassággal elnyert jogi helyzet, presztízsz, valamint vagyoni viszonyainak és a gyermekeihez fűződő jogi kapcsolatának változatlansága.¹⁰

A levir házasság jogintézménye tehát a nemzetség – mint szoros érdek- és vagyonsközösség – fennmaradásának különleges funkcionális garanciája. Speciális jogi természetét eredendően a nő egzisztenciális joga és a vele egybeavágó nemzetségi érdekből fakadó nemzetségi kötelezettség látszik meghatározni, melyet a gyakorlat idővel joggá fejlesztett, s az így formált szokásból kölcsönös jogok és kötelezettségek párhuzamába vont szokásjogi jogintézményt teremtett.

Evvel a veyes természetű, a keresztény térítés korában a Hétmagyar társadalomban vagy annak egyes részlegeiben még létező ősi „pogány” szokásjoggal látsszik álláspontunkat alátámasztó szoros és harmonikus kapcsolatban állni Szent István I. törvényének 26., s még inkább a 27. cikkelye, mely az özvegy nőkről és az árvákról szól, az özvegyet egyfelől a nemzetségen belüli státuszvesztés, másfelől a levir házassági kényszer következményeitől is a következőképpen mentesítve:¹¹

10 Genealógiai tapasztalatok meglehetősen nagy száma mutatja, hogy ez a szokás egészen a polgári kor kezdetéig fenntartotta magát. Különösen egyes (konzervatív, hagyományörző) nemzetségek leszármazási vonalán, bár idővel jogi tartalmát veszve, mert kötelezettség nélkül, lehetségesen a gyereknevelési és/vagy vagyoni praktikum által is vezérelten. – A magyar ősi idők levirátusi szokásának jelzője a férj fivérének ma már csak néprajzi jelentőségű „kisebbik uram” megszólítása.

11 A szöveget idézem Kristó Gyula fordításában. *Szent István király Intelmei és Törvényei* 2002. 52–53.

26. tc: „[...] ha valaki fiaival és leányaival megözvegyül, és megígéri, hogy el látja őket és velük marad, ameddig él, legyen meg erre a tőlünk kapott lehetősége, és senki ne kényszerítse őt ismét házasságra. Ha pedig fogadalmát megváltoztatva házasodni akar, és elhagyni az árvákat, az árvák javaiból semmit se tulajdonítson magának, csak az őt illető ruhákat”.

27. tc: „Ha pedig valaki gyermektelenül marad özvegyen, és megígéri, hogy házasságot nem kötve özvegyiségben marad, azt akarjuk, hogy minden java felett hatalma legyen, és megtehesse velük mindazt, amit akar. Halála után pedig e javai férje rokonaira szálljanak, ha vannak rokonai, ha viszont nincsenek, a király legyen az örökös.”¹²

Szent István törvénye, hasonlóan a szokásjogbeli levir házasság idők folyamán kialakult kétségtelenül kettős tartalmához, ám lényegileg az eredendő özvegy- és árvavédelmi szokás érvényét erősítve, elsődlegesen az özvegy személyi és jogi helyzetét védi, és csak feltételesen, ám a keresztény családmódelnek is utat nyitva, a nő választásától vagy halálától függő lehetőséggel engedi meg a levir házassági szokás, illetve a hozzá tapadó özvegyi jog és nemzetségi vagyoni érdek immár királyi törvénnyel egyrészt legalizált, másrészt korlátozott továbbélő érvényesülését. Az özvegy számára mindazon javak használatát biztosítva, amelyek használata az elhunyt férjet megillette. A királyi törvény egyidejűleg azt is jelzi, hogy a feleség, még a Szent István-kori magyar szokás szerint is, a születése szerinti nemzetségből hozott vagyonával együtt vált a férj nemzetségének tagjává. Következésképp a befogadó nemzetség kihalása esetén az ő személyes vagyona is a férj, végső soron a befogadó nemzetség vagyonának jogi sorsában osztozott, a születési nemzetséget illető öröklési igény avagy a vagyon visszaszállása nélkül.

Szent István tehát – *a tradicionális szokás iránti türelemmel* – úgy szabályoz, hogy abban (talán úgy is fogalmazhatunk, hogy újból) az özvegy védelme lép előtérbe, immár a levirátusi szokással szemben is. Ha a nemzetségi vagyoni érdeket tekintette volna elsődlegesnek, akkor e kettős tartalmú szabály annak irányából korlátozott volna, az első soron özvegyvédő, bár a levir házassági intézményt is megengedő (tűrő) struktúra helyett.

Ekképp a nemzetségen belüli jog- és státuszvesztés elleni szokásjogi védelmet eredeti pogány keretek között – s annak Szent István-kori hatályában még mindig – a levir házasság jelentette, ami mellé a szentistváni szabályozás – a levir házasság intézményét meg nem szüntetve, de *az özvegy házasodási szabadságát is deklarálva* – vaglyagosan az özvegyi állapot fenntartását, ennek kinyilatkoztatását állította. Így stabilizálva az özvegy nemzetségen belüli jogi helyzetét, ám a levir házasság kényszerétől mentesítve, sőt a férji nemzetségből való kiházasodás lehetőségét is biztosítva számára.

A nő házasodási szabadságának kettős értékű, egyszerre hagyományos biztosítását és keresztényi védelmét nyújtja Szent István I. törvényének egy másik, az

12 Ebben a szellemben működik a szokásjog Werbőczy Tripartituma (I/98.) szerint is.

előzőknél sajátosabb rendelkezésű cikkelye is, melynek a szerkesztési vélelem a 30. fejezetsorszámmal ezt a címet adta: „Azokról, akik feleségüktől az országon kívül menekülnek”.

Maga a szabály az Admonti Kódexben írtak szerint így szól:¹³ *„Hogy mindkét nemű nép biztos törvénnyel és jogtalanságok nélkül maradjon és virágozzék, e királyi törvényben rendelet született, hogy ha valaki vakmerőségtől eltelve a felesége iránti utálat miatt az országból elmenekül, a feleség mindazt, ami férje tulajdonában volt, addig birtokolja, amíg a férfit várni akarja, és senki ne mérészele őt másik házasságra kényszeríteni. És ha önként akar megházasodni, legyen szabad házasságra lépnie, magához véve az őt illető ruhákat, és kiadva kezéből a többi javakat. És ha ezt hallva a férj visszatér, ne legyen szabad neki más [feleségül] venni az övének kívül, ha csak nem a püspök engedélyével”.*

Milyen aránytévészően súlyos jogi tartalmat, milyen matriarchális fölényt sugalló kifejezések vannak a feleség elhagyása köré telepítve: *vakmerőség*, *„menekülés” még az országból is*. A fogalmak ellentmondásában is a feloldatlanság. Vakmerő, és mégis menekül? Vagy noha menekül, ám mégis vakmerő? S mindez a feleség miatt? Shakespeare tollára méltó talány. Avagy mintha a szabály szerkezetét valamely félreértés vagy szövegromlás zavaros ellentmondásossága jellemezné. Melyből azonban így is kiolvasható, hogy a királyi rendelkezés itt is *csupán* a pogány szokást közelíti a keresztényi normákhoz. Nevezetesen ezúttal is a levir házasság szokásának érvényesülését korlátozza, de nem tiltva, nem büntetve, hanem a magára maradt feleség szándékától téve azt függővé, egyben a nemzetségen kívüli férfival való házasságkötést is lehetővé téve. Hasonlóan a megözvegyült feleség helyzetének rendezéséhez, *de nem özvegyi állapotban, hanem a férj távollétében!* Ez az a pont, amelyen különös érdeklődést kelt a királyi koncepció, és annak párhuzamában a szövegromlás lehetősége.¹⁴ Egyben annak a lehetősége is, hogy e házassági szabályok az intenzív térítés korának paradoxijával, a még élő ősi szokást és követőit is védik a friss kereszténység terjesztőinek olykor túlbuzgó térítő lendületével szemben.

Vajon összeegyeztethető-e a keresztényi elvekkel és a kétségbevonhatatlanul keresztény térítésre törekvő ítélkező szándékkal – akár még a pogány szokások toleráns tiszteletben tartása mellett is – a férj életében megengedni a feleségnek az újabb házasságra lépést? Vagyis a többférjűséget. Miközben a férj újabb házasságot csak püspöki engedéllyel köthet! Minél tovább vizsgáljuk ezt a rendelkezést, annál nyilvánvalóbb, hogy eredetileg nem így szólt, és annál valószínűbb, hogy olyan erejű ősi szokásjogi háttére van, amely Szent István korában még nem volt kiiktatható.

13 Kristó Gyula fordításában, az Admonti Kódexben fennmaradt szöveg alapján. *Szent István király Intelmei és Törvényei* 2002. 55. I/30.

14 A szövegromlást és az abból eredő értelmezési alternatívát jelzi például, hogy Szilágyi Loránd (1962) a nyilvánvaló értelmezési nehézséget kiküszöbölendő, vakmerőség helyett szemtelenséget fordít a külföldre menekülés okaként, ami súlyban és kivitelezésben valóban jobban aránylik a feleség „megutálásához”, mint a vakmerőség, csak éppen a törvény eredeti tartalmától kerül még távolabb. Feltehetően az eredetihez viszonyított szövegromlás értelmezési nehézségei miatt.

A törvényi tényállás logikája ugyanis azt sugallja, hogy egy régebbi szokás ereje ellenében vagy annak korlátozásaképp kap itt a feleség szabaddá tett házassági akarata ezúttal is kétirányú védelmet: egyik oldalon a levirátus szokásától mentesítve („senki ne merje”), másik oldalon a visszatérő férj igényével szemben. Következésképp a tradicionális szokásjog szerint olyan jogeset is volt, amikor a házasság megszűnése és az újabb házasságkötés lehetősége – elsősorban a levir házasságé – nemcsak a férj halálával, hanem annak életében – *válás nélkül* – is beállott. Vajon ennek elegendő feltétele lett volna pusztán a feleség elhagyása? Valamint az *utálat*, aminek korabeli jelentése nem a mai, felkavaró gyűlölségre utaló érzelmi állapotra mutat, hanem racionálisabb tartalmat hordozva, „megvetést” jelentett.

De legyen bár elegendő: akkor viszont miért kellett volna ehhez a férjnek egyenesen külföldre távozni, még hozzá „menekülve”? S létezhetett-e olyan szokásjog vagy királyi akarat, amely bármely házastársi viszály rendezésének előfeltételéül idegenbe késztetni a kardforgató, tehát hadra fogható férfiakat, mégpedig mindaddig tartóan, amíg az elhagyott feleség fel nem adja a rá való várakozást és újabb házasságra nem lép? Mert bárhogy nézzük is, a ma irányadónak tekintett admonti szöveg ezt a megoldást adja. S az értelmezhetetlenséget jelző kérdésözönben az is felmerül: vajon lehetett-e ez egy keresztényi szellemű szabályozás célzata?

Még bonyolultabbá teszi a kérdést, ha azt tekintjük, hogy más szövegvariánsokban¹⁵ s azok fordításában az „öven kívül” megkötés helyén „az ő vétkéért” fordítású „*suam culpam*” szavak állnak, illetve mindkét szövegváltozat hiányzik. Tehát a szövegbizonytalanság kétségtelen! Miközben a párhuzamos változatok legkevésbé sem valószínűsítik azt, hogy a királyi szándék a feleség elhagyását pönalizálta volna ilyen módon.

A szövegváltozatok tartalmának párhuzama valójában azt valószínűsíti, hogy „az ő vétkéért” fordulat kínálja az eredetileg más tartalom feltárásának lehetőségét. Mert vajon *menekülésre késztető vakmerő vétek*-e a feleség elhagyása, ha ugyanebben az időben még a megölése esetén is csak jóvátételi-megbékítési egyezkedésre és csupán böjtölésre utalja ugyanezen törvény 15. fejezete a feleséggyilkost.

Kérdés tehát, hogy a törvénytörvény miért s milyen „vakmerő vétekről” beszél mégis?

Kristó Gyula azt fűzi e fejezethez,¹⁶ hogy a jogalkotó itt a „német egyházjogból (zsinati határozatból, 8–9. századi válásformulákból), továbbá Pippin törvényéből és Regino¹⁷ kánonjogi munkájából merített”. Mint látjuk, valamennyi nyugati forrás. Nekünk viszont legyen szabad Kelet felé fordulva – a földrajzi múltat kísérelő kultúrák fejlődési folytonosságának, öröklődésének vagy egymásra hatásának

15 Ezeket a szövegváltozatokat Kristó az admonti forrásműhöz fűzött jegyzeteiben idézi.

16 *Szent István király Intelmei és Törvényei* 2002. 55. (62. jegyzet).

17 Regino prümi apát, kora legműveltebb szerzőinek egyike, meghalt 915-ben. A honfoglalás kortársa. Történelmi feljegyzéseiben a magyarokra vonatkozó értesüléseit a 889. évnél foglalja össze.

vélelme és kutatása jegyében – párhuzamul ideállítani egy ókori, Kaukázuson túli szabályt az egykor szabiroknak vagy szavárdoknak nevezetteknek, egyszersmind a Biblia földjéről származóknak, továbbá legyen szabad hivatkozni Dzsingisz kán idejéből a már idézett mongol hűségesküszövegre.

A Kaukázuson túli, észak-mezopotámiai Esnunna¹⁸ város joga a válást nem ismerte, de a házasság megszűnésének egyéb okait igen. Ezen okok egyike igen erősen, és a feltételezett nyugati mintakénál logikusabb koncepcióval hasonlít Szent István rendelkezésére, mondván, hogy *megszűnik* a házasság, „ha a férj a *hazája és az uralkodója iránti megvetésből*¹⁹ elhagyta az országot”, ebben az esetben ugyanis „*a férj elveszítette igényét az asszonyra, még ha visszatért is*”.²⁰ Ilyen összefüggésben bizony már érthető a szentistváni szabályban, illetve fordításai-ban a „vétkek” és a *megvetéssel* egyenértékű, negligáló tartalmú „utálat” emlegetése.²¹ Különösen ha az esnunnai házasság megszűnésének másik hasonló okát is tekintjük: azt az esetet, amikor a férj fogságba esik vagy elrabolják. Esnunnában a feleség ilyenkor is új házasságra léphetett, de ha a kiszabadult férj igényt tartott rá, vissza kellett térnie hozzá. Tehát valójában ehhez vagy más hasonló „pogány” szokáshoz mérten jelent változást a vétket emlegető rendelkezésben a feleségnek a férji nemzetség levir házassági igényétől való megvédése és jogainak akkénti szabályozása, mely kizárólag az ő döntésétől teszi függővé (és lehetővé is egyben) a férjre való várákozást, avagy az újabb házasságkötést.

Szent István „törvénykezésének” ez a döntése egyúttal azt is valószínűsíti, hogy az esnunnaival rokon szokás élt a magyarok között, még az államalapítás korában is, hiszen mindenkor akadtak olyan férfiak, akik a hatalommal elégedetlenül és megvetően „a király vagy az ország ellen összeesküdve” végül külföldre mentették magukat hűtlenségi tettük – a „vétkük” – következményei elől.

Több okunk is van rá, hogy a szentistváni rendelkezés mellé ezeket az ókori transzkaukázusi jogemlékeket állítsuk, s azt segítségükkel értelmezzük. Eljárásunk oka a kétségtelen tartalmi hasonlóság, valamint az a körülmény, hogy az Árpád-kori jognak és kultúrának több esnunnai-transzkaukáziai s innen keleti irányban Ázsia más népeinél is elterjedt párhuzama is kimutatható.²² További ok

18 Esnunna: ókori, Hammurápi által megsemmisített mezopotámiai birodalom központja. Akkád nyelven feljegyzett törvényei Hammurápi törvényeit megelőzték, keletkezésük a Kr. e. 18. század elejére tehető.

19 A *megvetés* és az *utálat* itt szinonim kifejezések.

20 Klíma 1983. 199.

21 Megvetés, alattvalói engedetlenség, illetve törvénnyel való szembehelyezkedés (jogsértés) értelemben használja az utálat, megutál szavakat – hazai viszonylatban – többek között még a 16. század közepén is Heltai Gáspár, amikor például krónikájának 439. oldalán így idézi a királyt: a „nagy latorságokkal vétkes” Újlaki Lőrincet „gyakorta megidéztettem, de mindenkoron *megutálta* az én királyi méltóságomat”. A 47. oldalon pedig ezt olvassuk: „Akik el nem jövének (ti. a hadba) *megutálván* a törvént és a köz(önséges) parancsolatot, azokat ketté vágának egy póslárral”. Kulcsár Margit korhűen tartalomérzékesen szómagyarázata szerint a „megutál” korabeli jelentése = megvet. (Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.*)

22 Klíma 1983. 198–199. Pl. a családi gazdálkodás szabályaiban, az atyai hatalom tekintetében,

pedig az, hogy a Kárpát-medencében már keresztény államot alapító őseink Bizáncban említett szabir részlegének történelmi jelenléte épp ezen a Kaukázuson túli, egykori esnunnai vidéken lokalizálható.²³

A bizánci császári feljegyzések szerint a besenyő támadással kettészakított *szavartü aszfalük*²⁴ egyik ága a korabeli Perzsia szomszédságába tért vissza. Az ősi csodaszarvas-monda pedig Hunor és Magor népét Perzsia felől vezeti a Meóitiszba. Az egykori Esnunna-vidéki perzsa szomszédság hagyományát őrzi a „bolonyai rovásbotnaptár” egyik, a csodaszarvas-monda történetére s annak honfoglalási vetületére sommásan utaló adata is, a két végpont, Perzsia és Pannónia

---

az élet és testi épség elleni deliktum vagyoni elégtételi és kibékítési jogkövetkezményeiben, lányszóktetés hozományi konzekvenciáiban, a házasságtörésen ért feleség megölésének lehetőségében, bizonyos eljárási határidők 30 napos tartamában, a fogságba esett személy ellen folyó per félbeszakadásában és a perlési tilalomban stb. – Egy kártérítési felelősségi szabály esnunnai kapcsolatára lásd Varga 1987. 65.

23 Szádeczky-Kardoss 1977. 277.

24 A szabirok: közelebből ismeretlen eredetű, általában türeknek tartott ókori sztyepei nép, melynek törzsterülete a Kaukázus és a Kaspi-tenger déli régiójában feltételezhető. Innen egy részük a túlnépesedési kivándorlások során például a Kaszitól keletre, az ázsiai szkíta sztyepe északi térére vándorolt, ahol ők adtak nevet egyebek közt Szibériának is. Más részük a Kaukázuson keresztül közelítette meg az európai Szkitiát, s telepedett le a Kaukázus északi előterében. A Volga alsó folyásánál 460–500 között jelentek meg. Az onogurokkal szemben vagy velük szövetségben megőrizték függetlenségüket, de a nyugat felé vándorló avarok 557-ben megszüntették azt. A szabirokat megoszoló vélemények a szavárdokkal, avagy a bolgár-törökökkel, illetve a kazárokkal, Bíborban született Konstantin nyomán pedig a magyarokkal rokonítják. A császári feljegyzésben említett *szavartü aszfalük* között az 574-ben a kaukázusi Kura folyó mentére telepített szabirok is számításba jöttek a besenyő háború elől kitérőket befogadók körében. Ligeti 1986. 346.

A II. Endre korában útnak indult Ottó barát expedíciója régi feljegyzések nyomán egyenesen itt, a Kaukázusban kutatott visszamaradt magyarok után, majd Ottó barát útmutatása nyomán Julianus barát expedíciója is előbb ebbe az irányba indult, s csak útközben váltott észak és a Volga-Káma felé, feltehetően a tatárinvázió elől az Urálba menekülők nyomába eredve. E körülményekkel és dokumentált történelmi eseményekkel látszik alátámasztó összefüggése annak a ténynek, hogy egy 15–16. századi Európa-térképen az Urál–Kaukázus vonalban két „Magyarország” is szerepel: Hungaria Antiqua névvel jelölve a Kaukázus aljában, a Kaspi-tenger mellékén, és Magna Hungaria néven az Urál és a Volga-könyök környékén. (Tardy 1988. 90–98.; Tardy 1973) A 15–16. századi térképész Schöner egy glóbuszhoz készített sík világtérképrajzán az egyes országokat a 16. század elejei elrendeződés szerint tüntette fel. Egyedül a Kaukázus északi előterében lévő térségbe írt „*Tartaria, Cumania, Georgia seu Hungaria Antiqua*” (*Tartaria, Kumánia, Grúzia vagyis régi Magyarorszag*) felirattal utal a korábbi (történelmi) magyar népségi és birtoklási állapotra. (Kérdés viszont, hogy a „Kumania” ezen a térképen a Kuma tájának népességét jelöli-e, avagy a kunok vonulásának egykori szállásterületét. Hungaria Antiquát a térkép ugyanis a kumamenti területe mutatja.) Ugyanakkor a glóbusz egy másik térképszelete az Urál és a Volga-könyök környékén „Hungaria Magna” felirattal egy szintén magyarul lakta területet, a Juliánusz-jelentés értelmezése szerinti Magna Hungariát mutatja.

Johannes Schöner ugyan sosem járt Magyarországon, de – feltevések szerint – a Mátyás udvarában is megfordult Regiomontanus révén információs kapcsolatban állt Mátyás király reneszánsz udvarának tudósaival. Számunkra ez a két térképadat azoknak az eredetvitáknak az egyik alátámasztó dokumentuma, amiknek emlékéért Thuróczy, Ransanus, Bonfini hagyták ránk, bizonyítékul annak, hogy még Mátyás udvari környezetében is ki-ki a maga őseinek őshaza- és útvonal-élményét őrizte honfoglalási emlékként.

együttes említésével.²⁵ Tehát számolhatunk annak lehetőségével, hogy kultúránk, s ezen belül jogi kultúránk szabir öröksége közvetlen, szerves rokonságban lehet ezen észak-mezopotámiai vagy a tágabb értelmű ókori keleti (közel-keleti) hagyományokkal (is).

A Szent István „törvényének” ezen szokásmódosító rendelkezésében megörökített keleti szokásjogi örökségű házassági szabályban és annak konzekvenciáiban tipikusan az ókori esnunnai szokás ismerhető fel. Egyrészt a haza és uralkodó iránti hűtlenségi emigráció vagy a fogság miatti távollét házasságot érintő következményében, másrészt a férj jogainak fogságban való szünetelésében. Ezen esnunnai előképben a férj huzamos vagy végleges távolléte a távollét okától függő jogkövetkezménnyel szüntette meg avagy szüneteltette a házasságot. Míg a fogság vagy elrablás miatti *vis maior*-szerű távollét nem abszolút megszűnési ok, mert a visszatérő férj házastársi jogai feleledtek, addig az uralkodó iránti hűtlenségi emigrációs távollét ezt a jogát (is) megszünteti, éppúgy, mint ahogy az említett sztyepei mongol hűségeskü megszegésének következményeképp veszíti el az áruló tiszttel és javaival együtt a házastársát és gyermekeit is. E hűségeskü

Nem bizonyított, de nem is lehetetlen, hogy a II. Endre korában útnak indult Ottó barát, majd Julianus barát expedíciót utazásra inspiráló „régí könyvek” valójában azt a területet nevezték ősi Magyarországnak (ami a Hungaria Antiquának felel meg), amit később Anonymus Dantumogernak, Kézai Dencianak, Barsatiának és Mogoriának, a Schöner-térkép pedig Hungaria Antiquának nevez (miközben sem Anonymus, sem Kézai nem szól a Volga–Urál közti Magna Hungariáról!). Julianus barát pedig azért nevezi az általa megtalált magyar néptörök szállásföldjét Magna Hungariának, mert másutt lévén, nem nevezhette azt is Hungaria Antiquának. Mindenesetre jelentőségteljes tény, hogy e térképek tanúsága szerint a juliánuszi baskírföldi „Magna Hungaria” még Mátyás koráig sem homályosította el a kaukázusi, s az annak előterében volt meotiszidantumogeri szállásföld, Hungaria Antiqua emlékét. Ahonnan Anonymus, Kézai és a tárihi üngürüs szerint őseink egykor Pannóniába indultak, ahol olyan néprészek maradtak vissza, amelyekkel még később is diplomáciai kapcsolatot tartottak. Ott, ahol – a Kuma és a Kaspi-tenger között – *A mongolok titkos története* szerint a tatárok egy „madzsarat” nevű népet győztek le (idézi Váczy 1994. 10.).

Míndezek mellett a sztyepei szokás szerinti szállásterületet, illetve a birtoklását biztosító jogalapörző, szétköltöző visszavonulást valószínűsíti a honfoglalók relációjában is az a tény, hogy a kérdéses térképlapok a pontusi sztyeppén két Hungáriát mutatnak, külön-külön, s más-más névvel jelölve, a nevében régibb eredetre utaló *Hungaria Antiqua*t a Kaukázus északi előterének Fekete-tenger és Kaspi-tenger közötti részén, a későbbi alakulatra mutató *Hungaria Magna*t pedig ettől északra, az Ural és a Volga-könyök tájékán.

Ugyancsak Tardy Lajos ír (1981) a Krím-félszigeti Kaffa (genovai keresztény kereskedőkolónia) rabszolgapiacán eladott *kaukázusi magyar* nőről, de itteni magyar foglyok rabszolgasorsával más tanulmányaiban is foglalkozik.

Itt Kristó Gyula (2007. 37–38.) álláspontja is releváns, mely szerint a Hétmagyar Törzsszövetség népe nem az uráli Baskíriából, hanem a Kubán mellől, tehát a Kaukázus északi előteréből ered, ahol egykori jelenlétüket a legújabb kutatások is lokalizálják (vö. Róna–Tas 2011). Kristó szerint Baskíriában – ahová egy töredékük innen, a Kaukázus előteréből húzódtott a kazár hódítás elől – csupán másodlagos az egykori jelenlétük.

25 A „bolognai rovasbot-naptár” a székely-magyar rovasírás kiemelkedő értékű kultúrtörténeti emléke. A bolognai illetőségű Luigi Ferdinando Marsigli olasz hadmérnök talált rá 1690-ben, Erdélyben.

szerint ugyanis az uralkodó iránti hűtlenség büntetése: a vagyon, a *feleség és a gyermekek elvesztése*, végső esetben maga a halál.²⁶ Ebben a szellemben válik érthetővé Szent István rendelkezése, ha abban nem a feleség, hanem *a haza és az uralkodó iránti „utálat”-ot* értjük az ekképp már valóban „vétkes” és „vakmerő menekülés” motivációján.

Úgy tűnik, hogy itt az eszunnai szabállyal sztyeppei szokásjogi örökség ötvöződik, hiszen a mongol példában is megtaláljuk a hasonló vétkeességi és jogkövetkezményi elemet. A kettő közös vonása az uralkodó iránti hűtlenség konzekvenciája révén a házastárs elvesztése, amit a szentistváni rendelkezés a feleség döntéséhez igazító módosítással korszerűsített. Kiküszöbölve egyfelől a levír házassági kényszert, másfelől a visszatérő férjnek az esetleges újabb házasságot hatálytalanító igényét. Ekképp teret nyitva a nő számára egyrészt a férjre való teljes jogú, a levíratusi szokástól mentesített házastársi várakozásnak, másrészt a keresztényi szellemű monogám házastársi kötelékben maradásnak, avagy újabb házasságra lépésnek. Emellett a férj számára is lehetővé téve a házasságba való – bár a feleség visszaváró vagy visszafogadó szándékától függővé tett – visszatérés lehetőségét. Ezzel lényegében eltörölte az emigrációs és ekként főbenjáróan vétkes távollét szokásjogi házasságmegszüntető eredményének abszolút hatályát is. A módosítás tehát többrétű volt, mint amilyenek a rendelkezés egyszerűnek látszó racionalitása mutatja.

Ezt az értelmezést támasztja alá – mégpedig szinte az eszunnai szabály szószerintiségében – Szent István második törvényének a királyi adománybirtokok örököseiről rendelkező 2. fejezete is. „Ki-ki ura legyen övéinek és a király adományainak, amíg él, [...] és élete végeztével fiai hasonló birtokjoggal lépjenek örökébe. – Senki ne szenvedje el bármiféle vád alapján javai megkárosodását, *ha csak nem tervezte a király halálát vagy az ország átadását, vagy más tartományba nem menekült*, ekkor pedig javai a király hatalma alá kerüljenek. De ha törvényesen²⁷ úgy találnák, hogy bárki is *a király halálára vagy az ország átadására tört*, az főbenjáró ítélet alá essék, javai viszont ártatlan és sértetlenségüket megőrző fiainak maradjanak.” S míg az előző szabály kedvezményezettje az özvegy nő, ez utóbbi szabály a gyermeket mentesíti az apa felségárulási hűtlenségének vagyonvesztési következményeitől. Szemben a sztyeppei jogvesztés *sui generis*

26 *A mongolok titkos története* 1962. 123. – Mivel a sztyeppei lovas nomád társadalmakban általános kultusza volt az ősök tiszteletének, a nevelésben az ősz magatartása követendő példa volt. Ennek relációjában a gyermekek elvesztése preventív konzekvencia, melynek célja a gyermeknek az atyai nemzetségből való kiemelése, avégett, hogy az atya (ős) hűtlenségi példáját az utódoktól távol tartsa. Ebben a koncepcióban a törzsi vagy törzsszövetségi társadalmi biztonsági érdek megelőzi és felülírja a nemzetségi egységhez fűződő érdeket.

27 A „törvényes”-ség ilyen módon való krónikabeli használata világítja meg leginkább, hogy a „törvény” főnév korabeli szakjelentése „ítélet”, a „törvénykezés” pedig az ítélezést, bírói ítéletmondást jelentette. (A törvényesség kiemelése csak az Admonti Kódexben található és a bírói vizsgálatra utal, mintegy az eredeti jelentésnek megfelelően jelezve annak szokásbeli, tradicionális kötelezőségét.)

bekövetkeztével, Szent István ezúttal bírói vizsgálatot ír elő, egyrészt a visszaélések kirekesztése végett, másrészt feltehetően a püspöki hatáskör térítési vagy értelmezési buzgalomból eredő önkényével szembeni védelemül.

Madzsar Imre²⁸ nézete alapozta meg azt a konszenzuális tudományos álláspontot, hogy ennek a szentistváni rendelkezésnek (II/2) bajor eredete²⁹ kétségtelen.³⁰ Mi inkább azon sztyeppei szokás és gyakorlat továbbélését látjuk benne, amely a vérszerződési eskü 4. pontjában is kifejezésre jut, mely szerint ha valaki (a hétmagyar utódok közül) hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljék, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. A mongol titkos történet szerint evvel a deliktummal együtt járt a jog- és vagyronvesztés. Sőt, a feleség és gyermekek elvesztése is, ... ami szintén olyan régi szokás lehetett nálunk, amit a szentistváni II/2 tc. kezdett kiiktatni a hagyományos joggyakorlatból. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy a nemcsak Árpád-házi, de egyben kun származású, tehát a sztyeppei szokások hagyományát még eredetiségükben ismerő nagymama mellől érkezett s a dél-itáliai hűbéri jogéletben felserdült Károly Róbert hozta vissza Zách Felicián merényletének megdöbbentően kemény és a nemzetségi körre is kiterjesztett büntetéseképp.

Mindazonáltal Kristó Gyulának az özvegy nő jogait érintő szentistváni törvény (I/30) nyugati kereszténységi kapcsolatára való következtetése sem tárgyi alap nélküli. Csak más az átvételi irány és más a konklúzió. Annak vonzatában, hogy az egykor Európa nyugati zónájába is behatolt keleti „pogány” szokás keresztény hajtása országonként és kulturális közegenként egyéniesedett megoldásokat teremtett. De mert Kristó idézett hivatkozása adekvát szöveg- vagy tartalomhasonlóságot valószínűsít, adódik a feltevés, hogy amazok ugyanolyan keresztényi klerikus cenzúra – avagy „naiv” vagy „tudálékosan” korrigáló lényegnemértés, esetleg idegen átvétel – torzításának jeleit viselik, ami véleményünk szerint az Admonti Kódexnél is feltételezhető.

Ez a feltevés áll, Kristó hivatkozott forrásai mellett, az 1150 körül keletkezett itáliai kánonjogi forrás, a *Decretum Gratiani* hasonló tartalmú tételére is. A szem-

28 Madzsar 1926. 68.

29 Nótári 2011a. 417–427; Nótári 2013. 135–149. A bajor törvénykönyvhöz lásd Nótári 2011b; Nótári 2012.

30 Árpád-kori törvényeink nyugati mintáinak kutatása gazdag és patinás irodalmat teremtett. Legyen szabad itt annyit hozzáfűzni e kérdéshez, hogy a korabeli viszonyok között sem a jogalkotó, sem az ítéletével precedenst teremtő törvénykező király nem azonos a minden bizonnyal magyar nyelvű döntés latin nyelvű változatának rendszerint idegen kultúrájú és tanultságú fordítójával, meg- vagy átszerkesztőjével, aki ismereteit, konszenzusait, paneljeit, iratmintaként működő idegen modelljeit hozta magával, s azokkal fogalmaz és szerkeszt. Az pedig kizárható, hogy a törzsszövetségek változatait produkáló sztyeppei lét jogtiszteletről és jogérzékről híres hétmagyarjainak ne lettek volna magukkal hozott s magyar viszonyokhoz mért, önálló, saját szabályai, jogi szokásai például a felségárulásra (maga a vérszerződési eskü is ezt valószínűsíti), s bármilyen döntéssel nyugati mintához kellett volna folyamodniuk.

léleletesen magyarázó iniciálé-illusztáció három főalakja ugyanis épp az „esnunnai” családi háromszöget ábrázolja. Egy rabszíjon hurcolt férfit, aki ragaszkodó tekintettel néz vissza egy nőre, aki viszont már-már elfordulva tőle, máris egy másik férfi bizalmas átkarolásában áll.³¹

A jogmagyarázó kép a rabul esett, elhurcolt férj és a más férjet választó feleség házassági konfliktusát érzékelteti. Mintha egyenesen a szentistváni kapitulum rekonstruálásához kalauzoló esnunnai szabály illusztrációja volna: a fogságba esett avagy elrabolt férj és a szokásjog avagy immár az írott kánon engedélyével mással házasságot kötő asszony esetének „törvényi tényállását” megelevenítve, kifejezetten a nő új házasságra lépési szabadságát szimbolizálja.

Kristó forrásaival együtt a *Decretum Gratiani* 12. századi adata is azt jelzi, hogy a középkori Európa nyugatibb környezetében is jelen volt az ókori esnunnaira emlékeztető családjogi szokásnak³² a keresztényi házassági normákhoz igazított változata. A tény pedig, hogy Szent István törvényében mintegy másfél évszázaddal korábban jelent meg a hasonló rendelkezés, a *Gratiani Kódex* tekintetében is valószínűsíti, hogy abban sem a kereszties háborúk hozadékaként jelent az meg, hanem Európa nyugatán már akkor is jelen volt ez a szokásjogi szabály. Lehetséges, hogy csak a keletről beáramlott népesség jogéletében, s abból alakult a gratiáni kánon általánosító tételévé.

Legyen szabad itt azzal a közbevetéssel élni, hogy megfigyelésünk szerint a keleti kulturális és szokásnyomok rendszerint olyan középkori nyugati környezetben észlelhetők, ahol az európai alapnépesség mellett a népvándorlás keleti népeinek egykori hosszas és domináns jelenléte vagy végleges betelepődése, jelentős túlélő csoportjainak beolvadó helybenmaradása is kimutatható. Következésképp nem feltétlenül a kereszties háborúk hozadéka, hanem ősi formájában a népvándorlás keleti népeivel együtt vonult be Európába, annak nyugati térfelébe is. Az a tény pedig, hogy Szent István rendelkezésében másfél századdal korábban jelent meg az esnunnai szabályváltozat, mint a *Gratiani Kódex*ben, s ennek hasonlói már a Kristó által idézett párhuzamokban is mutatkoztak, azt jelzi, hogy Európába jóval korábban települt be ez a szokásjogi gyakorlat, semhogy a *Gratiani Kódex*-beli megjelenése a keresztiesháborúkkal volna kapcsolatba hozható. Legfeljebb annyiban, hogy ekkor vált praktikussá keresztény profilú változatának általános hatályú elismerése a kánoni legalizálással. Így az eredetileg keleti szokás

31 A *Decretum Gratiani* iniciáléja (*Grazi Egyetemi Könyvtár*). Átvéve Kocher 2011. 47. (39. ábra).

32 A *Decretum Gratiani* grazi példányát mi magunk csak szakirodalmi hivatkozásaiból ismerjük. A házassági kánonhoz fűzött szimbolikus miniatúrát idéző Gernot Kochernek az illusztrációhoz fűzött értelmezése arra utal, hogy itt nem félreértésről vagy szövegromlásról van szó, hanem az esnunnai előképnek csupán a fogság miatti távollét házasság-megszüntető konzekvenciájának alkalmazásáról. Mégpedig a szabaduló férj visszakövetelési jogának fenntartása, illetve megengedése nélkül. Itt az esnunnai alap másként és más relációban módosul, mint Szent István törvényében, ami annak természetes következménye, hogy a nyugati kereszténység évszázadokkal régebbi gyakorlatával a feleség-visszakövetelés már összeegyeztethetetlen lett volna.

Európa Nyugatára is behatolva (bevándorolva) – nota bene: a keletről érkezőktől átvéve – mint a kereszténység által is gyakorolt szokásjogi praktikum, a keresztesháborúk idején élte keresztény európai reneszánszát.

Ami pedig az Admonti Kódexben valószínűsödött (és a kortárs gratiani kánon rendelkezésétől is eltérő) szövegromlás lehetőségét illeti: az is lehetséges, hogy ha nem is frank vagy német előkép, de a hazai – 1100 és 1116 körüli – zsinati határozatok, esetleg ezek valamely egyházi illetékességű ítélkezési előzményei is adhatták az Admonti Kódex 1150 körül működő szerkesztőjének az értelmezési vagy átszövegezési mintát. Ezen 12. század kezdeti zsinati határozatok e körben olyan esetről rendelkeznek, amikor a férj „gyűlöletes” felesége elől „menekül” a szolgáltságba, tehát alacsonyabb szintű jogállapotba, ahová a szabad jogállapotú feleség – rendszerint – nem követi. Nagy valószínűség szerint itt is a magyar viszonyok és szokás kellő ismeretének hiánya és meg nem értése, netán átformálásának szándékos igyekezete determinálta az idegen kultúrájú és tudású klerikus tollán született zsinati határozat latin szövegezését vagy annak átíratát, mely „a gyűlölt feleségtől” való menekülés útvonalaként értelmezve definiálja a szolgasorba süllyedéshez vezető magatartást. Szent István törvényében ilyen például a más szolgálójával való paráználkodás, ... de ilyen a lopás³³ is, amit viszont aligha a feleség megutálása motivált. Íme itt is ellentmondás jelez értelmezési, sőt talán elvi problémát.

Mindazonáltal ezek a zsinati határozatok³⁴ is adhatták a mintát az Admonti Kódex ugyancsak 12. századi, német jogon és kánonon nevelődött frank, bajor vagy szláv klerikus scriptorának a szentistváni törvény általa helyesnek vélt avagy helyesbített (pogánytalanított) szövegezésű lejegyzéséhez, illetve átírásához. Így csaknem bizonyos, hogy a feltételezett „nyugati hatás” valójában nem Szent István jogalkotói szándékára volt befolyással, s nem neki adott példát a szabályozásra, hanem az admonti szerkesztmény keresztény szemléletű és gyakorlatú klerikus összeállítója állt idegen hatás alatt.

Végül is az átírat konvertálta ekképp az Admontban ismert és irányadó mintára az ugyanott idegen, pogány hagyományú magyar szabályt.

Mindezek ismeretében lehet Szent István egyéniségére is következtetve, valódi értékén becsülni azt a – nyugati krónikás által nagyra tartott, a magyar jogéletben viszont korántsem egyedülálló – gesztust, amivel a király a krakkói herceghez szegődött, Magyarország ellen hadakozó s ezért hűtlenség vétkébe esett erdélyi Gyula feleségét gyermekeikkel együtt a férjéhez engedte.³⁵ Nem sokkal később

33 A lopásra II/7.; más szolgálójával való paráználkodásra: I/28.

34 Az 1110 körüli esztergomi zsinati határozat 56. pontjának utolsó tétele és az 1116 körüli zsinati határozat 7. pontja. In: *A magyar állam és jogtörténet forrásai*, 86–87.

35 Thietmár merseburgi püspök (976–1018) kortárs adata a Vitéz Boleszló lengyel király szolgálatába állt Gyuláról: „midőn feleségét a fogságból nem válthatta ki, ellenségétől, unokatestvérétől mintegy ajándékképpen megkapta. Sohasem hallottam valakiről, aki így kímélte volna a legyőzöttet”. Ha ezt a gesztust egybevetjük Szent István I/30. törvényével, akkor ebből is különös méltányosság olvasható ki, ... és semmiképpen az a térítői kegyetlenség, amit olykor az utókor tulajdonít neki.

I. Béla király gyakorolt, bölcsen, hasonló méltányosságot Salamon híveivel szemben, amikor az őt külföldre követők *feleségét, gyermekeit és minden vagyonát* „sértetlenül megőriztette” az elpártoltak önkéntes visszatértéig.³⁶ Ez a későbbi Anjou-korra, a Képes Krónika keletkezése idejére érzékelhetően nyugatizálódott magyar jogéletben is már annyira különös méltányosság lehetett, hogy még a magyar krónikás szerző is feljegyzésre méltónak ítélte. Itt azonban két jogintézmény versengett egymással. Egyik az eszunnaihoz hasonló hűtlenségi eset, a legitim királyt „megvető” külföldre távozás jogkövetkezménye, a másik *A mongolok titkos történetében* fennmaradt szokásszabály, mely szerint a legyőzött ellenfél mellett bátran kiálló hívek az új kántól is jutalmat érdemelnek. Szent István és I. Béla bölcsessége ezt az utóbbi szabályt alkalmazta, s a krónikabeli megörökítés is a sztyeppei szisztémát követi. Még Thuróczy nál is, aki így ír: „mindazoknak ugyanis, akik Salamon királyt követték, *feleségét, fiait, mindenüket amijük csak volt*, épségben és sértetlenül megőriztette”.

Ez a pogány szokásjogi háttér rajzolódik ki a Képes Krónika 157. fejezetében is. Itt a krónikás ugyancsak tipikus jogvesztési eseményről tudósít: Kálmán fia II. István király „kegyetlensége miatt szenvedte el Almus herceg *jogállapotának kisebb, illetőleg közepes csökkenését*”. Az idézett jegyzet egy olyan szakirodalmi feltevést idéz, amely szerint a krónikás római jogi terminológiát használt, tudniillik a *maxima* és *minima* büntetések közé eső számkivetési büntetés alkalmazására utal.³⁷ Ámde az idézett tanulmány e megállapítása csupán Thúróczyt követve mutat rá a római jogi párhuzamra, arra azonban nem tér ki, hogy mi volt az egyes fokozatok minősítési feltétele, illetve jogkövetkezménye, akár csak a római jogban is.

Annak megítéléséhez, hogy a jogvesztési konzekvencia vonzatában a magyar szokásban mit jelentett s mitől függött a „jogállapot *kisebb, illetőleg közepes csökkenése*”, a Thuróczy nál olvasható kiegészítés sem visz sokkal közelebb. Ő így ír: „István király kegyetlensége miatt szenvedte el Álmos herceg a *száműzetés* büntetését, azaz a kisebb vagy középső *polgári büntetést*; bár *megvakították*, de a haláltól félve Görögországba *menekült* István király elől”.³⁸ A „haláltól félve menekülés” úgy mutatja, hogy itt az uralkodásra alkalmatlanná tevő speciális dinasztikus megvakíttatás és a halálbüntetés közé ékelődő önkéntes száműzetésről van szó. Ami az admonti „feleségtől való meneküléssel”, vagyis a hűtlenségi következménnyel analóg fosztja meg az emigrálót az őt illető jogoktól, dinasztiatag esetén az uralkodói várományi jogosultságtól.³⁹ A krónikai magyarázat egyúttal azt is jelzi, hogy a szokásjog magához a hűtlenségi vétekekkel összefüggő külföldre távozáshoz – a „politikai emigrációhoz” – fűzte a súlyos jogvesztési következmé-

36 *Képes Krónika* 1987. 94.; Thuróczy 2001. 72.

37 *Képes Krónika* 1987. 157.; 580. számú jegyzet: Madzsar 1926.

38 Thuróczy 2001. 90. (Az idézetben a szerzői kurzív kiemelés a lényegesnek látszó fogalmakat jelöli.)

39 Szent István 2002. I/30. szerint.

nyeket, és Szent István hivatkozott szabályai ennek a jogvesztési jogintézménynek csak az özvegyet és gyermekeket érintő szokásjogi konzekvenciáit érintették.

A már vak Álmos herceg ugyanis II. István uralma idején, 1125 táján „a haláltól félve”, az akkor épp a magyar végekre is aspiráló, tehát ellenséges Görögországba, vagyis ahogy a szentistváni törvény mondja, „*más tartományba menekült*” és ott tisztséget is viselt. Márpedig ez olyan külföldi távollét, amely dinasztiatag esetében természetsszerűleg a dinasztikus jogok elvesztését és annak státuszbeli következményeit vonhatta maga után.

A szentistváni rendelkezés alapján ugyanis az idegenbe menekülő javai a király hatalma alá kerültek, kivéve ha a visszatértét váró felesége, ha pedig gyermekei is vannak, javai a feleség birtokában, illetve „*ártatlan és sértetlenségüket* (tehát nemesi jogállapotukat sértetlenül) *megőrző fiainak maradjanak*”. Ez a szabály látszik érvényesülni abban a krónikabeli tényben, hogy II. István a sokáig halottnak hitt Vak Bélának, mint Álmos herceg kiskorúságánál fogva ártatlan és jogállapota sértetlenségét megőrző fiának, később „királyhoz illő jövedelmet” biztosított. Nem tudván ugyanis Béla titkolt Magyarországon maradásáról, Álmos hercegi birtokai királyi rendelkezés alá kerültek, s ezt korrigálta a királyhoz illő jövedelem, vagyis az atya hercegi javainak és jogainak biztosítása.

Ezzel párhuzamban, az így rekonstruált szokásjog alapú szentistváni kapitulum ad emberileg is érthető magyarázatot arra a rideg kegyetlenségnek tűnő atyai eljárásra, hogy Álmos herceg Bizáncba menekülvén, bár a gyermek biztonsága érdekében, s a hozzá hű egyházi személyek bizalmas gondviselésére bízva, de mégiscsak magára hagyta megvakított félárva kisfiát, a későbbi II. Bélát, s miért nem vitte magával a biztonságosabb Bizáncba. Minden bizonnyal azért, hogy „külföldre menekülve” még formálisan se veszítse el dinasztikus jogait, atyja birtokaira való igényét és trónvárományi jogosultságát. Éppen a szentistváni szabály szellemében, mely nyilvánvalóan az országban maradt fiak védelmében rendeli: még ha törvényesen úgy találnák is, hogy Álmos *a király halálára vagy az ország átadására tört*, javai – és jogai – akkor is a koránál fogva „ártatlan és sértetlenségét – tehát csorbítatlan jogállapotát – megőrző fiának maradhassanak”.

Itt a megvakított Béla herceg és a néhány generációval korábban a gyepűn túlra, tehát külföldre menekült s emiatt jogvesztetté vált Endre, Béla és Levente hercegek esete közötti párhuzam, s a párhuzamban a különbség is észlelhető. Már idéztük Endre visszatérésének és rehabilitációjának korabeli közfelfogás szerinti értékelését a tárihi üngürüsz szavaiban: az országot „kardjának csapásával szerezte meg” – vagyis: az uralomra való dinasztikus jogosultságot a rehabilitáló joghatású, egyben az uralkodói akalmasságot is bizonyító, következtetésképp országérdekű haditettel nyerte vissza. Ebből egyben az is következtethető, hogy Vazul fiai, feltéve atyjuk vétkességét, annak megvakításakor már olyan korúak voltak, amikor az atya cselekményének elbírálása rájuk is kihatott volna, ha az országban maradnak. A Képes Krónika miniátora is felnőtt férfiaknak ábrázolja a

három Vazul-fit. Ez a jogkövetkezmény teszi hihetővé a Képes Krónika azon – korunkban olykor vitatott – állítását is, hogy Szent István dinasztiamentő szándékú tanácsára menekültek a hercegek idegen földre.

A magyar történelem az ősi szokásjog államalapítás utáni továbbélésére több példát is felmutat. Közülük ide sorolható az a történelmi példa is, amely ugyancsak a mi értelmezésünket támasztja alá, és amelyben az eszunnai jogemlékkel rokon szokás egyként világítja meg az Árpád-dinasztia történetében és a magyar jogéletben, egyszersmind Európa nyugatának jogéletében is a történeteket.

Salamon volt az a királyunk, aki I. Gézával és Szent Lászlóval szemben újra és újra felelevenített konfliktusok nyomán, trónjavesztetten, Szent István szentté avatásának eseményei közepette szabadult várfogsági rabságából, s távozott (a legitim királlyal szembeni trónigényéhez külföldi segítséget keresve, tehát kétszerez „hűtlenség” tetteseként) idegenbe. Majd egy kunok körében vívott csata után rejtélyes – a krónikákban kultikus színezetet kapó – körülmények közepette eltűnt. Bár a halálát dokumentáló bizonyosság ma nem ismeretes, elhagyott felesége, egy császári hercegnő, 1088-ban újabb dinasztikus házasságra lépett. Ebből a tényből a történelemtudomány Szent István törvényét (I/30) egyszersmind a Gratiani-kánont és ezek szokásjogi előzményeit is figyelmen kívül hagyva, arra következtet, hogy bár számunkra dokumentálatlanul, de mégiscsak megbizonyosdottak Salamon (eszerint 1088 előttre feltételezett) haláláról, így kerülhetett sor az újabb férjhezmenetelre. (Ez a következtetés kétségbe vonja azt a Pulában sírlemlékkel is dokumentált, máig élő hagyományt, mely szerint Salamon az Adria partján még sokáig élt remeteként, s köztiszteletben, sőt szentként tisztelve halt meg.)

Judit királyné új házasságkötésének lehetőségét minden valószínűség szerint nemcsak a magyar szentistváni törvény, hanem a nyugati jogéletben is jelen lévő – majd a Gratiani-kanonban írásban is megjelenő – közelkeleti-keleti örökségű szokás is megengedte.

A rekonstruált szentistváni rendelkezés, valamint a benne nyomot hagyó ókori eszunnai jog és annak sztyepei változatai mellett a Kristó Gyula által felsorolt nyugati párhuzamok, valamint a Decretum Gratiani példája nyomán az a véleményünk, hogy Judit királyné⁴⁰ újabb házasságkötése önmagában elégtelen, sőt alkalmatlan e feltevés igazolására. Mert a korabeli szokás és szokásjog – Magyarországon Szent István óta már írásbeliségben – jószerivel Európa-szerte lehetővé tette a hűtlenség vétkével idegenbe távozott, így a feleségét is elhagyó férj – ez esetben Salamon – halála és halálhírének bizonyossága nélkül is az újabb házasságkötést. Ennek lehetőségét, minden valószínűség szerint, mind a magyar, mind a nyugati jogéletben jelen lévő s minden bizonnyal közelkeleti-keleti örökségű „családjogi” szokás és dekretális szabály adta.⁴¹ Az viszont lehetséges, hogy

40 A Képes Krónika (1987. 90.) Zsófiának nevezi III. Henrik cs. leányát, de Kristó Gyula (a 339. sz. jegyzeti hivatkozás szerint) kimutatta, hogy valójában Judit volt a neve.

41 A fogságba esett (rabul ejtett, elhurcolt) férj feleségének mással való házasságkötését megengedő

a Szent László és a szülőhazájába visszatért Judit királyné közötti történelmi köztudomású, kölcsönös megbecsülés egyik megnyilvánulása lehetett a magyar szokás és Szent István rendelkezése alapján az újabb házasságkötés magyar részről való támogatása.

Erre, valamint a kapitulum-rekonstrukció helyességére utal Kézai Gestájának 61. fejezetében, ahol azt írja, hogy a „királyné pedig a legteljesebb tisztaságban megmaradva kérte [ti. a remeteéletet élő Salamont], hogy a halála előtt méltóztassék őt meglátogatni”. Bár Judit királyné valójában férjhez ment, de Kézai a Salamonnal házasságban maradó s őt visszaváró feleség fikciójával a szentistváni rendelkezés első fordulata szerinti házassági helyzetet demonstrál.

Végezetül, de nem utolsósorban vonjuk be a rekonstrukciós elemzésbe a Russz-kaja Pravdának, Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem (1019–1054) „törvényekkel vegyes” szokásjogi gyűjteményének Szent István törvényével rokon tartalmú tételét. A két törvényhely párhuzamba állítása nemcsak kettejük eltérő ítélkezését, normaalkotó szellemét és uralkodói habitusát jellemzi, de a mindkét rendelkezés alapjául szolgáló sztyeppe szabály kijevi átvételi módja arra a lehetőségre is rávilágít, amely akár az admonti szövegormlás előidézője is lehet.

Kállay István történész egy 1993. évi tanulmányában⁴² még párhuzamot von Szent István I.30 és Jaroszláv törvényének 6. cikkelye között, ahol „arról olvashatunk, hogy ha a férj a *feleségtől elszökött és parázna életet él*, [...] a püspök előtt felelt bűnéért, ugyanakkor a fejedelmi bíróság is ítelt felette. A felesége elől külföldre menekülő férjet Szent István I/30 is ismerte”. Ma már – az adott szentistváni kapitulum rekonstruálása nyomán – egyértelmű, hogy ez az összehasonlítás csak formálisan áll helyt.

A két szabály ugyanis több lényegi vonással különbözik egymástól:

Jaroszláv törvénye büntet – Szent István törvénye véd;

Jaroszláv törvénye a férjet bünteti – Szent István törvénye a magára maradt feleséget védi;

Jaroszláv törvényében a feleség házasságtörő elhagyása és a paráznaság a pönalizált cselekmény – Szent István törvényében nem a házasságtörésnek, sem a paráznaságnak, hanem a király iránti hűtlenségnek s emiatt az ország elhagyásának van *deliktualis* szerepe, amelynek itt a feleség-„elhagyás” szokásbeli *civil* konzekvenciái ellen a feleség személyi és vagyoni jogai kapnak védelmet, a tradicionális nemzeti közegben;

Jaroszláv törvénye ugyanis a „feleségtől elszökött férj”-ről – Szent István törvénye (nem a torzult átírat, hanem a rekonstruált eredeti) viszont a politikai okból külföldre menekült férj asszonyának jogairól rendelkezik.

Decretum Gratiani ugyan későbbi keletkezésű kánonjogi szabálygyűjtemény, de gyűjteményi jellegével is valószínűsíti, hogy a szokás korábban is élt a gyűjtés és feljegyzés nyugati környezetében.

42 Kállay 1972. 185.

És a legfontosabb különbség:

Jarosláv törvénye büntetve tartatja be a kizárólagossá tett keresztény házassági normát – Szent István türelmes szemlélete alternatívát állít és választást enged a magára maradt feleségnek: a tradicionális pogány szokású és az új vallás szerinti keresztényi családélet között.

Más oldalról értelmezve: a kijevi szabály viking-szláv szellemiségű neofita keresztény szigora az új vallás szerinti házasságot védi rajtaütő módon, büntetve, erőszakkal, míg Szent István magyar törvénye egyértelműen toleráns; egyelőre a hagyományos szokásra bízta a király vagy az ország iránti hűtlenség megítélését,⁴³ ezért itt csak a „külföldre” menekült férj magára maradt feleségének jogi helyzetét rendezti a szokásjog kíméletes módosításával; ennek során azonban egyenrangúként kezeli a hagyományos pogány szokást és a keresztény erkölcsöt, a nem sürgető szigorral, hanem a megengedő, távlatos koncepcióval térítő, tradicionálisan toleráns türelem szintézisében.⁴⁴

Jarosláv törvényében olyasféle ötvözetét látjuk keresztény normának és pogány szokásjognak, mint amit Győrffy György az ifjú nagyfejedelemre támadó, egyben Géza özvegyével szemben a levir házassági jog érvényesítésére is törő Koppány felnégyelésében feltételez. Mondván, hogy „a Biblia a levirátust paráznaságnak minősítette (3 Mózes 20:21), a rokon volgai bolgárok 10. századi szokásjoga szerint a paráználkodó büntetése pedig felnégyelés és a felnégyelt részek kifüggesztése volt”.⁴⁵ Bár Koppány esetében nem látjuk nyomát az ötvözésnek, Jaroslávnak azonban valóban lehettek ilyen ötvözhető mintái: részben a nemrégiben felvett bizánci keresztény vallás házassági előírásaiban, részben a sztyeppei pogány szláv közeg házasságtörést büntető szokásjogában.⁴⁶

Ha Jarosláv viking tónusú szigorral is jellemezhető⁴⁷ törvényét Szent István törvényének mind a rekonstruált, mind az admonti változatával, továbbá a *Decretum Gratiani* itt hivatkozott tételével, valamint a magyar zsinati határozatokkal, s mindezeket az ősi közel-keleti eszunnai szabállyal és a későbbi sztyeppei mongol esküszöveggel (sőt Szent István törvényének I/26–27. és II/2. cikkelyével és egyes nyugati analógiáival is) egybevetjük, tartalmi és konstrukciós kapcsolataik szerin-

43 A szentistváni szabályozás a király vagy az ország iránti hűtlenség, s ennek kapcsán a más tartományba menekülés szokásjogtól (feltehetően) eltérő pönalizálására „csak később”, a II/2. és II/17-ben kerít sort. Bár az, hogy ezek a szabályok nem egy időben keletkeztek, nem tekinthető bizonyosnak, mert lehet, hogy csak a szerkesztés távolítja el az I. és II. törvény szerinti elkülönítésbe sorolva e fejezeteket.

44 Szent István I/30 szoros koncepcionális kapcsolatban van I/26-tal, mely az özvegyet védi hasonlóképpen a levir házassági igényektől.

45 Győrffy 1977. 119.

46 Vö: arab utazók feljegyzéseivel. In: *A magyar honfoglalás kútfeői* 1990. 180; 212.

47 A sztyeppei szláv törzseket fejedelemségekbe szervező sokágú Rurikida-dinasztia viking eredetű lévén, a viking mentalitás szellemiségével uralkodott. Mégpedig friss kereszténységének neofita radikalitásával. Ezzel szemben Szent István szellemiségét a hagyományos tolerancia mellett a (manicheus) kereszténység többgenerációs dinasztikus ismerete és dinasztikus hagyománya is jellemzi.

ti sajátos rendszerbe rendeződésüket látjuk. Egyik oldalon Szent István rekonstruált szövegű rendelkezése áll, szerves fejlődéslogikai kapcsolatban az eszunnai szabállyal, és rokonságban a Decretum Gratiani ugyancsak eszunnai háttérű tételével. Másik oldalon Jarosláv törvénye, melyet nem a fejlődés, hanem a más-más – keresztényi és sztyeppai-szláv – forrásokat egyesítő átvétel jellemez. Körülötte a Russzkaja Pravda határozottan negatív példáját, mert *jogrontó önkényű* klérusi hatást tükröző magyar zsinati határozatokkal és Szent István törvényének romlott szövegezésű admonti változatával.

Ha ennek a jelenségnek a magyarázatát keressük, nem mulaszthatjuk el annak figyelembevételét, hogy Jarosláv törvénye olyan meglehetősen népes területen és közegben érvényesült, amely évszázadokon át fontos célterülete és célközege volt a korabeli intenzív keresztény térítésnek és egyházszervezésnek. Ez a fontosság magyarázza a szláv papság szerepét is a nyugat-európai frank-bajor egyházi szervezetben, illetve annak szláv területi kapcsolataiban. E vonatkozásban nekünk magunknak sem kell a vizsgálódásban messzebb tekintenünk, mint a prágai Szlávnik nemzetségi Szent Adalbertnek Géza fejedelemmel és Istvánnal való meghatározó kapcsolatára és a szlávok térítése során elszenvedett mártírhalálára.

Márpedig ez az egyházi kapcsolat és a papságnak a püspöki hatáskörű vizsgálati jogosítványon alapuló jogéleti szerepe eleven közvetítője lehetett – s a közbeeső másfél–két évszázad gyakorlatában minden bizonnyal volt is közvetítője – a jaroslávi törvény házasságtörés büntetésére koncentráló radikalizmusának, szemmel látható hatással mind a magyar zsinati határozatokra, mind az admonti szerkesztményre.

E hatás érvényesülésének természetes alapja lehetett az új vallás és új életmód új problémáinak szabályozatlansága, valamint a szabályozás iránti igény, amely ilyenkor automatikusan keres analógiát, még ha döccenős is ez az analógia.

Szent István törvényének és (az eszunnai szabállyal gyakorlat által alakított kapcsolatban álló) gratianusi kánonnak közös vonása, hogy a tradicionális házassági szabályt a keresztényi normák közé iktatva, mindkettő házasságmegszüntető hatályt tulajdonít a férj *deliktuális* vagy *vis maior*-okú tartós távollétének, megengedve, sőt biztosítva a magára maradt feleségnek a férj életében való újabb házassággötést. Ennél azonban Szent István nem megy tovább, s nem nyit utat a visszatérő férj ugyanazon tradícióból fakadó igényének, hogy feleségét ebből az új házasságból visszakövetelhesse. Itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy a hazai jogéletben és a házassággal kapcsolatos társadalmi szokásokban nincs fennmaradt emléke, avagy jellemző gyakorlata a férj távolléte okán történő új házasságra lépésnek. Ez is arra utaló jel, hogy a szentistváni rendelkezés célzata a levir házasság szokásának megszüntetése, e szokással leginkább érintett nő, a magára maradt feleség szándékához igazító koncepció által.

Szent István törvénykezési és szabályozási motivációja a friss kereszténységbe való átmenet útjának egyengetése. A másfél századdal későbbi Decretum Gratiani

pedig már a keresztesháborúk korában tömegesen jelentkező családi problémák rendezése jegyében modernizálja keresztény kánoni keretekbe helyezve a praktikus felelevenített avagy megregulázott ősi szokást.

Jarosláv Szent István kortársa volt a Kijevi Rusz nagyfejedelemi székében. Ugyancsak a keresztény térítés korának a tradicionális szokásokkal támadó konfliktusait rendezzi a Russzkaja Pravda 6. cikkelyében, de nem az átmenetiség és a cél távlati tiszteletével, hanem türelmet nem ismerő, viking-szláv radikalitású hatalmi szóval.

Szemmel láthatóan ebből a jaroslávi rendeletből táplálkoznak – és nem Szent István törvényét követik – a 12. század elején tartott hazai zsinatok határozatai. Nem utolsósorban a szláv papoknak mind a nyugati, mind a dinasztikus házasságok révén a magyar egyházi szervezetbe is beépült türelmetlen radikalitású jelenlétét és szellemi befolyását jelezve.⁴⁸ Így az se zárható ki, hogy a szövegromlás nem Admontban következett be, hanem már az ottani átiratnak alapjául szolgáló (ismeretlen) magyarországi forrásváltozatban hagyott így nyomot Jarosláv törvényének szellemisége. Bár ennél közvetlenebb szláv hatást is sejtet az admonti szerkesztmény utolsó szakaszába telepített szlávizmus. Ez a szakasz arról az esetről rendelkezik, „*ha valaki azok közül, akiket udvarnoknak neveznek, lopást követ el*”. Itt a latin szövegbe illesztett magyar udvarnok névszót az admonti szerkesztő *udvornich*-nak írta, ami nagy valószínűséggel mutat szláv anyanyelvűségére. És az admonti szövegromlás okára: a jaroslávi szellemhez igazító önkényes átfogalmazásra.

Feltételezés csupán, de nem elvetendő lehetőség, hogy Szent István jövőérzékeny készséggel⁴⁹ (ezt ma problémaérzékenységnek mondanánk) már ennek az idővel Admontban és Európa nyugatán is nyomot hagyó szláv szokásokban gyökerező jaroslávi szabályozásnak lehetséges hazai hatását is előre látva alkotta meg mai ismereteink szerinti első törvényének 30. cikkelyét. Talán egyenesen az ellenpontozás szándékával: nem utolsósorban a magyar tradíció, a keresztényi közegben is még élő ősi szokás és követőinek védelme jegyében. Az ősi szokás szentistváni koncepció szerinti keresztényi szellemű, türelmes módosításával.

48 I. Endre felesége Bölcs Jarosláv Anasztázia nevű leánya volt, s a Kijevi Rusz-beli dinasztikus házasságok ez után szinte folyamatosan biztosítottak teret a szláv kíséreti papság jelenlétének és szellemi befolyásának. A szélesebb európai hatást is Bölcs Jarosláv többi lányának francia, norvég, s fiának is bizánci házassága támogatta.

49 Az 1031–1038 között elmenekült három Vazul-fi közül Endre (a későbbi I. Endre király) és Levente hercegek nyertek menedéket Bölcs Jarosláv kijevi udvarában. Erről a keleti határhoz vezető Rusz kapcsolatai révén Szent István is értesülhetett. Szinte törvényszerű előrelátási következtetéssel lehetett prognosztizálni valamelyik, vagy akár mindkét hercegnek a jaroslávi dinasztiába való beházasodását. Ha a hercegek emigrációja valóban Szent István tanácsára történt, akkor annak királyi indítéka minden bizonnyal a magyar trón és jogélet sorsával, a dinasztikus trónutódlás biztosításával lehetett összefüggésben. De enélkül is kiszámítható következmények voltak a házassággal szükségszerűen együtt járó kapcsolatmélyülés, valamint annak hazai társadalmi, kulturális, jogi stb. konzekvenciái. Ám a házasságtól függetlenül is számolni kellett a szláv szomszédság és a keresztény egyház szláv papjainak intoleráns, kultúra- és mentalitás-idegen szemlélete vagy térítőprogramja révén elkerülhetetlen hatással.

Annak viszont nagy a valószínűsége, hogy Szent István úgynevezett második törvény(könyv)ének 2. cikkelyében elrendelt *törvényes*, tehát bírói vizsgálat a szláv papok egyházi jelenléte nyomán, a minden bizonnyal már Szent István korában is érzékelt türelmetlenül térítő szellemiség ellensúlyozása célzatával került az I/30-ban alapított püspöki hatáskör párhuzamába.

Ami pedig a későbbi jogéletre is még sokáig jellemző sztyeppei pogány jogvesztési háttérrel s annak tartós funkcionálását illeti, példaként konzekvens folyamatossággal idekapcsolódónak látszik egy hírhedt 17. századi jogeset, amikor is Thurzó György nádor koncepciók célzatú konstruált elemekből épített váddal tanúvallatási („nyomozati”) eljárást rendelt el Báthory Erzsébet ellen, de a vallo-mások sokaságával sem sikerült a perindítást megalapoznia. Végül egy hamisan konstruált tettenérés ürügyén „ítélte” őt, a pert mellőző egyszemélyes önkénnyel, a saját várában töltendő fogságra.⁵⁰ A király több ízben utasította Thurzót a legális perre, amit azonban a nádori önkény a következő fejtegetéssel hárfított el: a per előfeltétele a perbehívott személy előírászerű megidézése. Márpedig – mondta Thurzó – a *fogságban* lévő személy a jogai gyakorlására alkalmatlanná tevő helyzetben *holtnak tekintendő*, mivel a Tripartitum I. rész 56. tc. 3. §-a szerint „nem önjogú”, tehát nem is idézhető. Minthogy pedig Báthory Erzsébet *fogoly*: megidézhetetlen, következésképp per se indítható ellene. Ugyanezt az álláspontot vallotta a nádor – ezúttal jogszerűnek látszó keretek között – egy Pázmány Péter ellen indított későbbi perben is.

Báthory Erzsébet ügyének további, itt is releváns jogtörténeti fejleménye egy nyilatkozat, mely egyik birtokának tulajdoni helyzetét érintette. Ebből kiderül, hogy a jogsértő letartóztatását és fogságba kerülését követő napokban, nyilvánvalóan a vele szemben koncepciók jogsértéssel eljáró nádor birtokharácsoló törekvései elleni védekezésül, az adott birtokot kisebbik leánya férjének, a közelben birtokos Homonnai Drugeth Györgynek a kezelésébe adta, gyakorlatilag a vő őrizetére bízta. Káptalani nyilatkozatában azt tisztázza, hogy a korábbi megállapodás nem a másik két gyermeke öröklési jogait sértő „örökbe adást” jelent, hanem csak „ideiglenes” kezelési jogot. Ismétléssel nyomatékosítva hangsúlyozza, hogy amikor ezt a birtokot Homonnaiék kezére adta, „már *fogságban* volt”, s a birtokba adásról „már mint *fogyoly*” rendelkezett.⁵¹ Ezeknek a körülményeknek fontos joghatályuk volt, nem véletlen az ismételt hangsúlyozásuk. E joghatály következtében: „ha akarta volna is, vagy most akarná a többieket kizárni e jószágaiból, *ezt nem tehetné*” *most sem, mert ezen nyilatkozata megtétele idején is „fogságban” van*. Báthory Erzsébet érvei egyértelműen a nádor által is hivatkozott szokásjogra világítanak, mely szerint:

50 Bár Báthory Erzsébet hatalmi jogsértések sorozatával került e fogságba, maga az elzárás nem volt idegen a sztyeppei örökségű szokásjogtól. Gondoljunk a korábban említett „feledés várára”, mint a jogvesztés kvázi végrehajtási intézményére.

51 A teljes szöveget közli: Szádeczky-Kardoss 1993. 214.

- a fogságban lévő személy „nem idézhető”,
  - ezért nem is perelhető;
- mivel pedig
- a rabság akadályozza a szabad akaratnyilvánításban,
  - „nem önjogú” vagyis nem cselekvőképes,
- ekként
- a fogságban tett jognyilatkozata vagy megállapodása is semmis,⁵² amiképp a Tripartitum I. rész 59. cím 9. §-a idevágóan is mondja: „semmit sem ér”.

Vajon nem emlékeztet-e ez a 17. századi álláspont Szent István rendelkezésére (I/30.) és annak eszunnai hátterére, de még a Gratiani Decretum idézett kánonjára is?⁵³ Egyszersmind arra a főleg hódoltságkori gyakorlatra, mely az ellenség fogságába esettek elleni perindítás lehetőségét szabadulásukig függőben tartotta, mondván, hogy a fogságból nem idézhetők.

Az említett két ügyben hasonlóan kinyilvánított nádori álláspontból és e jogügyleti nyilatkozatból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a magyar jogtudomány a

52 A Báthory Erzsébet elleni eljárásban nem a fogság jogkövetkezményei s a rájuk történt nádori hivatkozás volt jogsértő, hanem a konstruált vád, valamint maga a per és ítélet nélküli fogságra vetés.

53 *A fogság hatályára* lásd még a TRIP:: I/56.tc. 2-4.§-t; és az I/79.tc-t. – Báthory Erzsébet ügye egyéb jogtörténeti adalékkal is szolgál. Várkonyi Gábor (1999.) egyebek közt pozsonyi levéltári adatok alapján például arra következtet, hogy Báthory Erzsébet 1610 novemberében, közvetlenül az elfogása előtt nem a sárvári átépítési munkálatok miatt költözött át a Nyitra vármegyei Csejtére – amint azt más adatok nyomán én feltételeztem a *Báthory Erzsébet igazsága* című könyvben –, hanem mert a fia, Nádasdy Pál ekkor töltötte be a 12. életévét, s lépett a korabeli szokásjog szerinti hivatalviselési korba, így ekkor adta át neki az apjától örökölt Zala vármegyei főispánságot, amelyet kiskorú fia helyett addig mint törvényes képviselő, ő maga viselt. Ehhez a téma jogtörténeti kutatásában is mellőzhetetlen tanulmányhoz, meggyőzve általa, legyen szabad itt hozzáfűzni annyit, hogy a 12 éves életkor a kánonjog hatására vált a közéletben „törvényes” korrá, hivatalviselési jogosultsággal járóan, de gyámi közreműködést igénylő korlátozott cselekvőképességgel. Épp ezért a gyakran fiatalon elesett apák hivatali örökébe még gyermekként lépő ifjakat nem volt szokás 12 éves korukban azonnal magukra hagyni, amint hivatalba léptek, csupán azért, mert már hivatalt viselnek. Számtalan példa van rá, például a Batthyányi családban, hogy az anyai gondoskodás még sokáig kísérte akár felnőttébb korban is a fiaikat. Báthory Erzsébet ügyében, részben az ő habitusát, részben a történeti és jogi relevanciájú események logikáját tekintve, nagy valószínűséggel az magyarázza az így időzített gyors távozást s az alig serdült gyermektől való látszólag rideg eltávolodást, hogy fiát ezzel a döbbenetes hirtelenségű önállósítással óvja meg, tartsa távol a *konstruált vád* alapján mindkettejüket fenyegető veszélytől. Mely veszély adott esetben az immár bizonyos jogi felelősséggel és felelősségre vonhatósággal járó korba lépett fiúra is kihathatott volna (gondolhatunk itt Homonnayék esetére). – Ezt az alkalmat ragadom meg annak jelzésére is, hogy Várkonyi Gábor idézett tanulmányában – talán gyorsolvasási félreértés révén – tévesen írja azt, hogy „bevallottan” is a rehabilitáció szándékával kezdtem a Báthory-ügy kutatásához. Ez olyan preconcepció lett volna, amit a vérbeli bírói habitus eleve kizár. A kutatásra valójában az indított, hogy a nagy tanúvallatási felhajtással produkált 600-nál is több áldozatszám irreális, különösen ha a borzalmas tortúra sem tudott a szolgálkból 36–50-nél nagyobb létszámot kicsikarni, de az ezen számok számításos megjelölése utáni részletezés hitelesen mindig csak ugyanannak a 7 vagy 8 lánynak a halálát konkretizálja, akik 1610 októberében, Báthory Erzsébet bizonyított távollétében, a korabeli orvosi könyvek betegség- és gyógymód-leírásaival jellemezhető körülmények között (tehát betegen, sikertelenül gyógyítva) haltak meg, s lettek a kastély kertjében eltemetve, majd egyikük kiásottan bűnjelként mutogatva.

17. században s bizonyos fejleményeiben még ismerte azt a szokásjogi szabályt, amely eredeti épségében az esnunnai jogemlékben állt élénk. Az is nyilvánvaló, hogy a korabeli török világ állandóan harcban álló állapota éltette még ekkor is, ha nem is a szentistváni rendelkezés szószerintiségében, de az annak is alapját képező szokás erejével. Mégpedig azok érdekében, akik a haza védelmében estek fogságba. Ilyenkor a jogok és személyes kötelezettségek is függőben voltak a fogság tartama alatt, valószínűsítve egyben a sztyeppei szokásjogi jogvesztés Esnunna irányába mutató transzkaukáziai kapcsolatát is.

Míndezek láttán vajon mondhatjuk-e egyedül az admonti szövegezés alapján teljes bizonyossággal azt, hogy Szent István ezen törvénye nyugati hatást tükröz? Avagy teljességgel kizárható-e annak lehetősége, hogy az ilyen szellemű szabályozás, talán Európa nyugatán is, eredetileg keleti ihletésű volt, mint például népvándorlás kori, *nota bene* hun, alán vagy avar hozadék? Avagy netán keresztény térítéskori szláv módosítás eredménye?

Ami pedig a rendelkezés ránk maradt admonti szerkesztésű szövegállapotát és értelmezését illeti, az feltehető félreértési, átírási, átszerkesztési vagy egyéb okú szövegromlási eredmény. Mert az admonti változat illogikus szerkezetében az a klerikus felfogás érzékelhető, mely az úgynevezett „pogány” előzményeket nem ismerve, a feleség elhagyásában a keresztényi házasság szentségének megvetését látta. Ennek megfelelően a szentistváni koncepcióban nem a politikai hűtlenség jogvesztési következményét érzékeli, hanem a házasságtörés bűnét, s eszerint annak büntetését vélelmezi. A maga *kultúraidegen* szemléletű értelmezésében tévesen, nem érzékelve az eredeti szöveg *hungaricumát*. Vagy talán Jarosláv törvényéhez mérten is túlon túl keresztényietlennek, netán a 12. század elején keletkezett zsinati határozatok nyomán elavultnak, modernizálandónak tekintve azt.

Mi pedig ma ezekben a párhuzamokban is annak bizonyítékát szemlélhetjük, hogy Szent István nem gyökerestől tépte ki a régi hagyományt, hanem tilalmaival is csak a keresztényi szellem felé hajló módosításokat iktatott be – elsősorban ítéleteivel, de „jogalkotó” rendelkezésekkel is – a korabeli magyar jogéletbe.⁵⁴ Ahogy Intelmeiben is méltányos iránymutatásul adta: „[...] melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokások szerint, avagy melyik latin kormányozhatná a görögöket latin szokások szerint?”

A király pedig „[...] legyen jószágos és igazságos, [...] ugyanis ha embertelenség és kegyetlenség csúfítja el, hiába tart igényt a »király« címre, zsarnoknak kell neveznünk”.⁵⁵ Ez bizony a királynak önmagával szemben is szigorúan kritikus, a hatalmával önkorlátozó módon élő, mélyen átgondolt, humánus, ugyanakkor államérdekű uralkodói programjára vall.

54 Sajátos módon a történelem legkiválóbb jogalkotói egyikének tekintett Hammurápi törvényalkotási szisztémájáról is ezt az egyébként logikus ésszerűséget állapították meg az assziológusok. Klíma 1983. 200.

55 *Szent István király Intelmei és Törvényei* 2002. 31; 33.

Irodalom

- MEZEY B (szerk.) 1998 *A magyar állam- és jogtörténet forrásai.* . Budapest.
- PAULER Gy.–SZILÁGYI S. (szerk.) 1900 *A magyar honfoglalás kútfői.* Budapest.
1962 *A mongolok titkos története.* Ford. LIGETI L. Budapest.
- BÓNA I. 1993 *A hunok és nagykirályaik.* Budapest.
- FUSTEL DE COULANGES 2003 *Az antik városállam. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről.* Ford. BARTAL A. h.n.
- DEÉR J. 1938 *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest.
- GYŐRFFY Gy. 1977 *István király és műve.* Budapest.
- JÁNY J. 2007 Szimbólumok a keleti jogi kultúrában. *Jogtörténeti Szemle* Különszám 2–5.
- KÁLLAY I. 1972 A családülés. *Levéltári Közlemények* 6. 3–32.
- Képes Krónika* 1987 Ford. Bellus I. Budapest.
- KLÍMA J. 1983 *Mezopotámia. Ósi civilizáció és kultúra a Tigris és az Eufratész mentén.* Budapest.
- KOCHER, G. 2011 Látható jog? In: Mezey B. (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig.* Budapest.
- KRISTÓ Gy. 2007 *Magyarország története 895–1301.* Budapest.
- LIGETI L. 1986 *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.* Budapest.
- MADZSAR I. 1926 A II. Géza korabeli Névtelen. *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből* 26/11. Budapest. 1–19.
1921 Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. *Történeti Szemle*, 48–75.
- NÓTÁRI T. 2011a A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire. *Jogtudományi Közöny* 66/9. 417–427.
2011b *Lex Baiuvariorum. A bajorok törvénye.* Szeged.
2012 *Jog és társadalom a Lex Baiuvariorumban.* Szeged.
2013 Bemerkungen zur Gesetzgebung Stephans I., des Begründers des Königums Ungarn. In: Oosterhuis, J.–Dongen, E. V. (Hrsg.): *European Traditions: Integration or Disintegration?* Nijmegen, 135–149.
- RÓNA-TAS A. 2011 Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről. *História* 8. 2–5.
- RÓTH E. 1941 *A levirátus története.* Budapest.
- SÁRY P. 2006 Szimbolikus jogi aktusok az Ószövetségben. In: *Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok.* Budapest, 315–326.
- SZÁDECZKY-KARDOSS I. 1993 *Báthory Erzsébet igazsága.* Budapest.
2002 *Szent István király Intelmei és Törvényei.* Ford. Kristó Gy. Budapest.
- SZILÁGYI L. 1962 *Árpád-kori törvények.* Budapest.
- TARDY L. 1973 *Johannes Schöner és követőinek magyar tárgyú térképei a 16. század első negyedében.* Budapest.

1988 *Kaukázusi magyar tükör*. Budapest.

1981 A keleti magyarok madzsar neve egy 1310. évi kaffai olasz okiratban. *Antik Tanulmányok* 2. 205–210.

Thuróczy János: A magyarok krónikája. 2001 Ford. Bellus I.–Kristó Gy. Budapest.

VÁCZY P. 1994 *A magyar történelem korai századaiból*. Budapest.

VARGA Cs. 1987 A jog mint történelem. *Jogtörténeti Szemle* 2. 65–73.

VÁRKONYI G. 1999 Újabb források Báthory Erzsébet életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1–2. 181–204.

ZAMAROVSKY, V. 1972 *Egy eltűnt birodalom titkai nyomában*. Bratislava–Budapest.

Nótári Tamás – Sándor Pál László A jogi latin nyelv alapjai¹

Mészáros Sándor
jogi előadó
Budapesti Rendőr-főkapitányság
sandormeszáros1@gmail.com

Új színfolt jelent meg a hazai jogi latin oktatásának palettáján. Definiálhatjuk tankönyvként, jegyzetként, vagy talán leginkább oktatási segédanyagként – ki milyen fantáziát lát benne. Mindenesetre a cím kifejezi a szerzőpáros szándékát: egy olyan lényegre törő, tömör összefoglalással álltak elő, amely egyetemi oktatók és hallgatók munkáját egyaránt megkönnyítheti.

Immár több mint egy évtizede rendelkezünk egy kitűnő tankönyvvel: Bánóczi Rozália és Rihmer Zoltán *Latin nyelvkönyve* a szakma által elismert és jól bevált alapja az órátartásnak. Ezt a funkcióját még hosszú évekig be is fogja tölteni. E mellett a nagy összefoglaló mű mellett azonban helye van a hasonló jellegű anyagoknak, sőt, mondhatni égető szükség lenne pl. szótárakra, szöveggyűjteményekre stb. Szemmel látható, hogy a hallgatók különféle internetes forrásokból készülnék; szorgalmasabbak forgatják a forgalomban lévő nyelvtankönyveket vagy a *Latin kisokos* című kis füzetet – ezek közül viszont egyik sem kifejezetten joghallgatóknak készült. Miért ne adhatnánk a kezükbe egyre specifikáltabb nyelvtani és lexikai összefoglalókat?

Jelen kiadvány lexikai és szövegbázisát Nótári Tamás egyik korábbi jogi regulagyűjteménye adja, mely *A jognak asztalánál* címmel jelent meg néhány évvel ezelőtt. Az alapgondolat tehát ennek a korábbi válogatásnak nyelvtani magyarázatokkal való kibővítése volt, melyet Nótári egy társszerzővel, Sándor Pál Lászlóval együtt valósított meg. Munkájukban jó néhány meglepő újítást alkalmaznak, láthatóan áthágnak bizonyos megszokott módszereket. Ezek közül az ötletek közül néhány már első ránézésre is szimpatikus, néhány már kevésbé, vagy legalábbis fenntartással kezelendő, de az idő valószínűleg majd megmutatja, milyen irányban érdemes továbbfejleszteni a kezdeményezést.

A kötet pozitívumai közül az első, amit kiemelnék, az a tömör, világos és egyszerű stílusra való törekvés. Az egész könyv terjedelme a szószedettel együtt alig

1 Nótári Tamás – Sándor Pál László: *A jogi latin nyelv alapjai*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2011. 94 oldal.

száz oldal. Ezáltal egy könnyen kezelhető, áttekinthető, csak a lényegre szorítókozó leírást kap a hallgató. Így feltehetőleg az a megnyugtató benyomás alakul ki benne, hogy az előtte álló tananyag megtanulható. A magyarázatok minden apró nyelvtani és lexikai tudnivalóra nem térnek ki, de ha valaki részletesebb leírásokat keres, megtalálja a Bánóczi–Rihmer-könyvben. A Nótári–Sándor szerzőpáros valóban csak az alapok átadására törekszik, melyeket az érdeklődők tetzés szerint mélyíthetnek, az oktatók pedig bővíthetnek. Jóllehet a nyelvtanban és a szövegben erősen szelektálnak, ez nem jelenti azt, hogy muszáj lenne órán is csak erre szorítkozni: a mindenkori oktatónak nagy teret hagynak, rábízván, hogy mennyit használ fel a könyvből, illetve mennyit ad hozzá. Itt valóban csak az alapok kaptak helyet.

Mindettől függetlenül elismerést érdemel, hogy ilyen kis mennyiségű példamondatból kiindulva egy igen komoly, jó ötszáz szavas szójegyzéket állítottak össze a szerzők. Ezzel valóban kellő alapszókincset szolgáltatnak egy joghallgató számára. Persze további módosításokra, a lexikai anyag bővítésére a későbbiekben szükség lehet.

Nyelvtani téren a fejezetek sorrendje és témái érdekes szerkezetet mutatnak. Az alaktan bevezető része a főnév- és melléknévragozásokkal indul, majd bőven foglalkozik a jelzős szerkezetekkel. Egyszerű és szemléletes módszerrel kerülnek bemutatásra először az 1., 2. declinációkból kialakítható jelzős szerkezetek. Csak ezek után emelkedik a nyelvtan a mondat szintjére, vagyis egészül ki az igékkel. Az igék után folytatódnak a névszóragozással kapcsolatos tudnivalók a 3. declinációval. Újabb szemléletes táblázatok mutatják be a jelzős kifejezések lehetséges variációit. Szerzőink tehát minden jel szerint a fontossági és nehézségi tényezőket párhuzamosan figyelembe véve alakították ki a sorrendet.

Továbbolvasva a könyvet hamar feltűnik, hogy az igeragozás erősen szelektált. A teljes paradigma csak a könyv hátán szereplő táblázatban látható. Ennek oka egyrészt egy hallgatóbarát hozzáállás lehet, hiszen a jogász növendékek általában nem rajonganak a különféle igeidők és igealakok tanulmányozásáért. Másrészt minden szentségtörés nélkül kijelenthetjük, hogy a jogi szövegek megértése általában nem is teszi elengedhetlenné az összes igeidő maradéktalan ismeretét. Úgy tűnik, a szerzők a példák számával is érzékeltetni kívánták a gyakoriságukat, hiszen pl. a *praeteritum imperfectum* csak a bemutatás szintjén kerül elő, a *futurum imperfectum*ra pedig csupán egy utalás történik.

A függelékben szereplő, előbb említett összefoglaló ige-táblázat igazi kuriózum, a könyv egyik lényeges eleme. Remek logika alapján, egy példaigén keresztül foglalja össze a teljes ragozást, feltüntetve mellette a létigét mint fontos adalékot. Ezen a ponton említhetjük a névszóragozás táblázatait, melyek szintén könnyű összefoglalását adják a tanultaknak. Az avatott szemlélő néha hiányolja az alakváltozatokat és a kivételeket, melyek szerepeltetésétől a szerzők láthatóan idegenkednek.

Érdekes az a megfontolás, hogy az imperativusokat viszont beemelték a törzsanyagba. Valóban: a latin alaktannak ez a sokszor marginalizált témája a jogban előtérbe kerül az átlag szövegekhez képest. Törvényekben gyakran találkozunk a második imperativussal. Éppen ezért, ha már jelentőséget tulajdonítunk neki, idekíváncozna néhány eredeti idézet.

Az igeneves szerkezeteket igen jól tárgyalja a könyv, remekül megválasztott példákkal. A magyarázatok egyszerű, tömör stílusa úgy segít eligazodni ebben az első látásra útvesztőnek tűnő rengetegben, hogy közben nem feszítik túl egy ilyen rövid összefoglaló munka kereteit. Nincsenek túlbonyolított leírások, viszont szerepel minden fontos tudnivaló.

Ha nem is szorul egészen háttérbe a mondatán témája, azért némiképp veszít a súlyából, pl. a coniunctivus és a mellékmondatok fajtái nincsenek igazi mélységükben részletezve. Ez persze, az egyetemi órai kereteket és jelen kiadvány kitűzött céljait tekintve, szükséges rosszként tudomásul vehető. Mindazonáltal nem maradnak ki az olyan fogalmak sem, mint a *consecutio temporum* vagy a *coniugatio periphrastica*. Itt jegyzem meg, hogy talán még bekerülhetett volna a könyv végére egy tárgymutató is.

Mindent összevetve egy igen jó és használható kézikönyv látott napvilágot. Joghallgatók akár önállóan is tájékozódhatnak belőle a nyelvtan, illetve a lexika alapjairól; de az órai munkában is felhasználható; sőt mindazok, akik már (vagy még) nem tanulnak latinul, de érdekli őket a téma, tájékozódhatnak belőle. Egyúttal szemléletbeli újszerűsége fontos módszertani kérdésekre világít rá: érdemes folyamatosan gondolkodnunk, hogyan lehetne még hatékonyabban, a mai kornak és hallgatóságnak megfelelően s közben tudományos igényességgel hozzásegíteni a leendő jogászokat a szakmájukhoz szükséges háttértudás elsajátításához. Nyilván nincs egy vagy két üdvözítő módszer, de ha mindenki a maga ötleteivel hozzájárul a nagy egészhez, azzal épp eleget tesz az oktatás sikeréért. Tekintsük tehát Nótári Tamás és Sándor Pál László eme új könyvét is egy ilyen jellegű kezdeményezésként.

Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye¹

Mészáros Sándor

jogi előadó

Budapesti Rendőr-főkapitányság

sandormeszáros1@gmail.com

A közelmúltban látott napvilágot a *Lex Baiuvariorum*, vagyis a kora középkori bajor törvénygyűjtemény kommentárral és kísérőtanulmánnyal ellátott fordítása Nótári Tamás tollából, a Lectum Kiadó gondozásában. A kötet – a kommentár és a tanulmány mellett – nem csupán a szöveg magyar változatát tartalmazza: bilingvis kiadás, vagyis a magyar mellett a latin szöveg is olvasható itt, ami azonban nem valamely korábbi szövegkiadás átvétele, hanem a Nótári Tamás által több *editio* összevetése alapján elfogadott *textus*, tehát önálló szövegkiadói, szövegkritikai munka is. A kötet kiválóan illeszkedik Nótári eddigi, a kora középkori bajor jogtörténetet, illetve történetírást feldolgozó munkái közé, amelyet több magyar² és angol nyelvű³ monográfia és kismonográfia, valamint egy további forráskiadás,⁴ továbbá számos magyar⁵ és

- ¹ *Lex Baiuvariorum – A bajorok törvénye*. Fordította, jegyzetekkel ellátta, az előszót és a kísérő tanulmányt írta Nótári Tamás. Szeged, Lectum Kiadó, 2011. 266 oldal.
- ² *A kora középkori bajor jogrendszer a Lex Baiuvariorum tükrében*. Szeged, Lectum, 2014; *Jog és társadalom a Lex Baiuvariorumban*. Szeged, Lectum, 2012; *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2007.
- ³ *Law and Society in Lex Baiuvariorum*. Passau, Schenk, 2014; *Bavarian Historiography in Early-Medieval Salzburg*. Passau, Schenk, 2010; *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 53. Budapest, 2008.
- ⁴ *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, Lectum, 2005
- ⁵ De rebus verbisque medicinalibus in Lege Baiuvariorum – Orvos, beteg és betegség a kora középkori bajor népjogban. *Állam- és Jogtudomány* 55. 2014/1. 97–121.; Az Epistola Theotmari mint jog- és köztörténeti forrás. *Jogelméleti Szemle* 15. 2014/1. 95–104.; Ad Cosmographiam Aethici istri. Egy kánonjogi vita irodalmi lecsapódása. In: Fekete B.–H. Szilágyi I.–Nagy T. (szerk.): *Iustitia mesél*. Tanulmányok a 'jog és irodalom' köréből. Budapest, Szent István, 2013, 115–132.; A sírablás tényállása germán népjogokban. *Jogtudományi Közlöny* 68. 2013/11. 529–540.; A Lex Baiuvariorum büntetőjoga. *Jogelméleti Szemle* 2012/1. 20–43.; További adalékok a Lex Baiuvariorum germán nyelvi elemeihez. In: Sepsi E. (szerk.): *Európa – Studia Caroliensia*. A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve. Budapest, L'Harmattan, 2012, 41–66.; „Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot.” In: Rixer Á. (szerk.): *Állam és közösség*. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére. Budapest, KRE ÁJK, 2012, 28–38.; Adalékok a Lex Baiuvariorum magánjogához. *Jogelméleti Szemle* 2012/2. 1–15.; A Lex Baiuvariorum személyi, családi és öröklési joga. *De Iurisprudencia et Iure Publico* 6. 2012/1–2. 1–16.; Bajor kifejezések a Lex Baiuvariorumban.

In: Kiss P. A.–Piti F.–Szabados Gy. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*, 7. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012, 531–543.; Adalékok a Lex Baiuvariorum szerződési rendelkezéseihez. *Scientia Iuris*. Revistă Româno-Maghiară de Științe Juridice – Román–Magyar Jogtudományi Közlöny 2. 2012/1–2. 113–131.; A Lex Baiuvariorum rabszolgákra vonatkozó rendelkezései. *Állam- és Jogtudomány* 53. 2012/1. 101–130.; A Lex Baiuvariorum és az alemann törvénnyel kapcsolata. *De Iurisprudentia et Iure Publico* 6. 2012/4. 1–13.; Kora középkori missziós politika és okirathasználat. In: Mezey B. (szerk.): *A szimbólumok üzenete*. Budapest, Eötvös, 2011, 355–367.; Hrodbertus conditor sedis Iuvavensis? Remarks on Gesta Sancti Hrodberti confessoris. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* 29/1. 2011. 57–71.; Egy kánonjogi vita irodalmi utóhatása a kora középkori Bajorországban. In: Bónis P.–Mázi A.–Tóth Z. (szerk.): *De apicibus iuris disputare*. Tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére. Budapest, s. e., 2011, 159–182.; A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire. *Jogtudományi Közlöny* 66. 2011/9. 417–427.; Germán nyelvi elemek a Lex Baiuvariorumban. *Jogelméleti Szemle* 2011/4.; Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. *Pro Bono Publico* 2011/1. különszám 3–17.; Marca és comarcanus a Lex Baiuvariorumban. In: G. Tóth P.–Szabó P. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010, 161–167.; Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához. *Jogtörténeti Szemle* 2009/1. 19–26.; Nova doctrina Methodii. Tévtanítás vagy joghatósági vita Pannónia felett a IX. században. In: F. Romhányi B.–Kendeffy G. (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció*. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok. Budapest, Gondolat, 2009, 113–126.; Kora középkori missziós politika és okirathasználat (Ingo lakomája és levele – egy legenda keletkezése és továbbélése). *Jogtörténeti Szemle* 2008. Különszám. 179–185.; Jogtörténeti adalékok a VIII. századi salzburgi (birtok)jegyzékekhez. *Állam- és Jogtudomány* 49. 2008/1. 99–108.; Ingo története Enea Silvio Piccolomini Európájában. In: Szórényi L.–Lázár I. D. (szerk.): *Varietas Gentium – Communis Latinitas*. A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai. Szeged, JATEPress, 2008, 69–82.; Jogtörténeti és filológiai megjegyzések a VIII. századi salzburgi birtokjegyzékekhez. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 44. 2007. 145–174.; A salzburgi Liber confraternitatis margójára. *Belvedere Meridionale* 20. 2008/3–4. 34–40.; A Carmina Salisburgensia mint jog- művelődéstörténeti forrás. *Jogelméleti Szemle* 2008/4.; Egyházszervezés a kora középkori Bajorországban – hagiográfia és kánonjog. *Jogtudományi Közlöny* 63. 2008/12. 608–616.; Virgil és Bonifác – egy konfliktus jogi és irodalmi síkjai a kora középkorban. *Jogtudományi Közlöny* 62. 2007/3. 100–111.; Status libertatis a Lex Baiuvariorumban. *Jogelméleti Szemle* 2007/4.; Gesta Hrodberti. In: Havas, L.–Tegyei, E. (ed.): *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Debrecen, Societas Neolatina Hungarica, Sectio Debreceniensis, 2006, 131–146.; A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára. *Jogelméleti Szemle* 2006/3.; Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára. In: Mezey B.–Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat, 2006, 369–384.; Infidelitas és harisliz. *Belvedere Meridionale* 18. 2006/3–4. 3–12.; Salzburg neve a kora középkori forrásokban. *Collega*. 9. 2005/1. 48–54.; A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. *Belvedere Meridionale* 17. 2005/3–4. 37–62.; Metód pere a Regensburgi Zsinaton a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. *Collega* 9. 2005/1. 44–51.; Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez. In: Marton Sz.–Teiszler É. (szerk.): *Medievisztikai tanulmányok*. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005, 99–122.; III. Tasziló trónfosztása – adalékok egy koraközépkori koncepció perhez. *Jogtudományi Közlöny* 60. 2005/12. 503–516.; Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban. *Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Budapestinensis* 42. 2005. 163–186.; Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában. *Belvedere Meridionale* 17. 2005/5–6. 38–54.; III. Leó pere és az Salzburgi Érsekség megalapítása. 9. *Collega* 2005/4. 55–59.; Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. *Aetas* 2004/2. 72–95.; Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez. In: Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001, 67–84.; Conversio Bagoariorum et Carantanorum. *Aetas* 2000/3. 93–111.

idegen⁶ nyelvű tanulmány is fémjelez. Megjegyzendő, hogy – bár nem sorozatról van szó – a *Lex Baiuvariorum* forráskötete kivitelében, formájában, tipográfiájában, borítóképében feltűnő hasonlóságot mutat az első forráskötettel, tehát egyfajta kvázisorozatnak is tekinthetjük immár azon munkákat, amelyekben Nótári Tamás a kora középkori forrásokat magyar nyelven bocsátja rendelkezésünkre.

Magáról a fordításról mondandónkat röviden összegezhetjük: a fordító – nem csupán jogász, hanem klasszika-filológus is lévén – kiválóan birkózott meg a kora középkori szövegnek a klasszikus latintól nagyban különböző, alapos *eruditiót* kívánó buktatóival. Fordítása precíz, mély szövegértésről és szövegtsziteletről tanúbizonyságot tevő, ami ugyanakkor nem megy a szöveg érthetősége rovására.

- 6 Rechtstransfer zwischen Bayern und Ungarn im Frühmittelalter. In: Bos, Ellen–Pócza, Kálmán (Hrsg.): *Rechtssysteme im Donaauraum: Vernetzung und Transfer*. Baden-Baden, Nomos, 2014, 50–66.; Criminal Law in Lex Baiuvariorum. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2. 2013/1. 67–90.; Law of Contracts in Lex Baiuvariorum. *Novy Sad Faculty of Law, Collected Papers* 47. 2013/1. 335–350.; Remarks on Dating and Localising Lex Baiuvariorum. In: Montemayor Aceves, M. E.–Vargas Valencia, A. (eds.): *Estudios de derecho Romano – Interpretación y tradición*. Nova Tellus, Supplementum V. México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2013, 159–182.; Rechtstransfer zwischen Bayern und Ungarn im Frühmittelalter. In: Bos, Ellen–Pócza, Kálmán (Hrsg.): *Rechtssysteme im Donaauraum: Vernetzung und Transfer*. Baden-Baden, Nomos, 2013, 51–67.; Bemerkungen zur Gesetzgebung Stephans I., des Begründers des Königtums Ungarn. In: Oosterhuis, J.–Dongen, E. van (eds.): *European Traditions: Integration or Disintegration?* Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2013, 135–149.; The State of Facts of Robbing of a Grave in Early Medieval German Laws. *Acta Juridica Hungarica* 53. 2012/3. 236–254.; Remarks on the Decreta of the First Hungarian King, Stephen I. *Fundamina* 18. 2012/2. 108–118.; Social Structure of Bavaria in the Mirror of the notitiae and the Lex Baiuvariorum. *Studia Iuridica Caroliensia* 6. 2011. 133–151.; Remarks on the Relation between the Breves Notitiae and the Notitia Arnonis. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Iurisprudentia* 2010/2.; On the Legal and Historical Background of the Liber confraternitatum. *Studia Iuridica Caroliensia* 5. 2010. 119–125.; Personal Status and Social Structure in Early Medieval Bavaria. *Acta Juridica Hungarica* 50. 2009/1. 85–110.; An Early-Medieval „Show Trial” – Tasilo III’s Dethronement. In: Beck Varela, L.–Gutiérrez Vega, P.–Spinosa, A. (eds.): *Crossing Legal Cultures*. München, Meidenbauer, 2009, 141–158.; Die Geschichte des Ingo und seiner carta sine litteris in der Conversio Bagoariorum et Carantanorum und bei Enea Silvio Piccolomini. In: Hornyák, Sz.–Juhász, B.–Korsós né Delacasse, K.–Peres, Zs. (eds.): *Turning Points and Breaklines*. München, Meidenbauer, 2009, 309–327.; Remarks on Early Medieval Legal Charters – The Legend of “dux Ingo” and his “carta sine litteris”. *Acta Juridica Hungarica* 50. 2009/3. 293–309.; III. Leó pápa koncepciók pere – előkészületek Nagy Károly császárrá koronázásához. *De Iurisprudentia et Iure Publico* 3. 2009/3–4.; Történelmi személy, fikció vagy téves szövegértelmezés? „Ingo herceg” azonosításának kísérletei és lehetőségei. *Belvedere Meridionale* 21. 2009/1–2. 45–51.; A határviták rendezésének szabályai a Lex Baiuvariorumban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 27/1. 2009. 77–92.; Römischrechtliche Elemente im Prolog der Lex Baiuvariorum. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica* 50. 2009. 419–429.; Infidelitas and Harisliz – On the Dethronement of Tasilo III. *Jogelméleti Szemle* 2008/1.; Remarks on the 8th Century Registers of Salzburg. *Novy Sad Faculty of Law, Collected Papers* 42. 2008/3. 401–422.; On Bishop Virgil’s Litigations in Bavaria. *Acta Juridica Hungarica* 48. 2007. 49–70.; Conversio Bagoariorum et Carantanorum – Document of an Early Medieval Show Trial. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 25. 2007. 95–119.; Tassilo III’s dethronement – contributions to an early-middle-age show trial. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 23. 2005. 65–90.; On the Avar-related chapters of the Conversio Bagoariorum et Carantanorum. *Chronica* 5. 2005. 26–39.

ra. Természetesen a fordításnak vannak „döccenői” – azonban ez nem a fordító műve: a szöveg maga „ír le” olykor vargabetűket, hiszen a Merovingok korának latinitásával találhatjuk magunkat szemben, s a fordító érdeme, hogy éppen ezen egyenetlenségeket is átülteti magyarra, tiszteletben tartva a szöveg stílusát.

Az alábbiakban elsősorban – az olvasóhoz a jogtörténet e szeletét, amit a hazai jogtörténeti szakirodalom elhanyagolt, közelebb hozandó – Nótári nézeteit vesszük sorra a *Lex Baiuvariorum* keletkezése kapcsán. A *Lex Baiuvariorum* az önálló Bajor Hercegség legkorábbra datálható írott forrása, legközelebbi rokonságot a *Lex Alamannorum*mal mutat, vagyis a délnémet népjogok közé tartozik.

A „modern” szakirodalomban a *Lex Baiuvariorum* kapcsán az első munkák közé tartozik Johann Nepomuk Mederer 1793-ban megjelent kiadása, a *Leges Baiuvariorum oder ältestes Gesetzbuch der Baiuvarier, nach einer uralten Handschrift ins Teutsche übersetzt* (Ingolstadt, 1793). Paul Roth *Über Entstehung der Lex Bajuvariorum* című munkájában (München, 1848) a *Lex Baiuvariorum*ot lépésenként kialakult, szerkesztése során nem egységesített munkának nevezte. Az első – Nótári által is felhasznált – mérvadó szövegkiadás a Savigny-tanítvány, Johannes Merkel munkája volt, amelyet a *Monumenta Germaniae Historica* számára készített. Heinrich Brunner 1901-ben megjelent munkájában a *Lex Baiuvariorum*ot egy 7. századi, ismeretlen Meroving-törvényből vezette le, Ernst von Schwind 1926-ban adta ki a *Monumenta Germaniae Historica*ban a *Lex Baiuvariorum*ot. A *Lex Baiuvariorum* számára a *Monumenta* szerkesztősége önálló bizottságot állított fel. Bruno Krusch szerint a *Lex Baiuvariorum*ot 729-ben Martell Károly hirdette ki – ezzel Krusch a Bajor Hercegség vazallusi státusza mellett érvelt már jóval a Nagy Károly-féle annexió előtt. Konrad Beyerle 1926-os faksimile kiadása, amit Nótári is felhasznált, kijelentette, hogy a *Lex Baiuvariorum* egy egyházi *auctorra* megy vissza, nevezetesen a niederalteichi kolostor alapító apátjára, Eberswindre. Konrad Beyerle nézeteivel öccse, Franz Beyerle szállt szembe, aki szerint a *Lex Baiuvariorum* jóval a 8. század előtt keletkezett. Szerinte a *Lex Baiuvariorum* jelentős része már 614 előtt létrejött, s ennek megfelelően a *Lex Baiuvariorum* az egykori provinciák késő antikvitás kori kulturális színvonalának bizonyítéka.

Nótári a *Lex Baiuvariorum* keletkezése tekintetében az első biztosnak tekinthető időpontként a 756-os aschheimi zsinatot határozza meg, amely már hivatkozik a *Lex Baiuvariorum* előírásaira.

Külön figyelmet szentel a *Prologus*nak, amely általános fejtegetéseket tartalmaz a törvényhozás funkciójáról. A *Prologus* azon része, amely a *Lex Baiuvariorum* keletkezésének történelmi folyamatát mondja el, miszerint Theuderich frank király chalons-i tartózkodása idején törvényekben jártas férfiakból álló bizottságot állított fel, hogy a hatalma alá tartozó frankok, alemannok és bajorok jogát az egyes népek szokásjogának megfelelően lejegyezzék, vitatható. Nótári szerint a *Prologus* bizonyos részei nagy valószínűséggel történeti tényekre utalnak, nevezetesen a II. Childebert, mind a II. Chlothar lezajlott törvényalkotásra (I. Dagobert idején,

633 táján keletkezett a száli frank törvényen alapuló *Lex Ribuaria*.) A *Prologus*ban említett királyi tanácsadók közül Nótári többet azonosít, a 605-ben *maior domusi* tisztséget betöltő Claudiust és Chadoindot. Agilulf kapcsán egy 642-es évben a forrásokban említett püspökről lehet szó, Magnus kapcsán pedig egy avignoni püspökről. Nótári elfogadja a Heinz Löwe és Peter Landau által feltételezett, 737 és 743 közötti keletkezési időpontot, valamint hangsúlyozza a *Lex Baiuvariorum*ban tetten érhető egyházi hatást: a törvény kompilátora a kánoni szabályok ismeretéből és egy világosan körülhatárolt egyházi szervezetből indult ki.

A *Lex Baiuvariorum* keletkezési helye kapcsán máig tartja magát a Konrad Beyerle által felállított hipotézis, miszerint a keletkezési hely Nideralteich klostora. Nótári megkérdőjelezi ugyanakkor, hogy Nideralteich rendelkezett-e megfelelő könyvtárral és *scriptorium*mal e munka elvégzéséhez. Sorra veszi a kor egyházi központjait: Salzburgot, Freisinget és Regensburgot. Mérlegelés után Regensburgot, a hercegi székhelyet határozza meg a *Lex Baiuvariorum* keletkezési helyeként: az erős egyházi kötődés a hercegi szuverenitás és az Agilolfingek trónigénye mint kiemelt pont jelzi, hogy a törvényalkotói munkához a szerzetesek jelentős hercegi segítséget kaptak.

Kísérő tanulmánya egyéb részeiben Nótári a következő kérdésekkel foglalkozik: a bajor kül- és belpolitikával, valamint a bajor egyházszervezettel a *Lex Baiuvariorum* születése idején, és számos, a törvényben található rendelkezést elemez részletesen, mintegy az adott paragrafus megvilágításaként. Természetesen kísérő tanulmánya nem teljes körű monográfia, hiszen már csupán terjedelmi okokból sem térhet ki minden részletszabályra. Vizsgálódása a herceg trónfosztásának jogi lehetőségére, az adományi rendszerre, a társadalomszerkezet törvényi tükröződésére, vagyis elsődlegesen közjogi kérdésekre koncentrál. Külön figyelmet érdemel, hogy a szerző önálló alfejezetet szentel a *Lex Baiuvariorum* továbbélése egy, a magyar jogtörténet szempontjából is lényeges kérdésének: a bajor joganyag hatásának Szent István törvényeiben. Ennek során elemzi első királyunk jogalkotásának menetét, és kitér a törvények külhoni forrásaira, nem csupán Nyugat-Európa, hanem Bizánc felé is kitekintve. Alapos forráskutatással világít rá azon törvényhelyekre, amely esetében feltételezhető, illetve biztosra vehető, hogy első királyunk törvényeinek szövegezői merítették a bajor joganyagból, s rámutat ennek politikai okaira és hatásaira.

Összegezve megállapítható, hogy a *Lex Baiuvariorum*ot mint a kora középkori jogtörténet egy fontos dokumentumát magyarra átültető és kommentáló kötet igen fontos állomás a középkori egyetemes jogtörténet hazai kutatásában.

Acta Universitatis Sapientiae

The scientific journal of Sapientia University publishes original papers and deep surveys in several areas of sciences written in English.

Information about the appropriate series can be found at the Internet address <http://www.acta.sapientia.ro>.

Editor-in-Chief

László DÁVID

ldavid@ms.sapientia.ro

Main Editorial Board

Zoltán A. BIRÓ

Zoltán KÁSA

András KELEMEN

Ágnes PETHŐ

Emőd VERESS

Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies

Executive Editor

Tamás NÓTÁRI (Sapientia University, Romania)

tnotari@kv.sapientia.ro

Editorial Board

Carlos Felipe AMUNÁTEGUI PERELLÓ (Catholic University,
Santiago de Chile, Chile)

Rena VAN DEN BERGH (University of South Africa, Pretoria, South Africa)

Emese von BÓNÉ (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)

Gyula FÁBIÁN (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)

Jean-François GERKENS (University of Liège, Liège, Belgium)

Maria Tereza GIMÉNEZ-CANDELA (Autonomous University, Barcelona, Spain)

Miklós KIRÁLY (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

István KUKORELLI (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

Emilija STANKOVIĆ (University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia)

Magdolna SZŰCS (University of Novi Sad, Serbia)

Jonathan TOMKIN (Trinity College, Centre for European Law, Dublin, Ireland)

Mihály TÓTH (National Academy of Sciences of Ukraine, V.M.Koretsky
Institute of State and Law, Kiev, Ukraine)

Emőd VERESS (Sapientia University, Cluj-Napoca, Romania)

Imre VÖRÖS (Institute for Legal Studies of the Hungarian
Academy of Sciences, Budapest, Hungary)

Laurens WINKEL (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)

Sapientia University

Scientia Publishing House

ISSN 2285-6293

<http://www.acta.sapientia.ro>

Instructions for authors

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies publishes studies, research notes and commentaries, book and conference reviews in the field of legal sciences.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is a peer reviewed journal. All submitted manuscripts are reviewed by two anonymous referees. Contributors are expected to submit original manuscripts which reflect the results of their personal scientific work. Manuscripts sent to the journal should not be previously published in other journals and should not be considered for publication by other journals.

Papers are to be submitted in English, French or German, in A4 format, electronically (in .doc or .docx format) to **the e-mail address of the executive editor: tnotari@kv.sapientia.ro**

Manuscripts should conform to the following guidelines:

The length of the papers should not exceed 7,000 words (respectively 3,000 in the case of commentaries and reviews) and manuscripts should be accompanied by a 200-250 words abstract with 3-4 key words and with authors' affiliation. Tables and graphs, if any, should be prepared in black and white, should be titled, numbered and integrated in the main text. The list of references should appear at the end of the manuscripts.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is published twice a year: in May and December.

Citation guidelines

In footnotes

(Mommsen 1899), if page number is indicated (Mommsen 1899, 58)

In the list of references

Journal articles:

Fuhrmann, M. 1960. "Cum dignitate otium – Politisches Programm und Staatstheorie bei Cicero." *Gymnasium* 67: 481–500.

Books:

Mommsen, Th. 1899. *Römisches Strafrecht*. Leipzig.

Articles from books:

Ankum, H. 2005. "Consequences of a Pledge Extinguished by Merger in Classical Roman Law." In *Ex iusta causa traditum. Essays in honour of Eric H. Pool*. Pretoria: 3–20.